

Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose

TOLERANCIJA IR MULTIKULTŪRINIS UGDYMAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOSE

Vilnius, Kaunas
2010

EPF

Leidiny s išleistas iš dalies finansuojant Europos Sąjungai ir Lietuvos Respublikai (gyvendinant Europos pažangli fondo Lietuvoje daugiamet 2008–2013 m. ir metin 2008 m. programas) pagal projekt „Pažangli integravimas visuomen taikant aktyvios socializacijos metodus“

Projekto „Pažangli integravimas visuomen taikant aktyvios socializacijos metodus“ vykdytojas – Lygi galimybi kontrolieriaus tarnyba, projekto partneris – Tolerantiško jaunimo asociacija

Autorės:

doc. dr. Jolanta Reingard
doc. dr. Nida Vasiliauskait
Rasa Erentait

Sudarytojas

Vytautas Valentinavi ius

Recenzentės:

prof. habil. dr. Marija Aušrin Pavilionienė
dr. Vilana Pilinkait -Sotirovi

Projekto autoriai:

Vytautas Valentinavi ius
Art ras Rudomanskis

Turinys

žanga	5
Lietuvos mokykla ir gyvenimo tikrov	7
Multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose	11
I. ĮVADAS	15
1.1. Kas yra multikultūrinis ugdymas?	15
1.2. Kodėl reikia multikultūrinio ugdymo?	16
1.3. Kas skatina multikultūrinį pažinimą?	19
II. TYRIMO METODAI	22
2.1. Kiekybinis tyrimas	22
2.2. Ugdymo priemonių turinio kokybinė analizė	30
III. MOKYTOJŲ POŽIŪRIS Į TOLERANCIJĄ IR MULTIKULTŪRINĮ UGDYMĄ	32
3.1. Tolerancijos rodikliai	32
3.2. Mokytojų nuostatos dėl įvairių socialinių kultūrinių grupių	34
3.3. Informacijos apie įvairias socialines kultūrines grupes šaltiniai	38
3.4. Multikultūrinė veikla mokykloje	42
3.5. Mokyklos mikroklimato vertinimas	48
3.6. Išvados	50

IV. MOKINIŲ POŽIŪRIS Į TOLERANCIJĄ IR MULTIKULTŪRINĮ UGDYMĄ	53
4.1. Tolerancijos rodikliai	53
4.2. Nuostat skirting kult ūrin ū grupi atūvilgiu rodikliai	55
4.3. Informacijos apie vairias socialines ir kult ūrines grupes ūaltiniai	62
4.4. Multikult ūrin ū veikla mokykloje	64
4.5. Mokyklos klimatas	68
4.6. Iūsvados	69
V. MOKYMO PRIEMONIŲ (VADOVĖLIŲ) TURINIO ANALIZĖ	72
5.1. Tolerancija ir multikult ūrin ūis ugdymas mokymo priemon ūse	72
5.2. Iūsvados	90
VI. REKOMENDACIJOS	92
Literat ūra	99

Įžanga

Pab g li socialin integracija visuomen yra vienas jautriausi Lietuvos prieglobs io prašytoj problemos sudedam j element .T sdami integravimosi proces savivaldyb se užsienie iai susiduria ne tik su užim- tumo ir kalbos mok jimo problemomis, bet ir su visuomen je padid jusia tampa d l imigrant skai iaus augimo, nepakantumo rasin ms, tautin ms ir kitoms mažumoms. Akivaizdi priešprieša kitatikiams, nepalanki visuo- men s nuomon kitatau i , kit etnini grupi atžvilgiu skatina projekto vykdytojus ir tyr jus atsigr žti Lietuvos mokykl , kurioje tarsi tur t b ti s jamas pirminis „pagarbos žmogui“, „pakantumo kitokiam“ gr das ir for- muojamos vertybin s nuostatos.

Lygi galimybi kontrolieriaus tarnybai ir Tolerantiško jaunimo aso- cijai vykdant projekt „Pab g li integravimas visuomen taikant aktyvios socializacijos metodus“ buvo atliktas pirmasis Lietuvoje tyrimas „Tolerancija ir multikult rinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“, kuriuo siekta pažvelgti ugdymo proces , išsiaiškinti, kaip ugdymo turi- niu ir mokymo(si) proceso organizavimu skatinamas mokinio tolerancijos suvokimas ir multikult rinis pažinimas.

Asmenyb s ugdymas – ilgas, kryptingas ir vis gyvenim trunkantis procesas, veikiausiai prasidedantis gimus k dikiui ir nesibaigiantis asme- nyb s branda. Ugdydami skatiname žmog tobul ti, tod l labai svarb s ir reikšmingi tiek individualaus, tiek institucinio ugdymo aspektai. Tyr j ban- dymas pažvelgti ugdymo turin , apimant mokini ir mokytoj jau turim patirt , mokymo ir mokymosi metodus, kontekst ir mokymo(si) priemones, yra siekis išsiaiškinti, kiek ugdymo procesas, jo turinys yra atviri kintan iam visuomen s gyvenimui, naujoms žinioms ir multikult riniam pažinimui.

XX a. pabaigoje ugdymo tikslas nutolo nuo esminio pirmykš io ugdymo pob džio – supanaš jimo, kai ugdymas vyko perprantant, o svarbiausia prie- mon buvo pavyzdys. Ugdytas vis labiau m skatinti žmog kaip nuolatos besiskleidžian i ir tobul jan i asmenyb . Ta iau ia svarbu išsiaiškinti, ar

ugdymo procesas ir ugdymo turinys neliko XX a. pab.–XXI a. pradž. ugdymo tikslo užnugaryje, ar jie atviri kintančiai visuomenei ir dabarties žmonijos kultūros vertybėms.

Pripažįstama, kad ugdymas, kaip sudėtinis socializacijos proceso dalis, keičia individo moralines nuostatas, jo visuomeninį sąmoningumą, tad labai svarbu nagrinėti ne tik individualaus, bet ir institucinio ugdymo reikšmę formuojant vertybines asmenybės nuostatas, lavinant ir praturtinant jį kintančiomis kultūrinėmis vertybėmis, skatinant pažinti ir suvokti visuomenėje besikeičiančius reiškinius.

*Projekto autorius ir vadovas
Vytautas Valentinavičius*

Lietuvos mokykla ir gyvenimo tikrovė

Tyrimas „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ atveria keistą šiuolaikinės Lietuvos paveikslą. XXI a. pradžioje Lietuva, Europos Sąjungos narė, tam tikruose mokyklos vadovuose, apklaustose mokytojų ir mokinių pasaulėžiūroje ir pasaulėjautoje piešiama kaip tradicinė šalis, kurioje nedaroma pastangų suvokti šiuolaikinės visuomenės daugiakultūriškumą, socialinių grupių vairovumą, žmogaus asmenybės tapatumo sudėtingumą. Tyrimas rodo, kad aukštojoje mokykloje prasideda atsiribojimas nuo gyvenimo tikrovės: būsimi pedagogai negauna ar patys neieško žinių apie visuomenės rasinę, etninę, lytinę, amžiaus, religinę bei socialinių grupių vairovumą; tapę pedagogais nesidomi ir nesigilina multikultūriškumo aspektus, todėl mokinių ugdymo ir mokymo procese tai aspektai tiesiog nėra; mokiniai paliekami saviugdai ir visuomenėje vyraujančiam neigiamam, stereotipiniams nuostatomis kitokiems žmonėms atžvilgiu takai.

Šis ir glaudesnis paaiškinimas, kodėl tam tikra Lietuvos visuomenės dalis yra abejinga, netgi priešiška demokratijos, tolerantiškumo tendencijoms, lytinė lygybės ir lygių galimybių principams. Kodėl Lietuvos visuomenėje yra rasizmo, ksenofobijos, homofobijos, religinio fundamentalizmo apraiškų, smurto ir patyčių, gyvuoja lytiškumo bei lytinio vaidmenų ir profesijų stereotipai. Stingia švietimo multikultūriškumo klausimais mokyklose, stingiant problemų mokslo tyrimams, todėl patriarchalinio pasaulio krikščioniškajam kaip „amžinajam“ vertybių absoliutinimas paverčia Lietuvą uždara erdve, kurioje nepriimtina tai, kas nesutampa su tautinėmis, tradicinėmis šeimos ir krikščioniškoms vertybėms garbinimo tradicijomis.

Tyrimas išryškina Lietuvos mokyklinio švietimo ribotumą rengiant jaunimui realiam šiuolaikiniam gyvenimui. Jaunas žmogus išsivysto, mokytojų, socialinių pedagogų, psichologų globos išieško gyvenime neturdamas pakankamos informacijos apie visuomenės socialinę struktūrą, visuomenės grupių vairovumą ir

dirbtinai sukurti žmoniai skirtingos rasės, etniškumo, lyties, amžiaus, sveikatos būklės diskriminacijai, apie lyčių santykius visuomenėje ir šeimoje, apie žmogaus lytiškumo sklaidą – heteroseksualumą, biseksualumą, transseksualumą, homoseksualumą. Taigi Lietuvos mokyklos multikultūriškumo prasme yra nutolusios nuo tikrovės, todėl mokytojai, ir mokiniai nerada pajūgus veikti žmoniai diskriminacijos, niekinimo ir žeminimo nuostatų bei nežinojimo baimių.

Tyrimo ataskaitos žangoje autorės Jolanta Reingard, Nida Vasiliauskaitė, Rasa Erentaitė teisingai akcentuoja, kad multikultūriškumo suvokimas spartina kitų kultūrų pažinimą, kultūrų skirtumų supratimą ir individo norą bei gebėjimą vaduotis iš diskriminacinių ir stereotipinių nuostatų. Tačiau, kaip minėtos patirties nėra, individas gali likti dogmatiškos pasaulžiūros vergas. Tuomet jis pats ima kurti nepakantumo kitokiems atmosferą, skleisti nepagarbą žmogaus teisėms ir laisvoms.

Tyrimas atliko anoniminių apklausų, peržiūrėjo kai kuriuos vadovėlių tekstus, iš kurių paaiškėjo pedagogų ir vadovėlių rengėjų vertybinių nuostatų, skirtinga erudicija ir ribotas gyvenimo tikrovės suvokimas, jautrumo stoka socialinėms atskirties grupėms. O svarbiausia – atsiskleidė tai, kad nežinojimas, prietarai ir nepamatotos baimės užgožia pagarbą žmogaus teisėms ir laisvoms. Tuo nereikia labai stebėtis, nes tyrimas rodo, kad pedagogai informaciją apie multikultūriškumą semia iš interneto, žiniasklaidos, kolegų, kuri žinios gali būti neteisingos ir šališkos.

Žinoma, kad pedagogai dalykų diktymo pamokas gali integruoti pilietiškumo, demokratijos, tolerancijos, lytiškumo temas, tačiau ar jie iš tikrųjų tai daro, ar nori ir geba tai daryti, nes nėra specialiai tam pasirengę. Tyrimo medžiaga kelia nuostabą – Vilniuje kas antras pedagogas tik kartais kalba apie lyčių lygybę arba jos iš viso nemini, kai Lietuvos piliečiai su lyčių nelygybe ar diskriminacija beveik kasdien susiduria įvairiose gyvenimo situacijose. Mokykloje lytiškumas ir jo sklaida yra tarsi uždrausta tema. Todėl peršasi išvada: pedagogai multikultūriškumo aspektą iš viso nesuvokia arba rėpinasi savo išlikimu mokykloje, nenordami diktymu naujai reiškiniai diktymo konfliktuoti su mokiniais, jų tėvais bei mokyklos administratoriais. O tai reiškia, kad mokytojai, nebdami drąsios ir atviros asmenybės, niekada neišugdys mokinių kaip asmenybių.

Tyrime teigiama, kad mokytojai tvirtina esantys atviri naujovėms, kartu priima sprendimus dėl mokymo programų gyvendinimo, tačiau mokykloje tyrime aptariamame gyvenimo reiškiniuose nėra, todėl kyla abejonės, ar respondentai sako tiesiai apie savo mokyklą, nes ne paslaptis, kad iki šiol Lietuvos mokyklose gyvuoja mokytojų kolektyvo ir administracijos hierarchija, kuriai pedagogams tenka paklusti, norint išsaugoti darbo vietas ir administracijos palankumą.

Mokiniai pažiūrėję lyg veidrodis atspindi suaugusiųjų pažiūras – kitatautiškus ir kitatikius žvelgiama palankiai, tačiau netoleruojamos lytinės mažumos. Mokiniai nėra diegta pagarba ir supratimas negalima atžvilgiu, tačiau pakankamai stropiai jiems skiepijami lyčių vaidmenų stereotipai bei lyčių priešprieša, o tai siaurina jaunų žmonių visuomeniniuose santykiuose ir žmonių lytinę tapatybę suvokimą. Deja, mokykloje neakcentuojama žmogaus kaip asmenybės vertė ir asmenybės tapatybės struktūra.

Pasak tyrimo, pagrindinis multikultūriškumo žiniatėkias mokiniams yra ne mokytojas, o internetas ir žiniasklaida, ir, deja, ne skaitomos papildomos rašytinės knygos, kurios galėtų atskleisti mokiniams domėjimąsi multikultūriškumo reiškiniais istorijoje ir raidoje. Tačiau tokios knygos mokiniams mokytojai nerekomenduoja, nes patys, matyt, nežino.

Tyrimo autorius yra teisios pabrėždamas, kad mokiniams siūlomi vadovėliai gilina „mūsų ir ne mūsų“ priešpriešą, kuri tikrai neskatina kultūrų vaivorykštes bei socialinių grupių vaivorykštes lygiavertiškumo ir vienybės suvokimo. Tyrimas leidžia daryti išvadą, kad šiuolaikinė Lietuvos mokykla jauniems žmonėms drąsiai neatveria gyvenimo tikrovės, jos sudėtingų ir prieštarų gubų, o atvirkeitai – žiškai, psichologiškai ir intelektualiai bręstantis asmuo stumia dogmatišką mąstymą bei stereotipų pasaulį, kuris grindžiamas tautiškumo ir dorovinių vertybių sistemos pamatais. Tie pamatai turi nuo jaunų žmonių paslėpti prieštaringas gyvenimo puses, kurias neturimi jokio teorinio pasirengimo, vėliau ar anksčiau jie tikrai pažins.

Tyrime autorius pateikia rekomendacijas, kurios mokykloje skatina diegti daugiakultūriškumo prasmių studijas tam, kad būtų savarankiškai ir kritiškai mąstantys asmenys, gebantys ne tik gerbti save, bet ir kitokius žmones, kitokį gyvenimo būdą, kad visuomeniniuose santykiuose netemdytų ra-

sizmas, ksenofobija, homofobija, religinis fundamentalizmas, moter , pa-
gyvenusi j ir ne gali j niekinimas bei žeminimas. Ir, svarbiausia, Lietuvos
švietimas ir mokslas tur t b ti kaip susisiejan ios sistemos, kaip nenu-
tr kstamas procesas, kuris skatint individus tobul ti, keistis, gyti nauj
žini tam, kad tobul t ir pažangos link keist si visa visuomen .

Prof. habil. dr. Marija Aušrinė Pavilionienė

Multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose

Tyrimas „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ – tai pirmasis bandymas Lietuvoje kompleksškai išanalizuoti tolerancijos, pagarbos vairovei ir lygi galimybi ugdymo turinį bei kontekstą. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo švietimo sistema ir ugdymo procesas buvo reformuojami, vadoveliai ir mokymo programos perrašomi siekiant ištrinti ideologinius sovietinio režimo iškraipymus ir atspindėti šiuolaikinio pasaulio vizijas bei politines aktualijas. Europos Sąjungos strateginiuose dokumentuose akcentuojama, kad šiuolaikiniame pasaulyje švietimo tikslai apima demokratinių tradicijų tvirtinimą, socialinės atskirties mažinimą, nelygybės išstūmimą bei kultūrų vairovės skatinimą.¹ Todėl ugdymo sistemoje turi būti diegtos tolerancijos ir pagarbos vertybės bei atsisakyta išankstinių stereotipinių nuostatų apie vienas visuomenės socialines grupes.

Lietuvos mokslininkai – doc. dr. Jolantos Reingardienė, doc. dr. Nidos Vasiliauskaitė ir dokt. Rasos Erentaitė – atliktas tyrimas, detaliai analizuojantis mokytojų bei mokinių nuostatas ir vadovėlių turinį, identifikuoja ir kritiškai vertina egzistuojančias socialines, politines ir kultūrines normas, stereotipus, santykius tarp vieni socialinių kultūrinių grupių bei jų pozicijas visuomenėje. Tyrimo turinį sudaro teorinio modelio aprašymas, pasirinktos metodologijos aptarimas, empirinis tyrimas, apimančias Lietuvos mokyklų mokytojų ir mokinių apklausas, kokybinis ugdymo priemonių turinio analizė, išvados ir rekomendacijos. Pateiktos rekomendacijos yra svarbus indėlis konstruojant multikultūrinio ugdymo, grąsto

¹ ES Rasi lygybės direktyva 2000/43/EC; ES Švietimo tarybos ataskaita 5680/01 EDUC 18, 2001, p. 4; Amsterdamo sutartis, 1997, str. 149–150.

pagarbos socialinei kultūrinei vairovei ir kultūrinio dialogo principais, strategijas bei formuojant pedagoginio rengimo programas ir mokyklinius vadovėlius.

Tyrinėjami etniniai grupių adaptacijos raida ir kontekstai, daugelis Lietuvos mokslininkai pastebėjo, kad šiuolaikiniai mokyklų personalo pasirengimo srityje, ugdymo procese ir turinyje trūksta tarpkultūrinės kompetencijos, pagarbos vairovei principai ir struktūrinis traukties aprašymas.² Kiti mokslininkai atkreipia dėmesį, kad visuomenės yra nevienalytės ne tik etniniu ir kalbiniu pagrindu, bet ir rasiniu, lyčių, socialinio statuso, seksualinės orientacijos ir kitais pagrindais. Todėl švietimo organizavimo procesas ir turinys turi skatinti multikultūrinis erdvių konstravimą.³ Tyrimo „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ autorius pasirinko multikultūrinis riskumo sampratą, kuri neapsiriboja vien etniškumu. Traukdamas lyties, rasės, etniškumo, religijos, seksualinės orientacijos ir kitas socialines kultūrinės kategorijas, mokslininkas konstruoja teorinį paradigmą žmogaus teisių turiniui nagrinėti kasdieniame ugdymo praktikoje. Pasirinktas modelis kompleksiskai apima lingvistinį, normatyvinių, socialinių sąveikų ir socialinių psichologinių sąveikų dimensijas. Parengusios šio multikultūrinio ugdymo veiksmų teorinį modelį mokslininkas empiriškai vertino socialines kultūrinės kategorijas (lyties, rasės, etniškumo, religijos, seksualinės orientacijos ir kt.) konstravimo naratyvą ir normatyvinių diskursų švietimo procese. Siūlydamas teorinį multikultūrinio ugdymo modelį, mokslininkas pateikia transformuojant požiūrį ugdymo turinio ir eigos modeliavimą, skatina keisti tradicines nuostatas bei sitikinimus, suteikiant jiems naują prasmę ir reikšmę.

² Kasatkina N., Leonikas T. Lietuvos etniniai grupių adaptacija: kontekstas ir eiga. Vilnius, 2003. P. 144–145.

³ Tamošiūnas T. Multikultūrinio ugdymo svarba [http://skf.osf.lt/old/FK-BL-05.htm#4%20dalis].

vertinusios mokytojų ir mokinių apklaus rezultatus, tyr jos akcentuoja, kad mokyklose trūksta sisteminių ir nuosekli žinių socialinėms kultūrinėms vairovėms ir pagarbos žmogaus teisioms klausimais bei inovaciniai metodiniam darbui su jaunimu. Ignoravimas ir nenoras traukti „kitas“ žmogiškas patirtis kasdieninėse veiklose ar ugdymo turinyje atskleidžia dominuojančio galios diskurso tendencijas ir suponuoja uždarumo bei socialinėms atskirties konstravimo prielaidas.

Atlikdamos kokybinį ugdymo priemones – vidurinių mokyklų dešimt klasių vadovėlių – analizę, tyr jos tikslingai pasirinko ištirti tekstinę ir vaizdinę informaciją, siekdamas išsiaiškinti multikultūrinio risko prasmę ir reikšmę bei išnagrinėti socialines vairovės visuomenės grupių reprezentacijas. Lietuvos vidurinių mokyklų dešimt klasių etikos, pilietinio ugdymo, psichologijos, istorijos, biologijos ir matematikos vadovėlių diskurso analizė parodė, kad nors juose vartojama „universalioji“ ir „objektyvi“ kalba, ji artikuliuoja galios pozicijas ir yra ideologiškai manipuliuojanti. Nagrinėtuose vadovėliuose tvirtinti socialiniai kultūriniai grupiniai vaizdžiai, apibūdintos nuostatos į atžvilgiu ir elgesio būdai reprodukuoja hierarchinius santykius bei sustiprina hegemoninę patriarchalinę, etnocentristinę ir heteronormatyvią kultūros tradicijas. Nemažai dėmesio tyrime skirta fragmentiškai informacijai arba „nutylėjimui“ apie socialinius kultūriniai grupiniai vairovės. Vadovėliuose selektyviai reprezentuojamos tik tos grupės, kurios gali išreikšti savo pozicijas, o kitų grupių nuomonės ir balsai yra ignoruojami, atstumiami, ironizuojami ar disciplinuojami.

Apibendrinant tyrimo „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ rezultatus, reikia pabrėžti, kad Lietuvoje vis dar egzistuoja ribotos socialinės kultūrinės vairovės, tarpkultūrinės veikos ir komunikacijos patirčių traukimas švietimo procesus bei turinys. Kompleksinis mokymo turinio ir socialinės aplinkos analizė parodė, kad mokyklose tvirtinami socialiniai kultūriniai grupiniai stereotipai ir išankstinės nuostatos bei ribotai skatinamas šių grupių patirčių pažinimas. Tyrimas „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ pateikia teorinį modelį

ir metodologinius tyrimo būdus, leidžiančius tirti ir plėtoti analitinius tarpkultūrinio pažinimo tyrimus bei moksliskai rekonstruoti ugdymo proceso turinį ir socialinę aplinką, suteikti šiems procesams naują reikšmę ir prasmę bei adekvačiai svarstyti galimus iššūkius visuomenės raidai.

*dr. Vilana Pilinkaitė-Sotirovič,
Lygių galimybių plėtros centras*

I. ĮVADAS

Šio tyrimo tikslas – ištirti, kaip ugdymo staigose formaliuoju ir neformaliuoju ugdymo turiniu bei mokymo(si) proceso organizavimu skatinamas mokinio tolerancijos suvokimas ir multikultūrinis pažinimas. Šio tyrimo rezultatai padės parengti rekomendacijas, kurios užtikrins, kad tolerancija ir multikultūrinis pažinimas taptų sudedamąja ugdymo proceso dalimi.

Nors kalbant apie multikultūriškumą neretai apsiribojama etniškumu, rase ir religija, šis tyrimas grindžiamas platesne multikultūriškumo samprata. Plačiau prasme multikultūriškumas apima rasę, etniškumą, kalbą, seksualinio tapatumą, lyties, amžiaus, galumą, socialines klases, išsilavinimą, religijos ir kitas kultūrinės dimensijas (APA, 2002). Būtent taikant platesnį, o ne siaurą multikultūriškumo sampratą atskleidžiamas Lietuvos visuomenės heterogeniškumas. Nors ryškūs makrokultūriniai kontrastai Lietuvai kol kas nebdingi, tačiau pagal kitas socialines kultūrinės kategorijas, pvz., gyventojų amžiaus, klases, seksualinį tapatumą ar galumo charakteristikas, Lietuvos visuomenė yra mišri ir nevienalytė.

Šiame tyrime nagrinėjame šešis multikultūriškumo aspektus: **rasės, etniškumo, religijos, seksualinio tapatumo, įgalumo ir lyties**. Netolerancija, susijusi su šiomis socialinėmis kultūrinėmis kategorijomis, pasireiškia rasizmu, ksenofobija, homofobija, seksizmu ir kitomis nepakantumo apraiškomis, todėl tyrimo metodikos parinktos taip, kad leistų atlikti šiuos reikšmingus analizės ugdymo turinyje bei mokymo(si) organizavimo procese. Prieš išsamiai aprašant tyrimo metodologiją, vertinimo būdus ir pristatant rezultatus apžvelgiamas bendras tyrimo kontekstas bei aptariamos teorinės prielaidos, kurios suteikia pamatą šiam empiriniam tyrimui.

1.1. Kas yra multikultūrinis ugdymas?

Tarpkultūrinis skirtumų pripažinimas ir palaikymas yra tarptautiniu lygiu ir kiekvienos Europos Sąjungos šalies mastu pripažinta teisėtą normą. Tačiau,

kaip rodo istorin patirtis, skirtum pripažinimas ir vienodas j vertinimas yra ne tik teis s problema. Istoriskai susiformavusias patirtis ir stereotipus sugriauti vien teisin mis priemon mis ne manoma. Multikult rini nuostat k rimas nevyksta negaunant švietimo sistemos paramos. Švietimo institu cijos visuomen je kei ia arba dar labiau tvirtina sišaknijusius etninius, reli ginius, ly i ar seksualumo stereotipus. Nuo 1980 met Vakar šalyse buvo atlikta daugyb tyrim apie rasizmo, ksenofobijos, seksizmo ir homofobijos apraiškas švietimo sistemoje. Tyrimai rodo, kad švietimo institucijose tebevyksta daugyb proces , dalijan i pasaul atstovaujant „daugumos“ ir „mažumos“, kur „dauguma“ reprezentuoja vienintel teising , normal , tvar king , gerbtin ir siektin gyvenimo b d (hooks, 1989; Lehtonen, 2007; Ali, Benjamin, Mauthner, 2004). Ši problema kyla ne tik d l pedagog kvali ka cijos ar informacijos tr kumo, bet ir d l to, kad žmoni vairov s ir lygyb s klausimai yra atskirti nuo švietimo institucij organizavimo ir veiklos.

Multikult rinio ugdymo pagrind sudaro visuomeni heterogenišku mas etniniu, rasiniu, religiniu, ly i , seksualin s orientacijos, socialin s pad ties, amžiaus, sitikinim ar kitu pagrindu. Žmoni socialini ir kult rini savybi heterogeniškas bei poži ri ir gyvenimo b d pliuralumas yra vienas iš ryškiausi šiuolaikini visuomeni bruož . Šiame tyrime multikul t rinis ugdymas suprantamas kaip skatinimas pažinti vairi kult rini ir socialini kategorij – ras s, etniškumo, lyties, seksualin s tapatyb s, ga lumo ir religini sitikinim – nulemtus skirtumus. Multikult riniu ugdymu siekiama pripažinti, kad vairi socialini kult rini grupi gyvenimo b dai yra saviti ir n vienas iš j n ra vertingesnis ar mažiau vertingas už kit . Multikult riškumas skatina tarpkult rin pažinim , geresn savo ir kit kul t r savitumo suvokim , savigarb ir pagarb kitam. Multikult rinis ugdymas yra savotiškas griovimo ir k rimo procesas, kurio tikslas – griauti tradicines nuostatas ir sitikinimus bei suteikti jiems nauj reikšmi .

1.2. Kodėl reikia multikultūrinio ugdymo?

Did janti visuomeni socialin vairov sukuria nauj socialini išš ki ir problem . Skirtinga mokini etnin kilm , lytis, zin ir psichin b kl ,

seksualin orientacija, mokymosi stilius ir religiniai sitikinimai iskelia tiek bendro pob džio, tiek speci ni klausim . Individualiems skirtumams ir vairovei jautr s pedagogai gali pad ti veikti išankstines mokini nuostas bei stereotipin m stym ir laužyti strukt rinius diskriminacijos barjerus arba, priešingai, – mokytoj nenoras pripažinti šias problemas tas kli tis dar labiau sutvirtina.

Nepaisant tam tikr laim jim žmogaus teisi srityje, „mažumos“ / „kitos“ socialin s kult rin s grup s (etnini mažum , moter , homoseksual , ne gali j , pagyvenus i žmoni) Lietuvoje patiria skaudži socialin s ne-lygyb s padarini . Švietimo sistema suteikia žmon ms galimybi atskleisti gabumus ir juos lavinti, gyti nauj g dži ir pagerinti gyvenimo kokyb . Ji taip pat suteikia gali dalyvauti priimant sprendimus, keisti asmenin ir visuomen s gyvenim . Ta iau švietimo sistema taip pat gali itin s kmingai kurti, apr pinti ir tvirtinti hegemonines galios strukt ras, kurios min tas socialines grupes nuvertina, nužmogina ir paver ia nematomomis.

Multikult rinis ugdymas šiuolaikin je mokykloje Lietuvoje dažniau su- prantamas kaip pilietinio ugdymo dalis. Pilietinis ugdymas mokyklose jau tapo bendrojo lavinimo programos dalimi (pilietinio ugdymo turin apibr - žia bendroji pilietinio ugdymo programa ir kiti nacionalinio lygmens doku- mentai), ta iau didžiausia pilietinio ugdymo program problema yra tai, kad mokiniams tik kalbama apie demokratij , bet jie neugdomi *veikti* pagal demokratijos nustatytas taisykles. Mokykloje vyraujan ios paternalistin s nuostatos mokini atžvilgiu, pedagog fobijos ir stereotipinis m stymas neatitinka pilietinio ugdymo tiksl . Mokslin je literat roje dažnai akcen- tuojama, kad kei iasi šiuolaikin s visuomen s jaunimo vertybin s orien- tacijos, ta iau išsamesni mokyklinio amžiaus jaunimo apklaus rezultatai rodo, kad tarp mokini apstu stereotipinio m stymo, nepagarbos ir neto- lerancijos lygyb s idealams, mažum teis ms bei abejingumo globalioms problemoms (Reingardien , Zdanevi ius, 2003). Mokyklos taka demokrati- ni vertybi (ypa pagarbos žmogaus teis ms, žmoni vairov s ir lygyb s idealams) ugdymui, demokratijos praktikai pasidar esmin .

Švietimo sistemos d mesys multikult riniams skirtumams yra galinga socialin s kaitos priemon . Nelygyb kuria ir atnaujina socialin s strukt ros,

institucinė sistema, kultūra ir kasdieni praktika. skirtingi žmonės patirtis orientuotas požiūris padeda atpažinti galios struktūras, stebėti jų sukeltus padarinius ir atitinkamai keisti švietimo turinį bei metodus. Multikultūrinis požiūris pirmiausia (ir svarbiausia) reikia pripažinti, kad skirtumai egzistuoja ir daro poveikį, kad „dauguma“ irgi nėra vienalytė, o priklausymas „daugumai“ – labai silpnas lyginis. Antrasis žingsnis socialinėse kaitos link – išmokyti vieniems kitiems vertinti skirtumus. Padidinti mokiniams tapti jautresniems skirtumams, pedagogai suteikia jiems galimybes pamatyti egzistuojančią nelygybę. Kad išspręstume problemą, pirmiausia turime ją suvokti.

Kad būtų galima pasiekti šiuos tikslus, multikultūrinis ugdymas turi vadovautis nauju išlaisvinančiu požiūriu pedagogiką ir ją skatinti. Bell hooks straipsnyje apie revoliucinį feministinį pedagogiką teigia, kad mokyti būtų, kuris išlaisvina, – tai iš esmės suginyti dominavimą.

Tai pedagogika, kuri, anot Paulo Freire, yra „švietimas, pagrįstas laisvės praktika“. P. Freire knygos „Engiamųjų pedagogika“ įvade Richardas Shaullas rašo, kad „švietimas arba funkcionuoja kaip priemonė, naudojama padėti jauniems žmonėms įsilieti į esamos sistemos logiką ir užtikrinti jų paklusnumą tai sistemai, arba yra „laisvės praktika“, dėl kurios vyrai ir moterys kritiškai ir kūrybingai žvelgia į realybę ir išmoksta dalyvauti keičiant pasaulį (hooks, 1989).

Kad būtų pasiekta visavertė mokinių savirealizacija ir išugdyta kritinė sąmonė, mokymo procesas turi apimti varias strategijas, požiūrius, tyrimus ir bandymus. Mokytojai ir mokiniai turi kartu pažinti prieštaringas nuomones, kad galėtų atskleisti galios dimensijas, suginyti, keisti ir kurti naujus požiūrius. Šis pažinimas turi būti kuriamas ne tik mokantis iš knygų, bet ir remiantis tikra kasdienio gyvenimo praktika, asmenine patirtimi, aktyviu mokinio ir mokytojo santykiu. Multikultūrinis ugdymas tiek turiniu (tuo, ko mokoma), tiek mokymo(si) metodika (tuo, kaip mokoma) turi suginyti ksenofobiją, rasizmą, homofobiją, seksizmą, eidžizmą ir kitas hegemonines galios bei priespaudos struktūras. Ir tai, be abejonės, yra kolektyvinės visišvietimo sistemos dalyvių pastangos.

1.3. Kas skatina multikultūrinį pažinimą?

Mokslin je literat roje išskiriami vairaus lygmens veiksniai, susij su multikult riniu pažinimu ir poži riais kult rinius skirtumus. Remiantis tarpkult rin s ir socialin s psichologijos literat ra, kult rini bei socialini nuostat formavimosi aiškinimui svarb s trys modeliai: kontakto, informacinis ir psichodinaminis (Berry *et al.*, 2002). Pirmasis akcentuoja tarpkult ri ni kontakt kiek , antrasis – informacijos apie kult rinius skirtumus kiek , tre iasis – individualius psichologinius sunkumus, d l kuri nepavyksta atsisakyti stereotip ir diskriminacini nuostat . Pastarasis modelis akcentuoja tai, kad negatyvios nuostatos kit kult rini ar socialini grupi atžvilgiu gali b ti susijusios su vairiais individualiais psichologiniais veiksniais ir atlikti vairias psichologines funkcijas toki nuostat turin iam ir jas tvirtinti siekian iam asmeniui.

Bene daugiausia tyrimuose nagrin tas kontakto modelis: nors tyrim rezultatai skirtingi, ta iau linkstama manyti, kad didesnis tarpkult rini kontakt skai ius gali sumažinti vidin grup s favoritizm , t. y. tendencij , kai sava socialin grup vertinama palankiau nei išorin s grup s (APA, 2002; Lopez, 2004). Be to, tarpgrupinis kontaktas mažina neigiamus vertinimus išorini grupi – t , su kuriomis individas nesitapatina, – atžvilgiu. Šios tendencijos ypa pastebimos dominuojan i socialini ar kult rini grupi atveju, t. y. patyrus tiesiogin kontakt su mažum grup s nariais, daugumos grup je nuostatos kult rini skirtum atžvilgiu pasidaro palankesn s. Taip pat pastebima, kad tiesioginis kontaktas veikia palankiai, jeigu jam vykstant individ statusas yra lygiavertis (APA, 2002).

Antrasis modelis, kuris irgi intensyviai tyrin tas empiriškai, rodo, kad kuo daugiau pateikiama tinkamos informacijos apie kult rin ir socialin vairov , tuo palankesnis poži ris tokioje aplinkoje formuojasi kult rinius skirtumus. Informacinis modelis ypa aktyviai buvo tiriamas edukacin je aplinkoje, vairi mokymo pakop kontekste. Nors pripaž stama, kad multikult rin pažinim skatinan ios informacijos ir speciali švie iam j program poveikis priklauso nuo daugelio veiksn , kaip antai mokymosi aplinkos, pa ios programos pob džio, joje dalyvaujan i mokini ypatum ,

linkstama manyti, kad specialus švietimas ir informacija apie kultūrinių vairov palankiai veikia socialines nuostatas ir tarpgrupinius veik (Denson, 2009). Šis su palankesniu kultūrini skirtum vertinimu randama tiek tarpilgalai lygias galimybes ir demokratines nuostatas tvirtinan mokyimo program , tiek tarp trumpesni mokym , pateikian i informacijos apie tarpkultūrinių vairov bei skirtingas mažumos grupes (Lopez, 2004).

Remiantis informaciniu modeliu, svarbus ne vien žini apie kultūrinių vairov kiekis, bet ir pa ios informacijos kokybin s charakteristikos. Siekiant formuoti tolerantiškas nuostatas ir palank poži r kultūrinius skirtumus, si lomos tam tikros informacijos pateikimo formos, pvz., re ektyvaus perkategorizavimo strategijos, kai vietoj „m siškiai“ ir „jie“ vartojama bendra kategorija „mes“ arba s vokos pergrupuojamos taip, kad išorin s kultūrini s grup s (mažumos) nariai atsiduria vidin je (daugumos) grup je (APA, 2002).

Kalbant apie mokymo ir informacijos reikšm kultūrini nuostat formavimuisi, svarbu atsižvelgti skirtingus informacijos lygmenis, kuri kiekvienas gali savarankiškai veikti nuostatas vairi socialini grupi ir kultūr skirtum atžvilgiu. Edukaciniame kontekste išskiriami vair s ugdymo turinio lygmenys atsižvelgiant tai, kokia forma ugdymo staigose perteikiama informacija, l kes iai, vertyb s ir normos. Papras iausiai apibr žiamas tiesioginis, arba formalusis, ugdymo turinys – j atspindi o cial s mokymo tikslai, pamok ir vadov li turinys, mokymo procese naudojami tekstai. Šalia tiesioginio išskiriami ir kiti ugdymo aspektai, kuriuos apibr žti bei išmatuoti daug sud tingiau. Bene dažniausiai, aptariant multikultūrinius mokymo(si) aspektus, analizuojami pasl ptasis ugdymo turinys (angl. *hidden curriculum*) ir nesamasis ugdymo turinys (angl. *null curriculum*) (Ahwee *et al.*, 2004; Segall, Wilson, 2004; ir kt.). Pasl ptasis ugdymo turinys yra visa tai, kas ne rašyta o cialiuose reikalavimuose ir mokymo planuose, bet privaloma norint s kmingai funkcionuoti, b ti priimtam bei teigiamai vertintam mokymosi aplinkoje (Ahwee *et al.*, 2004). Tarp pasl ptojo ugdymo turinio dali minimi neformal s reikalavimai, atvirai neišsakomi l kes iai, netiesiogiai perduodamos užuominos apie normas, vertinimo kriterijus, pageidaujamas elgesio b dus, taip pat visa tai, k mokiniai iš ties perima mokymosi procese (palyginti su tuo, k o cialiai jiems siekia perduoti ug-

dymo staiga). Nesamasis, arba nulinis, mokymo turinys apibr žiamas kaip tai, kas nutylima, apie k informacijos mokymo metu iš viso nepateikiama, ji vertinama kaip nesvarbi ar neaktuali (Ahwee *et al.*, 2004).

Nepaisant to, kad pasl ptojo ir nesamojo ugdymo turinio formos sunkiai ap iuopiamos ir j operacionalizacija gali b ti labai sud tinga, šiame tyrime joms skiriama daug d mesio. Pasitelkiant tarpdisciplinin poži r ir vairius matavimo b dus šiame tyrime siekiama atsižvelgti ne tik tai, ko mokykloje tiesiogiai mokoma apie kult r skirtumus, vairias socialines bei kult rines grupes, bet ir tai, kokia atmosfera kuriama ugdymo staigoje, kas pasakoma ar parašoma „tarp eilu i“, kokie santykiai ir „nerašytos taisykl s“ vyrauja mokykloje, kokios hierarchijos bei galios diskursai dominuoja.

Remiantis multikult rin pažinim skatinan i veiksniai apžvalga, sudarytas teorinis šio tyrimo modelis, apimantis vairi lygmen mokymosi kontekste aktualius veiksnius (1.1 pav.). Tyrimu nesiekiami vertinti vis šio teorinio modelio komponent ir s veik , bet juo naudojamosi parenkant tyrimo metodologij , matavimo b dus bei analizuojant gautus rezultatus.

1.1 pav. Mokini multikult rinio ugdymo veiksniai teorinis modelis.

II. TYRIMO METODAI

2.1. Kiekybinis tyrimas

Kiekybinis mokytojų ir mokinių tyrimas (apklausa) pasirinktas dėl tyrimo užsakovo iš anksto apibrėžtos dedukcinės tyrimo logikos, informacijos apimtys poreikio ir patogumo. Dėl tyrimo trukmės ir apimties apribojimų nepavyko surinkti reprezentatyvios informacijos (tokio pobūdžio tyrimui keliami itin griežti tyrimo dalyvių atrankos reikalavimai), tačiau apklausa sudarė galimybę surinkti kur kas daugiau informacijos iš didesnio kiekio žmonių per trumpesnį laiko tarpelį nei taikant, pvz., kokybinius tyrimo metodus.

Mokytojų apklausa

Mokytojų apklausa vyko 2009 m. gruodžio–2010 m. sausio mėnesiais. Apklausoje dalyvavo 94 pedagogai: 25 mokytojai iš trijų Vilniaus miesto mokyklų, 51 pedagogas iš trijų Kauno miesto mokyklų ir 19 pedagogų iš dviejų Klaipėdos rajono mokyklų. Tyrimas buvo atliekamas anonimiškai apklausos (anketavimo) metodu. Apklausti pedagogai dalyvavo lietuvių kalba, matematik, istorij, geografi, chemij, biologij, tikyba ir etika, t. y. tuose dalykuose, kurių ugdymo priemonės (vadovėliai) irgi buvo analizuojamos šiame tyrime. Apklausa netikimybinė, respondentai atrinkti pagal patogumą ir prieinamumą.

2.1 lentelė. Tyrime dalyvavusi pedagog pasiskirstymas pagal miestą, lytį, tautybę, amžių ir pedagoginio darbo stažą, N.

Miestas	Lytis		Tautybė			Amžius				Pedagoginio darbo stažas				
	Moterys	Vyrai	Lietuviai	Kit tautybi	N / N	<35	36–45	46–55	56–65	<5	6–10	11–20	21–30	31–40
Vilnius	21	4	16	6	3	9	8	5	3	6	4	8	3	3
Kaunas	50	1	50	1	0	10	21	10	9	4	9	15	14	7
Klaipėdos r.	15	3	16	1	1	2	7	6	3	1	2	5	6	4
Iš viso (N, %)	86 (91%)	8 (9%)	82 (87%)	8 (9%)	4 (4%)	21 (23%)	36 (38%)	21 (23%)	15 (16%)	11 (12%)	15 (17%)	28 (31%)	23 (25%)	14 (15%)

Apklausoje dominavo moterys (91 %) ir lietuvi tautybės pedagogai (87 %). Apklausti pedagog amžiaus vidurkis – 43 metai. Jauniausiam pedagogui – 23, vyriausiam – 65 metai. Vidutinis mokytojų pedagoginio darbo stažas – 19 metų. Didžiausia dalis apklausoje dalyvavusių pedagog (77 %) dirba su VIII–XII klasi mokiniams.

Mokinių apklausa

Mokinių apklausa vyko 2009 m. gruodžio–2010 m. sausio mėnesiais. Tyrime apklausta 213 Vilniaus (dvi mokyklės), Kauno (trios mokyklės) ir Trak

(vienos mokyklos) vidurini mokykl mokini , kurie mokosi X klas se. Tyrimas orientuotas vyresni mokini amžiaus grup , nes: 1) šios grup s nuostatos formavosi veikiamos ilgalaik s socializacijos mokykloje ir ilgalaikio edukacijos proceso, tod l geriau reprezentuoja multikult rinio ugdymo mokykloje veiksmingum ; 2) aukštesn se klas se tolerancijos ugdymui ir multikult riniam pažinimui skiriama daugiau tiesioginio d mesio; 3) jaunesnio amžiaus grupi mokiniams b t pernelyg sud tinga suvokti abstrak ias s vokas ir atitinkamai atsakyti anketos klausimus. Dauguma tyrime dalyvavusi mokini mokosi tose paiose mokyklose, kuriose dirba ir tyrime dalyvav mokytojai. Tyrimas buvo atliekamas anonimins apklausos (anketavimo) metodu. Apklausa netikimybin , respondentai atrinkti pagal patogum ir prieinamum .

Parengiamajame tyrimo etape buvo gauti mokykl vadov sutikimai apklausti mokinius. Iš anksto suderint apklausos dien atvyk tyr jai per klas s valand l išdalijo anketas klas je buvusiems ir tyrime sutikusiems dalyvauti mokiniams. Prieš pildant anketas mokiniai buvo informuoti apie tyrimo anonimiškum , duomen kon dencialum ir tyrime dalyvujan i j individualios nuomon s svarb tyrimui. Mokiniai anketas pild klas se, s d dami po vien arba po du. Apklausa truko nuo 20 iki 30 min. Užpildytos anketos iš karto buvo gr žintos tyr jams.

Toliau pateikiamas respondent pasiskirstymas pagal miest , lyt ir tautyb . Tyrimo dalyvavusi mokini išTrak dalis n ra didel (6,6%), be to, Vilniaus ir Trak miest mokykl etnin sud tis labai panaši, tod l ši grupi tiriamieji duomen analiz je sujungti vien Vilniaus apskrities mokini grup .

2.2 lentelė. Tyrimo dalyvavusi mokini pasiskirstymas pagal miest , lyt ir tautyb , N.

Miestas	Lytis			Tautybė		
	Mergaitės	Berniukai	N / N	Lietuviai	Kit tautybi	N / N
Vilnius, Trakai	48	55	2	57	41	7
Kaunas	48	58	2	99	2	7
Iš viso (N, %)	96 (45 %)	113 (53 %)	4 (2 %)	156 (73 %)	43 (20 %)	14 (7 %)

Imtyje dominuoja lietuvi tautyb s mokiniai (73 %). Kit tautybi (ne lietuvi) grup sudaro lenkai (10 %), rusai (8 %), baltarusiai (2 %) bei ukrainieiai (0,5 %) (7 % tautyb s nenurod). Kaip matyti 2.2 lentel je, etnin sud tis ir miestas yra glaudžiai susijusios imties charakteristikos: tyrime dalyvav Kauno mokykl mokiniai sudaro etniškai homogenišk grup (98 % vis nurodžiusi j tautyb yra lietuvi kilm s asmenys), o Vilniaus apskrities mokykl mokini etnin sud tis mišri (42 % nurodžiusi j tautyb yra ne lietuvi kilm s mokiniai). Absoliuti dauguma ne lietuvi etnin s kilm s mokini yra iš tyrime dalyvavusi Vilniaus apskrities mokykl , tod l toliau pristatant ir analizuojant tyrimo rezultatus miesto ir etniškumo kategorijos aptariamoms kartu.

Tiriam j pasiskirstymas pagal lyt tarp miest labai panašus – apklausoje dalyvavo šiek tiek daugiau berniuk nei mergai i . Tyrimo dalyvi amžiaus vidurkis – 16 met (M=16,01, SD=0,49).

Duomenų analizės modelis

Sudarant mokytoj ir mokini apklausos klausimynus atsižvelgta tarptautinius tyrimus ir praktik , kuri rodo, kad multikult rinis ugdymas paprastai apima keturis pagrindinius tikslus: pirma, naikinti etnocentrizmo (vertybi sistemos, kuri nepripaž sta kit kult r , jas menkina ar žemina) apraiškas ugdymo programose; antra, skatinti mokini pagarb vairioms rasin ms ir etnin ms grup ms bei skirtingoms kult roms; tre ia, mažinti tarpas ir kon liktus tarp skirting etnini grupi mokykloje, vietos bendruomen je ir visuomen je; ketvirta, mokymo programas integruoti vairi socialini grupi istorines ir kasdienes patirtis bei kult rines tradicijas.

Be tiesiogiai su ugdymo turiniu susijusi aspekt , tyrimas taip pat padeda atskleisti asmenines mokytoj nuostatas d l vairi socialini kult rini grupi (lietuvi , Lietuvoje gyvenan i kitatai i , kitatiki , ne gali j , moter , vyr , homoseksual), pedagog multikult rin kvali kacij ir mokyklos mikroklimato veiksnius.

Mokytojams skirtu tyrimo instrumentu matuojami šie su multikultūrinio ugdymu siejami veiksniai:

1. *Multikultūrinių veiklų dažnumas ir pobūdis mokykloje.*
2. *Multikultūrinė aplinka mokykloje.*
3. *Informacijos apie kultūrinius skirtumus šaltiniai.*
4. *Mokytojų pasirengimas mokinių multikultūriniam ugdymui.*
5. *Socialinė tolerancija.*
6. *Nuostatos įvairių kultūrinių ir socialinių grupių atžvilgiu.*
7. *Mokyklos mikroklimato veiksniai.*

Sudarant klausimyną mokiniams vadovautasi tomis pačiomis multikultūrinio ugdymo turinio nuostatomis, kaip ir mokytojų atveju, adaptuojant atitinkamas skales ir klausimus dešimt klasi mokiniams. Mokinių klausimynas taip pat apima ne tik tiesiogiai su ugdymo turiniu susijusius veiksnius, bet ir bendresnes mokyklos mikroklimato charakteristikas, kurios, kaip ir užsienio tyrimų duomenimis (Gniewosz, Noack, 2008), yra glaudžiai susijusios su tolerancijos formavimusi tarp mokinių.

Mokiniams skirtas klausimynas apima šiuos veiksnius:

1. *Multikultūrinių veiklų dažnumą ir pobūdį mokykloje.*
2. *Informacijos apie kultūrinius skirtumus šaltinius.*
3. *Mokytojų kompetencijos vertinimą.*
4. *Socialinę toleranciją.*
5. *Nuostatas įvairių kultūrinių ir socialinių grupių atžvilgiu.*
6. *Mokyklos mikroklimato veiksnius.*

Matavimai

Tolerancijos skalės. Remiantis viena labiausiai paplitusi metodika socialiniams nuostatomis matuoti (Binder *et al.*, 2009), mokytojų ir mokinių klausimynuose sudarytos penkios Bogarduso tipo socialinės distancijos skalės, skirtos vertinti tolerancijai ši grupių atžvilgiu: kitatiki, kitatauti, kitos rasės atstovai, homoseksual ir negali turinti jėgos. Tiriamajam buvo klausiama, kiek jiems priimtinas išvardytų grupių atstovų buvimas tarp mokytojų (mokinių), bendraklasi (kolegų), kaimynų ir artimų draugų. Tiriamieji

tur jo pasirinkti vien iš atsakymo variant šeši bal skal je nuo 1 „Visiškai priimtina“ iki 6 „Visiškai nepriimtina“. Tiek mokini , tiek mokytoj apklausos duomenys rodo, kad vis penki skali vidinis suderinamumas aukštas. Cronbacho veriai mokini imtyje išsid sto taip: tolerancija kitatikiams – 0,87 (mokytoj imtyje – 0,89), tolerancija kitatau iams – 0,90 (mokytoj imtyje – 0,92), tolerancija kit rasi atstovams – 0,89 (mokytoj imtyje – 0,92), tolerancija homoseksualams – 0,94 (mokytoj imtyje – 0,94), tolerancija žmon ms, turintiems negali , – 0,87 (mokytoj imtyje – 0,92). Diskusija d l tolerancijos konstrukto dimensiškumo tebesit sia, tad nuspr sta šalia tolerancijos konkre i grupi atžvilgiu ksuoti ir bendr tolerancijos vert . Vis grupi skal s sudaro bendr sumin tolerancijos mat , kurio Cronbacho yra 0,95 tiek mokini , tiek mokytoj imtyje.

Nuostatų apie socialines grupes skalės. Nuostat palankumas buvo matuojamas skal mis, sudarytomis remiantis socialinio diferencialo metodika. Socialinio diferencialo b du sukurtos nuostat skal s leidžia vertinti, kokias prasmes tam tikriems reiškiniams ar grup ms priskiria tyrimo dalyviai, bei kaip priskiriamos prasm s skiriasi tarp vairi tiriam j grupi ar tiriam reiškini kategorij (Žakaitis, 2008). Pagal klasikini semantinio diferencialo skali sudarymo model išskiriami trys veiksniai: vert s, j gos ir veiklos. Šiame tyrime kiekvienam veiksniai buvo priskirtos trys poliari ni b dvardži poros, kurios parinktos atsižvelgiant metodines rekomendacijas.

Vertės veiksnys:

Malonus–atgrasus
Nepatikimas–patikimas
Švarus–nešvarus

Jėgos veiksnys:

Silpnas–stiprus
Ne takingas– takingas
Dr sus–bailus

Veiklos veiksnys:

Darbštus–tingus
Aktyvus–pasyvus
Emocingas–logiškas

Septyni bal poliari ni b dvardži skal mis tyrime buvo matuojamas poži ris šias socialin s atskirties grupes: kitatikius, kitatau ius, kit rasi atstovus, homoseksualus, žmones, turin ius negali . Palyginimui buvo trauktos identiškios nuostat skal s siekiant vertinti tiriam j poži r dvi socialiai dominuojan ias grupes – lietuvius ir vyrus.

Multikultūrinių veiklų mokykloje įvertinimas. Multikult ūri ni veikl po b džiui ir dažnumui vertinti naudojama multikult ūri ni veikl mokykloje

skal (Hylton, Dumett, 1986). Ja matuojama, kaip dažnai mokiniai dalyvauja mokykloje virosese multikult rin se veiklose (pvz., mokosi dain skirtingomis kalbomis, kaupia ir kuria vaizdin medžiag apie skirting etnini grupi ypatumus, dalyvauja susitikimuose su skirting grupi atstovais). Tyrime dalyvav mokiniai ir mokytojai gal jo pasirinkti vien atsakym penki bal skal je (nuo 1 „Taip, labai dažnai“ iki 5 „Niekada“).

Papildoma skale vertinama, kiek d mesio mokykloje skiriama su skirtingomis socialin mis ir kult rin mis grup mis susijusiems klausimams ir temoms aptarti. Tyrime dalyvav mokiniai ir mokytojai penki bal skal je (nuo 1 „Taip, labai dažnai“ iki 5 „Niekada“) gal jo vertinti, kaip dažnai per pamokas diskutuojama apie šias grupes: etnines mažumas, išpaž stan iuosius kitokius (ne katalik) religinius sitikimus, homoseksualus, ne galiuosius, kaip dažnai aptariama ly i nelygyb s tema. Papildomu klausimu vertintas diskusij multikult riškumo temomis dažnumas ir pob dis mokykloje. Klausimai sudaryti specialiai šiam tyrimui.

Respondent taip pat buvo prašoma trij bal skal je vertinti, ar mokykloje pakankamai d mesio skiriama žmoni socialin s ir kult rin s vairov s bei pagarbos žmogaus teis ms klausimams. Dar vienas klausimas susij s su mokytoj pasirengimu multikult riškumo ir žmogaus teisi srityje. Mokiniai penki bal skal je (nuo 1 „Labai gerai“ iki 5 „Blogai“) gal jo vertinti, kiek j mokytojai pasireng kalb ti apie etnin s vairov spažinim , ly i nelygyb s problemas, ne gali j diskriminacijos problemas, seksualini mažum diskriminacij , pilietiškumo ugdym , žmogaus teises ir sitikimim laisv . Tyrime dalyvav mokytojai vertino ne tik savo, bet ir koleg pasirengim . Klausimai sudaryti specialiai šiam tyrimui.

Informacijos šaltinių įvertinimas. Mokiniai ir mokytojai buvo klausiami, iš koki informacijos šaltini jie sužino apie viasias socialin s atskirties grupes. Tarp informacijos šaltini mokiniams išvardyti: kiti mokiniai, mokytojai, t vai, žiniasklaidos ir interneto šaltiniai, užklausin veikla bei tiesioginio kontakto metu gaunama informacija. Mokytojai klausimyne minimi atitinkamai pedagogams aktual s šaltiniai: kolegos, metodin medžiaga, kvali kacijos k limo kursai, žiniasklaida ir internetas bei tiesioginis kontaktas. Klausimai sudaryti specialiai šiam tyrimui.

Socialinis klimatas mokykloje (Gri th, 1995). Šis klausimynas naudotas mokini anketoje. Jis skirtas vertinti mokini savijaut mokykloje, klas je, j poži r mokyklos ir klas s aplink . Kaip rodo naujausi tolerantišk socialini nuostat formavimosi psichologiniai tyrimai, mokyklos ir klas s aplinka susijusi su mokini socialin s tolerancijos lygiu (Gniewosz, Noack, 2009). Šiame tyrime naudotas klausimynas grindžiamas bendru teoriniu mokyklos klimato vertinimo modeliu, pasi lytu J. Stockard ir M. Mayberry (1992, cit. pagal Gri th, 1995). Pagal š model mokyklos klimat sudaro du pagrindiniai komponentai – socialin tvarka (vertyb s, normos, organizaci jos strukt ra) ir socialinis veiksmas (kasdien nari s veika, bendravimo kokyb , bendra veikla). Abiejuose komponentuose J. Stockard ir M. Mayberry išskyr ekspresyv j ir instrumentin aspektus. Instrumentinis aspektas reiškia veiksmus ir priemones, skirtus gyvendinti organizacijos tikslus išorin s aplinkos atžvilgiu. Ekspresyvusis aspektas palaiko teigiam vidin emocin fon , bendr motyvacij ir bendruomen s glaudum . J. Gri th (1995) pasi lytame klausimyne socialin tvarka atitinka mokyklos lygmen , o socialinis veiksmas atitinka klas s lygmen . Nors šis klausimynas užsienyje naudotas jaunesniems mokiniams, bet pabr žiamas jo tinkamumas lyginti etniškai homogeniškomis ir nehomogeniškomis mokymo aplinkoms. Klausimyn sudaro 27 teiginiai, suskirstyti keturias skales. Teiginiai vertinami penki bal skal je (nuo 1 „Visiškai nesutinku“ iki 5 „Visiškai sutinku“). Klausimyno ir konkre i skali patikimumas šiame tyrime pakankamas. Cronbacho veriai išsid sto taip: bendras klimatas – 0,93, socialinis veiksmas (ekspresyvusis) – 0,68, socialinis veiksmas (instrumentinis) – 0,90, socialin tvarka (ekspresyvioji) – 0,75, socialin tvarka (instrumentin) – 0,77.

Mokyklos aplinkos klausimynas (*School Level Environment Questionnaire*; Johnson, Stevens, Zvoch, 2007). Ši metodika skirta pedagogams, ji naudota mokytoj klausimyne. Klausimynu siekiama vertinti mokytoj poži r tarpusavio santykius mokykloje, sprendimo pri mimo pob d , mokyklos ištekliaus ir atvirum naujov ms. Klausimyn sudaro 21 teiginys, vertinamas penki bal skal je (nuo 1 „Visiškai nesutinku“ iki 5 „Visiškai sutinku“). Teiginiai suskirstyti penkias skales: mokytoj tarpusavio santykiai (Cronbach =0,64), mokini tarpusavio santykiai (Cronbach =0,79), moky-

klos ištekliai (Cronbach $\alpha=0,55$), sprendim pri mimas (Cronbach $\alpha=0,57$) ir novatoriškumas (Cronbach $\alpha=0,76$).

2.2. Ugdymo priemonių turinio kokybinė analizė

Šioje tyrimo dalyje analizuojami bendrojo lavinimo programos dešimtoms klasėms skirti vadovėliai. Tyrime dalyvauja mesys kreipiamas ne tik humanitarinio ir socialinio profilio dalykus, bet ir gamtos bei tikslųjų mokslų dalykams, nes kultūrinės nuostatos, socialinės aplinkos suvokimas formuoja ne vien tiesioginį ugdymą bei „atviri“ tekstai, bet ir nutylimos prielaidos, parinkti pavyzdžiai, bendras kontekstas visiškai kitam tikslui skirtose, tariamai šiais klausimais neutraliose mokymo priemonėse.

Turinio analizės metodas pasirinktas todėl, kad jis leidžia nustatyti tekstą, pavyzdžiui, reikšmių multikultūriškumo tematiką, paplitimą ir vairius pateikimo aspektus mokomojoje medžiagoje bei apibrėžti bendrus multikultūriškumo diskurso paplitimo kontūrus. Kokybinė turinio analizė grindžiama kokybinėmis kategorijomis, kurios nebūtinai turi būti tiesiogiai kaip nors išmatuojamos. Iš analizuojamos medžiagos išskirtos kategorijos klasifikuojamos arba sudaromi vairsų sąrašai tinklai. Kokybinė turinio analizė leidžia pažvelgti pačias reikšmes (išreikštas ir nutylimas), jų konstravimo specifiką tekste, vaizdo ar garso medžiagoje (paveiksluose, schemose, nuotraukose, filmuose ir pan.).

Šio tyrimo tikslas – nustatyti, ar tiriamieji vadovėlių autoriai ir sudarytojai siekia perteikti mokiniams multikultūrinę perspektyvą, ugdyti toleranciją bei jautrumą socialinėms atskirties grupėms ir, jei taip, kokiomis priemonėmis ir būdais jie tai daro. Kartu – ar vadovėliuose dedama pastangų vengti (jei taip, kiek jos veiksmingos) neigiamą stereotipų reprodukcijos socialinėms atskirties grupėms atžvilgiu ir teigiamą, kai kalbama apie dominuojančias socialines grupes.

Tyrimo uždaviniai – išsiaiškinti: 1) vadovėliuose atviru tekstu (formaliuoju ugdymu) dalyvaujančių pozicijų **rasės, etniškumo, religijos, seksualinio tapatumo, įgalumo** ir **lyties** atžvilgiu; 2) eksplicitiškai neišsakyti, bet iš konteksto, parinkti pavyzdžiui, sugretinimą, palyginimą, žodinių raiškos

priemoni, iliustracij, dažno min jimo ar, atvirkšiai, nutyl jimo (nesamojo ugdymo turinio – angl. *null curriculum*) ryškiant požiūrį minetas socialines grupes; t. y. vadinamąjį paslėptą ugdymo turinį (angl. *hidden curriculum*) efektą; 3) ar nesama prieštaravimų tarp pirmo ir antro punkto, t. y. tarp vadovėlyje deklaruojamos ir faktinės pozicijos.

Analizei pasirinktos septynios mokymo priemonės: šeši Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinti skirtingų mokymo dalykų (etikos, pilietinio ugdymo, psichologijos, istorijos, biologijos) vadovėliai ir vienas (matematikos) uždavinynas.

- Bakonis E. (2004) *Lietuva pasaulyje*. Kaunas: Šviesa.
- Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (2006) *Asmenybės ir bendravimo psichologija XI–XII*. Vilnius: Tyto alba.
- Jekentaitė L., Sabaliauskaitė R. (2003) *Žmogus tarp žmonių*. Etika X–XI klasioms. Vilnius: Kronta.
- *Matematika 10. Uždavinynas*. Sud. Vanagas V. (2006) Vilnius: TEV.
- *Naujausiųjų laikų istorija*. Vadovėlis X klasei. Sud. Kasperavičius A., Jokimaitis R., Sindaravičius A., Laurinaitis J., Brazauskas J., Ižauskienė A., Stukienė B., Paulius B. (2005) Vilnius: Kronta.
- Williams G. (2007) *Biologija Tau*. 1 knyga IX–X klasioms. Vilnius: Alma littera.
- Zaleskienė I. (1999) *Mes: Pilietinės visuomenės pagrindai*. Vilnius: Homo liber.

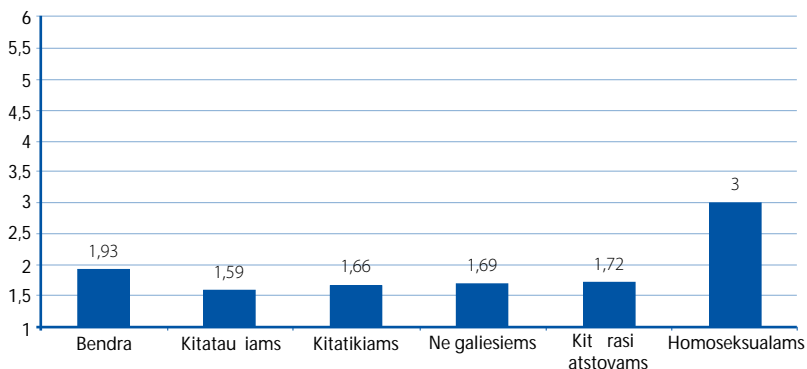
Vadovėliai pasirinkti pagal patogumą ir prieinamumą. Kiekvienas jų vertintas kaip tam tikras ideologines autorius ar sudarytojų nuostatas atspindinti visuma. Tyrimė naudota loginė, lyginamoji ir diskurso analizė.

III. MOKYTOJŲ POŽIŪRIS Į TOLERANCIJĄ IR MULTIKULTŪRINĮ UGDYMĄ

3.1. Tolerancijos rodikliai

Mokytojų socialinė tolerancija vairi socialini kultūrinė grupi atžvilgiu buvo matuojama pagal tai, kiek priimtinas mokytojui kit religij , tautybi , rasi atstov , homoseksual ir ne gali j buvimas tarp mokini , kit mokytoj ir sau artim draug bei kaimyn . Socialin s distancijos veriai (nuo 1 iki 6) rodo, kiek palankiai mokytojai vertina galimyb priimti ši grupi atstovus sau artim asmeninio ar profesinio gyvenimo aplink . Palankiausias mokytojų nuostatos pasireiškia kitatauti (M=1,59, SD=0,7) ir kitatikiai atžvilgiu (M=1,66, SD=0,77). Tolerancija ne gali j (M=1,69, SD=0,9) ir kit rasi atstov (M=1,72, SD=0,75) atžvilgiu irgi santykinai aukšta.

Labiausiai išsiskiria požiūris homoseksualius asmenis. Aukščiau socialin s distancijos veriai (M=3, SD=1,59) ir atsakym svyravimai reiškia, kad homoseksualai vertinami labai nevienareikšmiškai ir ne taip palankiai kaip kitos grupės. 3.1 paveiksle pateikti mokytojų tolerancijos veriai vidurkiai. Mažesnis reikšmės rodo didesn toleranciją, didesn s – mažesn .

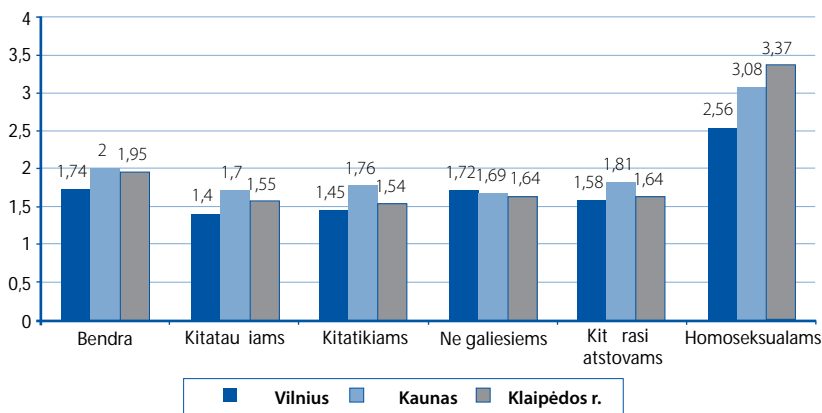

3.1 pav. Mokytojų tolerancijos veriai vidurkiai.

Pedagogams priimtina artim žmoni rate bendrauti su kit religij , tautybi , rasi ar ne galiais draugais, kaimynais, kolegomis ar mokiniais. Mažiausiai priimtini homoseksual s žmon s, j tolerancijos ver i vidurkis aukš iausias (3.1 pav.).

Duomen analiz rodo, kad daugiau nei kas tre iam (35 %) mokytojui nepriimtinas homoseksuali mokini buvimas j aplinkoje, 37 % mokytoj nurod , kad jiems b t nepriimtina bendrauti su homoseksualiais kolego- mis, 38 % teigia, kad jiems nepriimtina gyventi kaimynyst je su homosek- sualiais žmon mis, 45 % nenor t , kad j b t artimiausi draug rate. Taigi, išryšk ja homofobin s nuostatos ir homoseksuali žmoni pripaži- nimo problema.

Lyginant tyrime dalyvavusi Vilniaus, Kauno ir Klaip dos rajono mo- kytoj tolerancijos vidurkius matyti, kad Vilniaus miesto pedagog ver i vidurkiai yra žemiausi (didesn tolerancija beveik vis grupi atžvilgiu nei kituose miestuose). Tai gali lemti didesnis Vilniaus miesto etninis, kalbinis ir religinis heterogeniškumas bei didesn kasdien tarpkult rini kontakt ir s veik tikimyb . Ši skirtum nereik t per daug sureikšminti, nes ši tri- j im i tolerancijos vidurki palyginimo dispersin analiz (ANOVA) rodo, kad statistiškai reikšming skirtum tarp miest n ra.

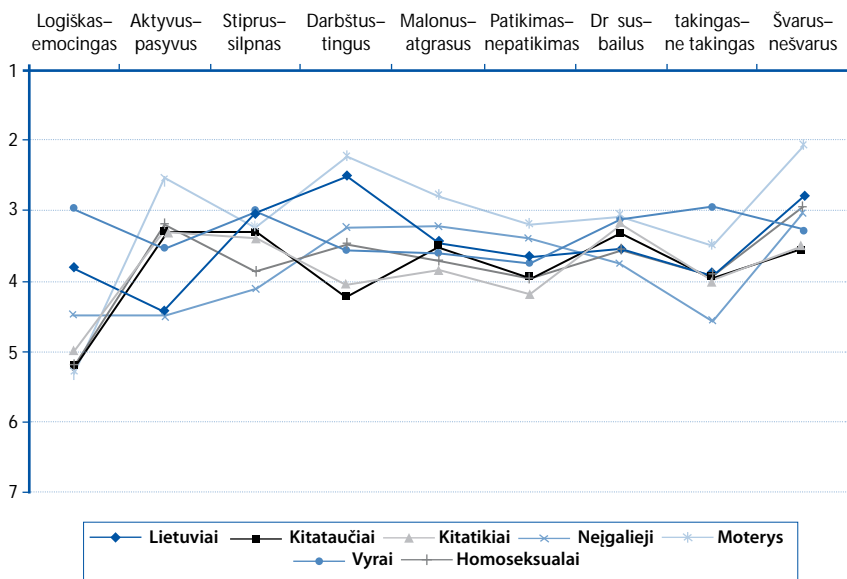

3.2 pav. Skirtinguose miestuose dirban i mokytoj tolerancijos ver i vidurkiai.

Apibendrinant galima teigti, kad tyrime dalyvavę mokytojai yra mažiausiai tolerantiški homoseksuali žmoniai atžvilgiu (netolerantiškiausi – Klaipėdos rajone, mažiau netolerantiški – Vilniuje). Šios nuostatos atspindi paplitusias Lietuvos visuomenės nuostatas, kurios rodo, kad Lietuvoje homoseksualūs žmonės yra labiausiai stereotipizuojama ir nepripažįstama socialinė kultūrinė grupė.

3.2. Mokytojų nuostatos dėl įvairių socialinių kultūrinių grupių

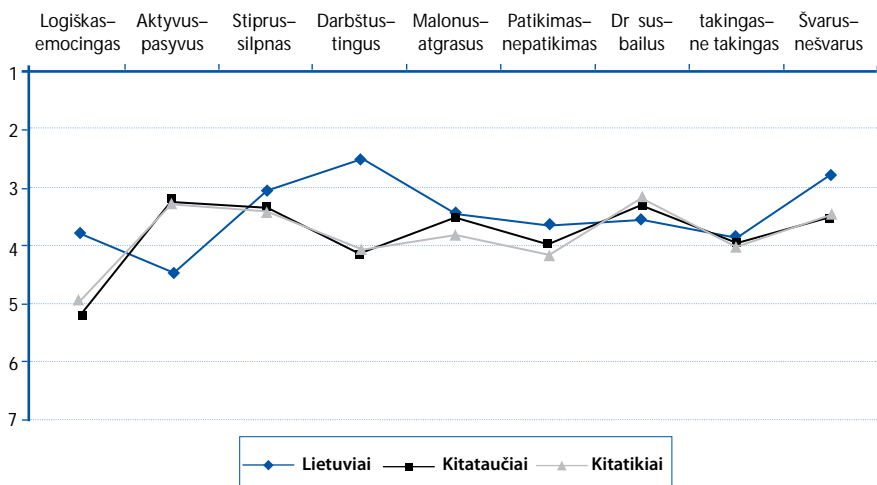
Šiame poskyryje analizuojamos mokytojų nuostatos įvairių socialinių kultūrinių grupių atžvilgiu. Semantinio diferencialo skalės leidžia vertinti, kokias prasmes įvairioms socialinėms grupėms priskiria tyrime dalyvavę mokytojai ir kokie yra tų prasmių skirtumai. Kiekvienai socialinei grupei – lietuviams, kitatauriams, kitatikiams, ne galiosiems, moterims, vyrams ir homoseksualams – tiriamieji vertino pagal devynias būdvardžių priešybes, išdėstytas septynių balų skale. Kuo vidutinė reikšmė arčiau mažiausios reikšmės 1, tuo ji stipriau išreiškia teigiamą priešybės požymį (logiškas, aktyvus, stiprus, darbštus, malonus, patikimas, drąsus, takingas, švarus). Kuo vidutinė reikšmė arčiau didžiausios reikšmės 7, tuo ji stipriau išreiškia neigiamą priešybės požymį (emocingas, pasyvus, silpnas, tingus, atgrasus, nepatikimas, bailus, ne takingas, nešvarus). Vidutinė reikšmė 4 reiškia, kad nei vienas, nei kitas požymis nėra stipriai išreikšti. 3.3 paveiksle pavaizduoti įvairioms socialinėms grupėms priskirti prasmių vertinimo vidurkiai.

3.3 pav. Socialinio diferencialo metodu vertintas tyrime dalyvavusių mokytojų požiūris skirtingas socialines grupes.

Daugiausia teigiam konotacij mokytojams sukelia moter socialin grup . Moterys labiausiai priart ja prie toki prasmī kaip emociingumas, švara, darbštumas ir aktyvumas. Moterys dažniau nei kitos socialin s grup s siejamos su teigiamais ir itin „moteriškais“ m s kult roje laikomais bruožais. Kita daug teigiam prasmī sukelianti grup – vyrai. Juos apib dinantys bruožai yra žemiau vidurkio, vadinasi, vyrams priskiriami visi kult roje labai vertinami bruožai. takingumas, logiškumas ir dr sa – dažniausiai su vyriškumu siejamos prasm s, kurios irgi atspindi kult rin vyriškumo samprat . Sunkiausia respondentams buvo apsispr sti, ar vyrai yra labiau patikimi ar nepatikimi, malon s ar atgras s, darbšt s ar ting s. Ši por vidurki ver iai yra ar iausiai skal s vidurkio.

Dar kita santykinai daug teigiam prasmī sukelianti grup yra lietuviai. Lietuviai išsiskiria tokiais teigiamais bruožais kaip darbštumas ir švara, ta iau pasyvumu nenusileidžia ne galiesiems. Kiti lietuvius apib dinantys bruožai n ra aiškiai išreikšti – j ver iai išsid st aplink vidurk .

3.4 pav. Socialinio diferencialo metodu vertintas tyrime dalyvavusi mokytojų požiūris lietuvius, Lietuvoje gyvenančius kitautautiškus ir kitatikius (ne katalikus).

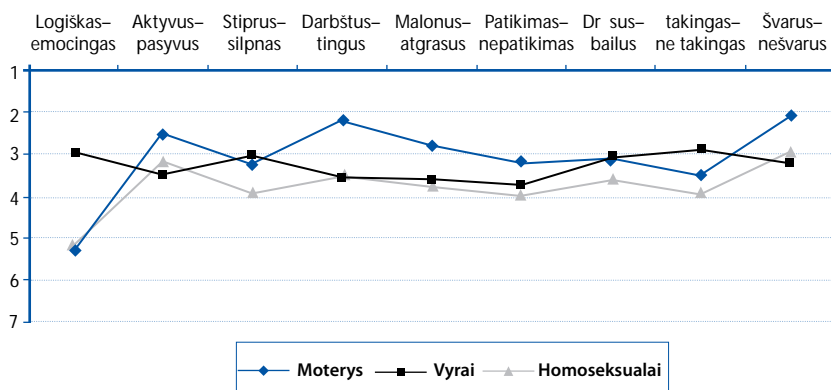
3.4 paveiksle pavaizduoti trijų giminingų grupių prasminiai skirtumai, atskleidžiantys mokytojų požiūrį lietuvių „daugumos“ etninę grupę ir Lietuvoje gyvenančius kitautautiškus bei kitatikius „mažumą“ grupes. Beveik visos lietuviškos apibūdinamosios prasmės (išskyrus pasyvumą) yra labiau teigiamos nei kitautautiški arba kitatikiai (3.4 pav.). Didžiausius šiuos etninius kategorijų prasminius skirtumus nurodo tyrime dalyvavę Kauno pedagogai. Jie subjektyviai suvokia didesnį prasminį atstumą tarp lietuvių ir kitautautiškių nei Vilniaus ar Klaipėdos rajono pedagogai, lietuviams priskirdami labiau teigiamas, kitautautiškiams – labiau neigiamas prasmes. Šis polinkis galimas siejamas su Kauno miesto etniniu homogeniškumu ir retais apklaustųjų pedagogų tarpkultūriniais kontaktais.

Kitautautiški ir kitatikiai mokytojų sąmonėje gyja labai panašias prasmes. Kitautautiški apibūdinami kaip emocingi, aktyvūs ir stiprūs. Labiausiai išreikšti teigiami kitatikiai bruožai – drąsa, aktyvumas ir stiprumas. Jie taip pat vertinami kaip labai emocingi.

Ne galiesiems ir homoseksualams šiek tiek rečiau priskiriamos teigiamos prasmės nei pirmiau minėtoms grupėms (3.3 pav.). Ne galieji apibūdinami kaip darbštūs, malonūs ir patikimi žmonės, tačiau jie dažniau nei kitos

socialinis grupis vertinami kaip ne takingi ir neaktyvūs. Homoseksualūs žmonės dažniausiai vertinami kaip emociingi, nepatikimi, silpni, ne takingi, tačiau aktyvūs ir švarūs. Bendras visų prasmė verčių vidurkis rodo, kad mažiausiai teigiamai prasmė siejama su homoseksualiais žmonėmis.

3.5 paveiksle pavaizduoti tyrimo imties verčių vidurkiai vertinant daugiausia teigiamai prasmė gijusi moteris bei vyrus ir neigiamiausiai vertinamos – homoseksualių žmonių grupės prasminius skirtumus. Moteriška ar vyriška patirtis apklaustiesiems gerai pažįstama, tad subjektyvus ši grupė vertinimas gali būti daugiau susijęs su respondentų asmeniniais patirtimis. Homoseksualumo prasminė lauk kur kas rečiau formuoja tarpasmeninių sąveikų su homoseksualiais žmonėmis, dažniausiai – nepakantumo šio reiškinio atžvilgiu perpildytas viešasis diskursas.

3.5 pav. Socialinio diferencialo metodu vertintas tyrime dalyvavusių mokytojų požiūris moteris, vyrus ir homoseksualius asmenis.

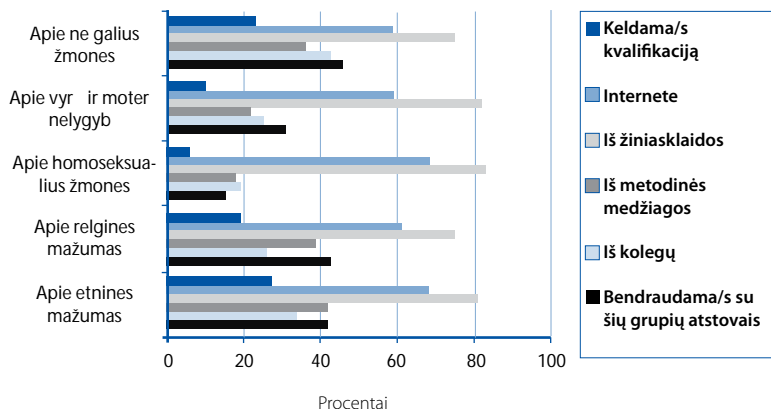
Vyrų ir moterų socialiniai grupės vertinimai labiausiai poliarizuojami į geros ir veiklos veiksmų kategorijose. Moteriškumui priskiriami tokie prasminiai veiklos kodai kaip aktyvumas, darbštumas, emociingumas ir tokie vertūs veiksniai kaip švara, malonumas ir patikimumas. Vyriškame simboliniame pasaulyje geriau apibūdina geros prasmės: drąsa, stiprybė ir t. t. Moteris ir vyrus labiausiai diferencijuoja emociingumo (moteriška)–logikos (vyriška) ir darbštumo (moteriška)–tingumo (vyriška) prasmės (3.5 pav.).

Šie vertinimai tik iš dalies atitinka stereotipinį lyčių sampratą, pagal kuri moteriškumas yra nuosekliai tapatinamas su neigiamu arba mažiau vertingu priešybinių poros elementu. Emocingumas (arba nelogiškumas) išlieka moteriškum geriausiai apibūdinančiu prasminiu kodu, o vyro vertinama su jo logiškumu, jėga ir taka. Kita vertus, moteriškumas ir darbštumas, ypač privačioje sferoje, nelieka nepastebimų. Pabrėžtinai akcentuojamas vyrų pasyvumas ir tingumas – priežastis gali būti dar ir ta, kad imtyje dominuoja moterys.

Emocingumo ir netakingumo prasmės homoseksualumui labiausiai priartina prie moteriškumo, o tingumo, atgrasumo ir nepatikimumo – prie vyrų. Bendrai homoseksuali žmoniai prasminiai kodai artimesni vyriškumo prasmėms, gal tik labiausiai juos skiria tai, kad vyrai, apklausti jų nuomone, yra logiškesni, stipresni ir takingesni (3.5 pav.). Homoseksualiems asmenims beveik visose kategorijose priskiriama mažiausiai teigiamų prasmė.

3.3. Informacijos apie įvairias socialines kultūrines grupes šaltiniai

Šiame poskyryje siekiama atsakyti klausimui, kokie mokytojai mokymosi informacijos šaltiniai, kurie, tikėtina, formuoja mokytojų nuostatas vairių socialinių kultūrinių grupių atžvilgiu. Kaip matyti iš 3.6 paveikslo, daugiausia informacijos apie skirtingas kultūrines ir socialines grupes mokytojai gauna iš žiniasklaidos, taip pat internete. Kvalitacijos kėlimo galimybių suvokimas ir lygių galimybių srityje mažiausiai populiarios – galbūt dėl to, kad mažiausiai prieinamos.

3.6 pav. Dažniausiai naudojami informacijos apie skirtingas kultūrinės ir socialines grupes šaltiniai, %.

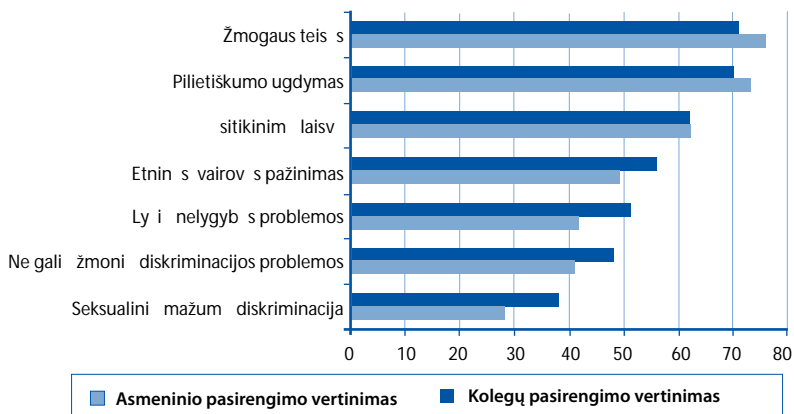
Lytiškumo ir seksualumo reprezentacijas žiniasklaidoje analizuojantys mokslininkai (Jankauskaitė, 2004; Tereškina, 2004) pastebi, kad žiniasklaida aktyviai palaiko hegemonines galios sistemas, kuria ir reprodukuoja stereotipines reprezentacijas, kursto neapykantą, prasmina seksizmą, homofobiją, ksenofobiją ir kitas „kitokų“ žmogų nuvertinančias tradicijas. Simbolinė vaizdinė erdvė žiniasklaidoje ir internete daro didelį tak savivokai ir išlieka tvirtu minties ideologijų ramsčiu. Tad žiniasklaidos vaidmuo ugdant multikultūriškumą yra greičiau neigiamas nei teigiamas. Žiniasklaidos diskursas reikalauja kritiško žvilgsnio, kurio galima tikintis plečiant informacijos ir patirties akiratį.

Tyrime mokytojai taip pat galėjo subjektyviai vertinti savo ir kolegų pasirengimą dirbti su įvairiomis socialinėmis kultūrinėmis grupėmis, universitete gyvtas žinias apie socialinius kultūrinius skirtumus bei kvalifikacijos kėlimo galimybes.

3.7 pav. Mokytojų pasirengimo dirbti su vaikais iš vairių etninių grupių ir ne galiais vaikais vertinimas, %.

Iš 3.7 paveikslo duomenų matyti, kad pedagogai nėra pakankamai pasirengę dirbti su ne lietuvi etninės kilmės ir ne galiais vaikais, kuri mokosi beveik kiekvienoje mokykloje. Toliau pateikiamas subjektyvus pedagogų asmeninio ir kolegų pasirengimo dirbti su vairoiomis socialinėmis kultūrinėmis grupėmis vertinimas.

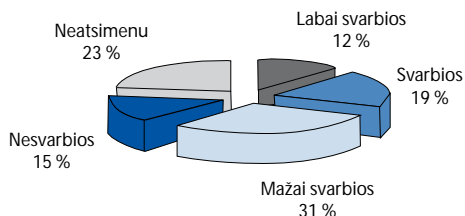

3.8 pav. Labai gerai / gerai asmeninio ir kolegų pasirengimo dirbti su vairoiomis grupėmis vertinimas pedagogai, %.

Pedagogai gerai vertina asmeninio pasirengimo labai abstrakčiose pilietiško ugdymo, žmogaus teisių ar sitikinim laisvės srityse. Formaliojo

bendrojo lavinimo turinyje šiems temoms skiriama d mesio, rengiamos specialios metodin s priemon s. Tai jau akivaizdu, kad konkre i socialini kult rini grupi patirties pažinimo ir problem analizai pedagogai n ra gerai pasireng . Tik vidutiniškai 40 % mokytojų savo žinias apie etnin vairov , ly i nelygyb s problemas, ne gali žmoni ir seksualini mažum diskriminacij vertino teigiamai. Bendrai pedagogai koleg pasirengim dirbti su vairiomis grup mis vertino geriau nei asmenin , ta iau su kolegomis šiuos klausimus aptaria itin retai (3.6 pav.).

Toliau pateikiami duomenys apie tai, kaip mokytojai vertina asmenin universitetin multikult rin parengim ir j kvali kacijos k limo galimybes šioje srityje.

3.9 pav. Tem apie žmoni socialinius kult rinius skirtumus svarba mokytojų studij programoje universitete.

Tik tre dalis apklaust mokytojų teigia, kad jiems besimokant univer- sitete žmoni vairov s ir skirtum temoms buvo skiriama daug d mesio. Nemaža dalis apklausoje dalyvavusi mokytojų universitetin išsilavinim gijo dar sovietme iu, tad suprantama, kad žmogaus teisi klausimai tuo metu negal jo b ti kritiškai aptariami. Atk rus valstyb , jie tapo viena iš populiariausi ir m gstamiausi akademin s bendruomen s bei pilietin s visuomen s tem . Išsipl t žmogaus teisi tyrim laukas, steig si vairioms socialin ms grup ms atstovaujan ios pilietin s visuomen s organizacijos, prad tos vykdyti vairios tarptautin s ir nacionalin s programos. Šiame kontekste ple iasi vairov s ir lygi galimybi mokym bei kvali kacijos k limo pasi la pedagogams.

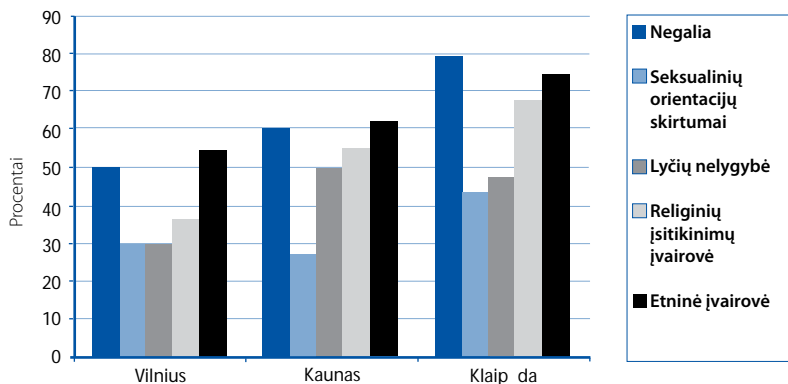
3.1 lentelė. Pedagogų dalyvavimas mokymuose, %.

	Taip, dažnai	Taip, labai retai	Ne, bet norėčiau	Ne ir nenorėčiau
Apie etninį vaivą ir tarpkultūrinius skirtumus	0	36	53	11
Apie lyčių nelygybę su problemomis	1	28	49	22
Apie homoseksualų diskriminaciją	1	13	40	46
Apie negalimą socialinį atskirtumą	5	39	46	10
Apie visas kartu išvardytas nelygybes su problemomis	6	23	58	13

Tačiau bendras pedagogų dėmesys nelygybės problemoms yra mažas. Viena vertus, tai gali lemti objektyvios, pvz., didelio darbo krūvio, priežastys, juolab kad norinti gilintis vairi socialini kultūrinių grupių skirtumus yra tikrai nemažai. Kita vertus, tam tikros problemos, kaip antai homoseksuali žmonių diskriminacija ar lyčių nelygybės problemos, pedagogams yra ne domios ir jie net nenorėtų jas gilintis (3.1 lentelė).

3.4. Multikultūrinė veikla mokykloje

Mokytojų nuostatos apie veiras socialines kultūrines grupes ir pedagogų multikultūrinė kompetencija yra labai svarbūs, nors ir ne vieninteliai multikultūrinio ugdymo kokybę formuojantys veiksniai. Vienokia ar kitokia multikultūrinė veikla vyksta kiekvienoje mokykloje. Šiuo tyrimu nenustatysime ir nevertinsime multikultūrinio ugdymo kokybės tyrimo dalyvavusiose mokyklose, tačiau tyrimo duomenys pateikia bendrą vaizdą apie tam tikrą veiklų paplitimo dažnius, vengiant multikultūrinę tematiką ar jos perteikimo metodikas.

3.10 pav. Socialini kultūriniai skirtumai svarbūs dalyko programos turinyje, %.

Mokytojai vertino, kiek reikšmingi socialiniai kultūriniai skirtumai į dalyko turinį. Beveik visose mokyklose labiausiai akcentuojami skirtumai, susiję su negalia ir etnine įvairove (3.10 pav.). Bendrai socialiniai kultūriniai skirtumai problematika reikšmingiausia Klaipėdos, mažiausia – Vilniaus pedagogams. Visose mokyklose daugiausiai mesio skiriama negalios, etninės ir religinės įsitikinimų įvairovės klausimams, mažiausia – seksualinių orientacijų skirtumams ir lyčių nelygybei. 3.2 lentelėje pateikti duomenys rodo, kiek pedagogai vertinimu, jie per pamokas diskutuoja su mokiniais apie vairias visuomenės kultūrinės ir socialinės grupes.

3.2 lentelė. Pedagogų diskusijos su mokiniais per pamokas apie vairias visuomenės kultūrinės ir socialinės grupes bei lyčių nelygybę, %.

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Apie etnines mažumas (romus, rusus, žydus, arabus ir t. t.)	36	35	22	7
Apie išpažstančius kitokius (ne katalikus) religinius įsitikinimus	31	36	21	12
Apie homoseksualus	12	35	36	17

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Apie ne galiuosius	45	30	17	8
Apie ly i nelygyb	28	37	26	9

Beveik kas antras pedagogas dažnai diskutuoja su mokiniais apie ne-gali žmoni pad t, o vidutiniškai kas tre ias – apie etnini ir religini ma-žum kult ras Lietuvoje (3.2 lentel). Itin daug d mesio ne gali žmoni socialinei grupei skiria Klaip dos rajono pedagogai, mažiausiai – Vilniaus (48 % Vilniaus pedagog nurod , kad jie retai arba niekada nediskutuoja apie ne gali žmoni grup). Ne gali j tema taip pat nepatraukli ir jau-niausiems (iki 35 met) bei mažiausi darbo staž (iki 5 met) turintiems pedagogams.

Diskusij apie ly i nelygyb s problemas pasiskirstymas nevienareikš-mis. Jos dažniau aptariamos tik kartais arba niekada (3.2 lentel). Apie ho-moseksualius žmones irgi diskutuojama itin retai. Beveik kas antras Vilniuje dirbantis pedagogas (49 %) tik kartais skiria d mesio ly i nelygybei arba niekada. Homoseksuali žmoni grup s Vilniuje beveik neaptarin ja net iki 78 % apklaust pedagog . Ly i nelygyb s tema taip pat nem gstama jaunesni pedagog , kurie mokykloje dirba iki 5 met . Beveik kas antras iš j (46 %) nurod , kad retai arba niekada šia tema nediskutuoja su mokiniais per pamokas. Homoseksuali žmoni socialin s grup s tem retai aptaria arba niekada jos nesvarsto 62 % pedagog iki 35 met amžiaus ir 67 % pedagog , dirban i mokykloje 6–10 met .

3.3 lentelė. Pedagogų ir mokinių diskusijų apie vienas visuomenės kultūrines ir socialines grupes pobūdį, %.

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Aptariate vadovelyje pateiktą medžiagą apie vienas socialines kultūrines grupes	54	27	9	10
Naudojate papildoma medžiaga (straipsniais, kasdien patiriami, vaizdinė medžiaga ir kt.)	51	40	8	1
Aptariate socialines atskirties grupes istorijose	28	43	20	9
Nagrinėjate socialines atskirties grupes dabartines problemas	38	32	15	15
Kalbate apie stereotipus ir jų ištakas	38	32	26	4
Kalbate apie socialinius stereotipus padarinius	38	31	27	4
Kalbate apie diskriminaciją ir jos priežastis	49	38	13	0
Analizuojate diskriminuojamas grupes padėtis Lietuvoje	30	40	24	6
Analizuojate diskriminuojamas grupes padėtis kitose šalyse	19	39	32	10

Dažniausiai pedagogai aptaria vadovelyje pateiktą medžiagą apie vienas socialines kultūrines grupes, naudojami papildoma medžiaga bei kalba apie diskriminaciją ir jos priežastis (3.3 lentelė). Rečiausiai analizuojama diskriminuojamas grupes padėtis kitose šalyse, taip pat beveik trečdalis pedagogų retai kalba apie stereotipus, jų ištakas ir padarinius, retai analizuoja diskriminuojamas grupes padėtis Lietuvoje ar socialines atskirties grupes istorijose. Šis tyrimas neleidžia atskleisti priežasčių, kodėl vienos ar kitos temos yra analizuojamos itin retai. Tikėtina, kad tai gali būti susiję su pedagogų parengimu, žinių ir priemonių trūkumu bei nepakankamu subjektyviu šių problemų svarbos vertinimu.

3.4 lentelė. Veikl , kurios gal t pad ti mokiniams geriau pažinti vairias kult ras, pasiskirstymo dažnumai, %.

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Kaupiate metodin literat r , straipsnius, nuotraukas ar video lmus apie vairias etnines grupes	20	26	28	26
Kartu su mokiniais kuriate spektaklius multikult rškumo temomis	2	7	28	63
Kartu su mokiniais kuriate vaizdin medžiag (žurnal , plakat ir t. t.) tam tikra tema, pvz., apie pasaulio valiutas arba vairi taut nacionalines šventes	13	29	34	24
Pildote multikult rin kalendori , kuriame žymite svarbiausias vairi etnini grupi datas	3	5	14	78
Mokote vaikus dain skirtingomis kalbomis	12	13	21	54
Kuriate žem lap , nurodant skirting etnini grupi kilm s šalis	3	8	24	65
Organizuojate „gyvus“ susitikimus su vaikais ar suaugusiais iš skirting etnini grupi	5	11	20	64
Kartu su mokiniais dalyvaujate tarpkult rin se main programose	8	14	20	58
Rengiate ekskursijas užsienio šalis	11	32	23	34
Dirbdami su mokiniais naudojate kitokius kult r pažinim skatinan ius metodus	10	23	21	46

Dažniausiai pedagogai kaupia metodinį literatūrą, straipsnius, nuotraukas ar video filmus apie vienas kitas etnines grupes, rečiau – kartu su mokiniais kuria vaizdinį medžiagą ar rengia ekskursijas užsienio šalis. Kitos multikultūrinio ugdymo veiklos vykdomos labai retai. Didžiniui patyrimo, vaizduotės ar laiko stokos mažiau dėmesio skiriama kūrybingesniems ir patrauklesniems metodams bei projektams.

Apibendrinus galima teigti, kad mokykloje šiandien skiriama nepakankamai dėmesio žmonių socialiniam ir kultūriniam vieni kitus bei pagarbos žmonių teisėms klausimams. Šiai nuomonei pritaria beveik kas antras (47%) apklausoje dalyvavęs pedagogas. Kritiškiausiai mokyklos skiriamą dėmesį žmonių virovei vertino jaunesni ir 6–10 metų mokyklose dirbantys pedagogai.

Kiekviena nagrinėjama socialinė kultūrinė grupė žmonių, atstovaujanti „mažumos“ pozicijoms visuomenėje, yra ne tik savita tapatybės forma, bet ir tam tikra žinojimo kategorija. „Žinantieji“, šiuo atveju „daugumai“ atstovaujantys pedagogai, turi gali išpildyti ugdymo turinį pagal „daugumos“ nustatytas taisykles, kalbėti arba nutylėti tam tikrus socialines realybės faktus. „Daugumos“ santykis su vieniomis multikultūrinėmis grupėmis (kaip su jomis elgiamasi, ar jos pripažįstamos, apie jas kalbama ar jos ignoruojamos ir pan.) reikia vertinti kaip tam tikrą galių santykį, kuris yra kuriamas vieniuose socialiniuose kontekstuose, skaitant mokyklą. Dominuojantys diskursai (seksistiniai, ksenofobiški, homofobiški ir pan.) nuslopina, netgi neleidžia rasti atviroms diskusijoms apie moterį, juodaodžius, žydus, musulmonus ar homoseksualių žmonių patirtis, o jei diskusijos vis dėlto randasi, jos nebūtinai yra konstruktyvios, greičiau suteikia „kitokioms“ žmogiškoms patirtims labai ribotą legitimumą. Nutylėjimas arba „kitokių“ žmogiškų patirčių ignoravimas kasdieninėse veiklose ar ugdymo turinyje yra dalis galių diskurso. Nepasakyti dalykai yra ne mažiau svarbūs, be to, padeda geriau suprasti galių išraiškas.

3.5. Mokyklos mikroklimato vertinimas

Multikultūrinio ugdymo samprata apima ne tik ugdymo turinį, bet ir mokymosi aplinką bei mokyklos valdymo struktūrą. Kalbėjimas apie demokratinus principus neturi jokios prasmės nedemokratiškoje aplinkoje.

3.5 lentelė. Mokytojų nuomonė apie mokyklos mikroklimatą, %.

	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku
Mokytojai kartu priima sprendimus dėl mokymo programų gyvendinimo	85	13	2
Mokytojai daug bendrauja vieni su kitais	76	18	6
Esame linkę išbandyti naujus mokymo metodus mūsų mokykloje	74	19	7
Dauguma mokinių yra mandagūs, pagarbūs mokyklos personalo atžvilgiu	73	14	13
Nuolat turiu galimybę dirbti kartu su kitais mokytojais	72	23	5
Mokytojai dažnai kviečiami dalyvauti sprendimų priėmimo procese	71	18	11
Dauguma mokinių paslaugos ir linkę padėti mokytojams	60	26	14
Mūsų mokykloje mokytojai atviri naujovėms	60	33	7
Vaizdo aparatai, rašalai ir kiti įrankiai lengvai prieinami	56	23	21
Visada išbandomos įvairios naujos idėjos	54	33	13
Patalpos ir švietimo priemonės nepakanka	51	28	21
Mokomoji programa prieinama ne visuomet	37	34	29
Dauguma mokinių mokosi noriai	33	40	27
Tvarkant mokyklos reikalus mano vaidmuo menkas	25	41	34

	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku
Mokyklos bibliotekai pakanka l š ir mokymo medžiagos	25	37	38
Darb su klase mokytojai retai derina tarpusavyje	23	35	42
Gero komandinio darbo reikšm m s mokykloje akcentuojama nepakankamai	23	37	40
Mokiniai m s mokykloje elgiasi nepriekaištingai	22	46	32
Aš retai aptariu individualius mokini poreikius su kitais mokytojais	20	22	58
Mokymo programos retai gyvendinamos naujoviškai	10	44	46
Sprendimus mokykloje priima tik direktorius	6	30	64

Didžioji dalis apklaust j mano, kad mokytojai kartu priima sprendimus d l mokymo program gyvendinimo, daug bendrauja vieni su kitais, jie taip pat link išbandyti naujus mokymo metodus, turi galimyb dirbti kartu su kitais mokytojais ir dalyvauti sprendim pri mimo procese. Mokytojai nesutinka, kad j mokyklose sprendimus priima tik direktorius. Apklausti pedagogai pritaria, kad dauguma j mokyklos mokini yra mandag s, paslaug s, pagarb s mokyklos personalo atžvilgiu ir link pad ti mokytojams (3.5 lentel). Mokytojai taip pat aptaria su kitais mokytojais individualius mokini poreikius, derina savo darbus su mokiniais. Labiausiai pedagogai abejoja nepriekaištingu mokini elgesiu ir motyvacija mokytis, program gyvendinimo naujoviškumu ir savo vaidmeniu tvarkant mokyklos reikalus. Apibendrinant galima teigti, kad mokini , pedagog ir administracijos s veikos bei mokyklos valdymas vertinami teigiamai.

Aplinkos vertinimo teiginiai buvo suskirstyti penkias skales: mokytoj tarpusavio santyki , mokini tarpusavio santyki , mokyklos ištekliai , sprendim pri mimo bei novatoriškumo ir tiriamos j s veikos su mokytoj tolerancija vairioms socialin ms grup ms.

3.6 lentelė. Mokyklos klimato veiksniai ir sąjios su tolerancija vairioms socialinėms ir kultūrinėms grupėms.

Tolerancija	Santykiai tarp mokytojų	Santykiai tarp mokinių	Mokyklos ištekčiai	Sprendimų priėmimas	Novatoriškumas
Bendra	-0,03	0,06	0,01	0,16	0,03
Kitatikiams	-0,02	-0,04	-0,04	0,06	0,06
Kitatauriams	0,08	0,07	0,07	0,16	0,14
Rasin	-0,05	0,06	0,05	0,14	0,03
Homoseksualams	-0,09	0,06	-0,09	0,11	-0,07
Ne galiesiems	0,01	0,06	0,12	0,21*	0,09

* - koreliacija reikšminga, kai $p = 0,05$.

Duomenys rodo, kad statistiškai reikšmingas sąjios tarp mokyklos aplinkos vertinimo ir mokytojų tolerancijos vairi socialiniai grupės atžvilgiu beveik nėra. Viena iš priežasčių yra labai netolygus mokyklos klimato vertinimai (dominuoja teigiami vertinimai). Mokytojai nėra linkę mokyklos aplinkos vertinti kritiškai. Be to, koreliacijos analizė apsunkena santykinai mažai tiriamajimtis.

3.6. Išvados

1. Socialinės tolerancijos matavim duomenys rodo, kad mokytojai palankiai vertina galimybę bendrauti su kitatauriais, kitatikiais, kit rasi atstovais ir ne galiais draugais, kaimynais, kolegomis ar mokiniams sau artimoje asmeninio ir profesinio gyvenimo aplinkoje. Nepriimtinausi – homoseksual asmenys. Daugiau nei kas treias pedagogas nenorėtų dirbti su homoseksualiais mokiniams, bendrauti su homoseksualiais kolegomis mokykloje, gyventi kaimynystėje su homoseksualiais kaimynais, beveik kas antras nenorėtų turėti homoseksuali draugą. Kuo artimesn aplinka, tuo labiau nepriimtina joje matyti homoseksualius asmenis. Vilniaus miesto pedagog socialinė tolerancija vairi grupės atžvilgiu yra šiek tiek didesnė nei kit tyrime dalyvavusi

pedagog . Viena iš priežasčių – Vilniaus miesto etninis ir multikultūrinis vaivorykšnis, kurioje randasi daugiau galimybių tiesiogiai pažinti varias kultūras.

2. Mokytojų nuostatai apie varias socialines kultūrines grupes matavimo rezultatai rodo, kad daugiausia teigiamą prasmį pedagogai sieja su moterimis, vyrais ir lietuviais, t. y. geriausiai jiems pažįstamomis socialinėmis grupėmis. Moteriškumui dažniausiai priskiriami *veiklos* prasminiai kodai, kaip antai aktyvumas, darbštumas ir emocingumas, bei *vertės* reikšmės – švara, malonumas ir patikimumas. Vyrišką simbolinį pasaulį pedagogai linkę apibūdinti *jėgos* prasmėmis: drąsa, stiprybė ir t. t. Šios reikšmės gerai atspindi kultūroje vyraujančią vyriškumo ir moteriškumo dichotominį sampratą. Beveik visos lietuvius apibūdinančios prasmės (išskyrus pasyvumą) yra labiau teigiamos nei kitatautiškos arba kitatikiškos, ypač Kauno pedagogams, kurie lietuvius nuo kitatautiškų atskiria didesniu prasminiu atstumu nei kitų miestų pedagogai. Mažiausiai teigiamą prasmį siejama su homoseksualiais žmonėmis. Priešingai nei vyras, moteris, lietuvis ar kitų grupių atveju, homoseksualumo prasmis laukia, kur kas rečiau formuoja tarpasmeninius veiksmus su homoseksualiais žmonėmis, dažniausiai – nepakantumo jiems perpildytas viešasis diskursas.

3. Tyrimo duomenys rodo, kad pedagogų multikultūrinė kompetencija yra menka, dominuoja lokali perspektyva, trūksta išteklių kritinei refleksijai. Žiniasklaida (dažniausiai internetas) yra pagrindinis mokytojų informacijos apie varias kultūrines grupes šaltinis. Pedagogai rečiau naudojami galimybes kelti kvalifikacijų vaivorykšniams ir lygi galimybių srityje. Viena vertus, tai gali lemti objektyvios, pvz., didelio darbo krūvio ar gyvenamosios vietos, priežastys, juolab kad norint gilintis varii socialini kultūrinių grupių skirtumus yra nemažai. Kita vertus, tam tikros problemos, kaip antai homoseksuali žmonių diskriminacija ar lyčių nelygybė, pedagogams yra nežinomos ir jie net nenorėtų jas gilintis. Pedagogai gerai vertina savo pasirengimą labai abstrakčiose pilietiškumo ugdymo, žmogaus teisių ar tikinimų laisvės srityse. Tačiau jie patys pripažįsta, kad nėra gerai pasirengę konkrečių socialinių kultūrinių grupių patirties pažinimo ir problemų analizei. Tik trečdalis apklaustų mokytojų teigia, kad jiems studijuojant universitete žmonių vaivorykšniams skirtumų temoms buvo skiriama pakankamai dėmesio.

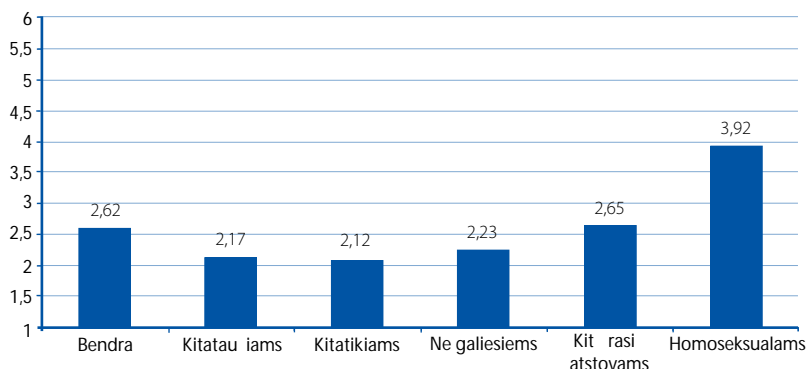
4. Beveik kas antras pedagogas sutinka, kad mokykloje šiandien skiriama mažai dėmesio žmonių socialinėms ir kultūrinėms vairovėms bei pagarbos žmogaus teisėms klausimams. Pedagogų nuomone, mokyklose labiausiai akcentuojami skirtumai, susiję su negalia ir etnine ar religine situacija mokytojų vairovė. Mažiausiai dėmesio skiriama lyties ir seksualinės orientacijos nulemtiems savitumams aptarti. Pedagogai dažniausiai teptaria su mokiniais vadovų lyje pateiktą medžiagą apie varias socialines kultūrines grupes, tik kas antras mokytojas naudojami papildoma medžiaga (straipsniais, kasdien patirtimi ar vaizdine medžiaga). Rečiausiai analizuojama diskriminuojamų grupių padėtis kitose šalyse, beveik trečdalis pedagogų retai kalba apie stereotipus, jų ištakas ir padarinius, retai analizuojama diskriminuojamų grupių padėtis Lietuvoje ar socialinės atskirties grupių istorija. Dar rečiau vykdomos kūrybinės veiklos, kuriomis pedagogai siektų sudominti mokinius variomis kultūromis ir drauge jas pažinti. Tai rodo, kad pedagogai nėra pakankamai pasirengę dirbti šioje srityje.

5. Mokyklos aplinka – tarpusavio santykiai, sprendimų priėmimo pobūdis, mokyklos išteklių ir atvirumas naujovėms – vertinama teigiamai. Mokytojai kartu su mokiniais ir mokyklos administracija priima sprendimus, daug bendrauja tarpusavyje, yra linkę išbandyti naujus mokymo metodus, mokinių elgesį vertina teigiamai. Viena vertus, galima žvelgti polinkį nekritiškai vertinti savo darbo aplinką. Kita vertus, bandoma tikinti, kad mokykla yra atvira naujovėms.

IV. MOKINIŲ POŽIŪRIS Į TOLERANCIJĄ IR MULTIKULTŪRINĮ UGDYMĄ

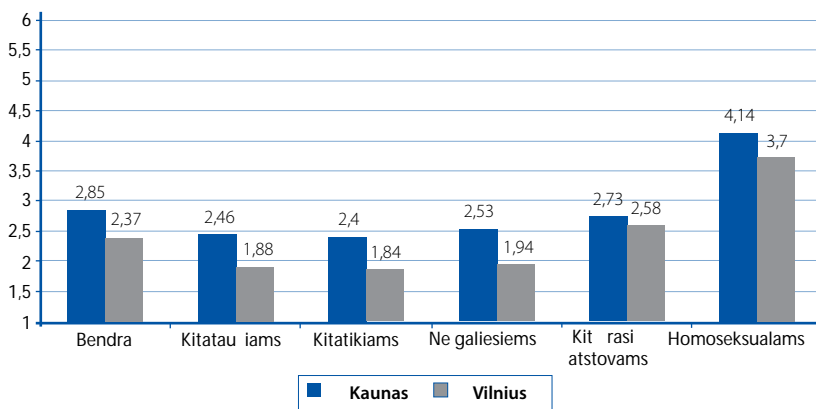
4.1. Tolerancijos rodikliai

Vienas svarbiausių kintamųjų šiame tyrime buvo mokinių socialinė tolerancija, matuojama socialinės distancijos skalėmis. Socialinės distancijos vertimai rodo, kiek palankiai tyrimo dalyviai vertina artimo kontakto su vairiomis socialinėmis kultūrinėmis grupėmis galimybę. Dispersinį analizę priklausomoms imtims (*repeated measures ANOVA*) atskleidė, kad mokinių požiūrio palankumas aptariamai grupei atžvilgiu skiriasi ($F(2,02; 240,21)=168,28$, $p<0,001$). Poriniai vidurkių palyginimai su Bonferroni korekcija rodo, kad vienodai palankios nuostatos (mažiausia socialinė distancija) pasireiškia kitatikiams ($M=2,12$, $SD=1,12$) ir kitatautiams ($M=2,17$, $SD=1,15$) atžvilgiu ($p>0,05$). Tolerancija kitarasiams atžvilgiu ($M=2,23$, $SD=1,22$) nesiskiria nuo požiūrio kitatautiams ($p>0,05$), tačiau yra mažesni nei kitatikiams atžvilgiu ($p<0,01$). Palankumas žmonėms, turintiems negalią, atžvilgiu ($M=2,65$, $SD=1,26$) mažesnis nei kitatikiams, kitatautiams ar kitarasiams atžvilgiu (visos $p<0,001$). Požiūris homoseksualus nepalankumu labiausiai išsiskiria iš visų tyrime vertintų grupių – homoseksualų atžvilgiu mokiniai išreiškia daugiausia netolerancijos ($M=3,92$, $SD=1,66$) palyginti su visomis kitomis grupėmis (visos $p<0,001$).

4.1 pav. Mokinių tolerancijos vertimų vidurkiai. Žemesni skalės vertimai rodo didesnę toleranciją, aukštesni – mažesnę.

Lyginant Kauno (etniškai homogeniškos aplinkos) ir Vilniaus (etniškai mišrios aplinkos) mokinių tolerancijos vidurkius, matyti, kad netolerantiški požiriai vairi kultūriniai bei socialiniai mažumų grupės labiau paplitę Kauno mokyklose (4.2 pav.). Analizuojant duomenis toliau nustatyta, kad ne visi šie skirtumai yra statistiškai reikšmingi. Lyginant tolerancijos vidurkius Studento t kriterijumi nepriklausomoms imtims, nustatyti keturi statistiškai reikšmingi skirtumai tarp Kauno ir Vilniaus mokinių: mokiniai iš Vilniaus mokyklų tolerantiškiau vertina kitataurius ($t=3,72$, $df=198$, $p<0,001$), kitatikius ($t=3,73$, $df=202$, $p<0,001$) ir kit rasi atstovus ($t=3,62$, $df=194$, $p<0,001$), tarp Vilniaus mokinių aukštesnis ir bendras tolerancijos vertis, t. y. vidutiniškai jie tolerantiškesni ($t=3,30$, $df=210$, $p<0,01$). Kita vertus, Kauno ir Vilniaus mokinius lyginant pagal jų toleranciją nei galiems asmenims ($t=0,87$, $df=210$, n.s.) bei homoseksualams, statistiškai reikšmingi skirtumai nenustatyti ($t=1,98$, $df=210$, $p=0,05$).

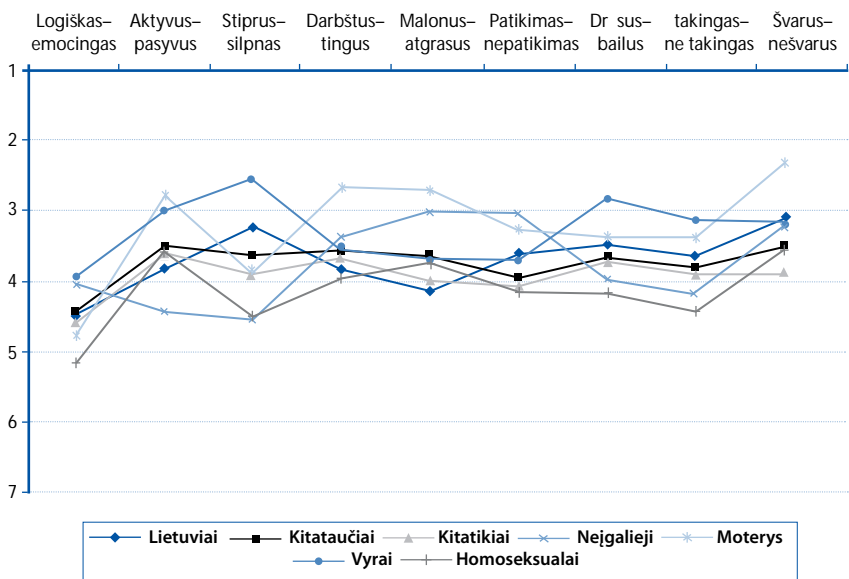
4.2 pav. Kauno ir Vilniaus tyrime dalyvavusių mokinių tolerancijos vertės vidurkiai. Žemesni vertimai rodo didesnę toleranciją, aukštesni – mažesnę.

Apibendrinant galima teigti, kad netolerantiškiausiai tyrime dalyvavę mokiniai vertina homoseksualius asmenis, taip pat žmones, turinčius negalią. Šioms grupėms vienodai netolerantiški tiek Kauno, tiek Vilniaus mokiniai. Kita vertus, mokinių tolerancija kitatauriams, kitatikiams bei kit rasi atstovams atžvilgiu aukštesnė Vilniaus apskrityje, kur etniniai, kalbiniai ir religiniai

vairov gerokai didesn nei Kaune. Palyginus bendrus dviej vietovi mokini tolerancijos vidurkius galima teigti, kad bendrai socialin tolerancija yra aukštesn tarp tyrime dalyvavusi Vilniaus apskrities mokykl mokini . Remiantis tarpkult rinio ugdymo kontakto modeliu, tokius tyrimo rezultatus galima sieti su didesniu kasdieni tarpkult rini kontakt skai iumi tirtose Vilniaus mokyklose – skirtumai tarp miest pasireiškia b tent tose srityse, kurios susijusios su lyginam grupi sud ties skirtumais (etniniais, kalbiniais, religiniais). Kita vertus, rasti skirtumai gali b ti susij su kitais tolerancijai reikšmingais veiksniais (pvz., informacijos apie vairias socialines grupes ypatumais, ugdymo aplinkos veiksniais, ar kt.), kurie nebuvo kontroliuojami pirmiau pateikiamoje analiz je. Prielaida apie tarpgrupinio kontakto reikšm mokini tolerancijos lygiui tur t b ti papildomai tikrinama ateityje.

4.2. Nuostatų skirtingų kultūrinių grupių atžvilgiu rodikliai

Mokini nuostatos vairi kult rini ir socialini grupi atžvilgiu matuotos pasitelkus semantin diferencial , kuris leido ne tik vertinti prasmines tiriam s vok konotacijas, bet ir atstumus tarp tiriam s vok . Siekiant nustatyti, kaip mokini suvokimo erdv je išsid sto vairios socialin s grup s, kokie tarp j prasminiai skirtumai, buvo sudarytas gra kas (4.3 pav.), kuriame pavaizduoti vis tyrime vertint s vok (lietuviai, kitataurai, kitatikiai, ne galieji, moterys, vyrai ir homoseksualai) ver i vidurkiai pagal visas bipolini b dvardži poras. 4.3 paveiksle matyti, kad teigiamiausias prasmes mokini suvokime gyja s voka „vyrai“. Ji labiausiai iš vis vertint grupi priart ja prie toki apib dinim kaip logiškas, stiprus, dr sus ir takingas. S voka „moterys“ mokini supratime irgi gyja pozityvias reikšmes: moterys suvokiamos kaip aktyviausios, darbš iausios, maloniausios ir švariausios iš vis vertint grupi . Kai kuriomis teigiamomis konotacijomis išsiskiria ir s voka „ne galieji“ – jie vertinti kaip patikimesni nei likusios grup s, tokie pat logiški kaip vyrai ir beveik tokie pat malon s kaip moterys, ta iau kartu ši grup suvokiama kaip pasyviausia iš vis vertint bei tokia pat silpna kaip ir homoseksualai.

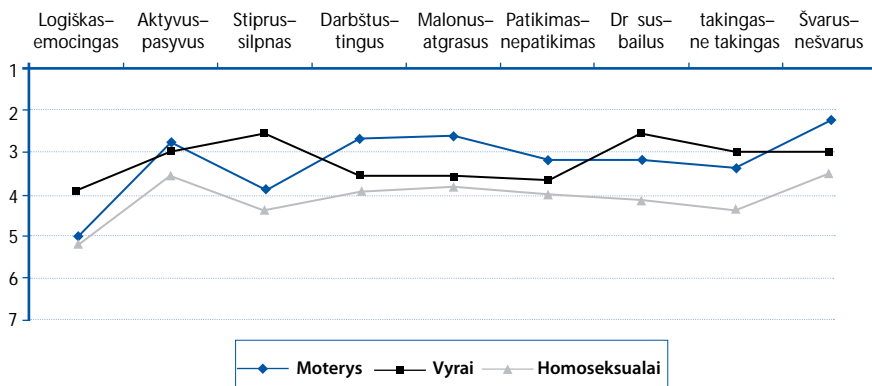
4.3 pav. Mokinio požiūrio skirtingas socialines grupes verti vidurkiai. Mažesnis vertis rodo pozityvi tiriama s vokos konotacij , didesnis – negatyvi .

Daugiausia negatyvi konotacij tarp mokinio gyja s voka „homoseksualai“: lyginant su kitomis vertintomis grupomis homoseksualai suvokiami kaip emocingiausi (nelogiškiausi), tingiausi, nepatikimiausi, bailiausi ir ne takingiausi. Pavienis neigiamos konotacijos bdingos ir kitatikiams, kurie suvokiami kaip nešvariausi, ne galiesiems, kuriems priskiriama daugiausia pasyvumo, bei lietuviams, kurie matomi kaip atgrasiausi iš vis vertint grupi .

Reikia pažymėti, kad neturint statistini palyginim nra galimybs pasakyti, kurie išvardyti skirtumai statistiškai reikšmingi. Tyrime vertint s vok kiekis per didelis prasmingai tikslesnei analizei, tad toliau atskirai tarpusavyje lyginamos giminingos s vok grup s lyties / seksualumo bei etniškumo / religijos dimensijose.

Lyties / seksualumo dimensijos s vokos išsiskyr joms priskirtais kategoriškiausiai, t. y. labiausiai nuo vidurkio nutolusiai, vertinimais. Dvieji pozityviausiai suvokiam s vok „vyrai“ ir „moterys“ bei negatyviausiai vertinamos s vokos „homoseksualai“ santykis pavaizduotas 4.4 paveiksle.

Iš to, kad daugiausia kraštutini vertinim surinkusios s vokos susijusios su žmogaus lytiškumu / seksualumu, galima daryti prielaid , kad šios kategorijos yra tam tikra prasme ryškesn s ir poliariškesnius vertinimus paskatinan ios charakteristikos nei etniškumas ar religija – pastar j atžvilgiu vertinimai išsid sto arčiau vidurkio. Galima sakyti, kad buvimas vyru, moterimi ar homoseksualu suvokiamas kaip vertinamuoju poži riu svarbesn charakteristika nei atstovavimas tam tikrai tautybei ar tik jimui.

4.4 pav. Mokini poži ri vyrus, moteris ir homoseksualius asmenis ver i vidurkiai. Mažesn s vert s rodo pozityvi tiriamos s vokos konotacij , didesn s – negatyvi .

4.4 paveiksle matyti, kad vyrai ir moterys suvokiami kaip tam tikri „antipodai“, priešingas savybes gyjantys poliai. Statistin analiz naudojant Wicoxono kriterij neparametriniams duomenims (kriterijus pasirinktas atsižvelgiant rangin duomen pob d) atskleid , kad aštuoniose iš devyni dimensij vertinimai aptariam s vok atžvilgiu skiriasi statistiškai reikšmingai: palyginti su moterimis vyrai suvokiami kaip logiškesni ($Z=-3,754$, $p<0,001$), stipresni ($Z=-6,85$, $p<0,001$) ir tingesni ($Z=-5,55$, $p<0,001$), mažiau malon s ($Z=-6,16$, $p<0,001$), mažiau patikimi ($Z=-2,83$, $P<0,01$), tačiau dr sesni ($Z=-3,32$, $p<0,01$), takingesni ($Z=-2,56$, $p<0,05$) ir mažiau švar s ($Z=-5,23$, $p<0,001$). Statistiškai reikšmingai nesiskiria tik vyr ir moter aktyvumo vertinimas ($Z=-1,67$, n.s.). Taigi, s voka „vyrai“ gyja pozityvesnes prasmes j gos ir veiklos kategorijose (logiškas, stiprus, dr sus, takingas),

o s voka „moterys“ daugiausia teigiam prasmi gyja vert s kategorijoje (malonus, patikimas, švarus). Iš esm s tai atitinka stereotipin ly i samprat , pagal kuri moterys suvokiamos kaip vertingos nekon iktišku pasyviu buvimu (malonios, švarios, patikimos), o vyro vert sudaro jo galia ir geb jimas veikti – tai tiesiogiai susij su hegemoninio vyriškumo samprata (Connell, 2005).

Reikia pamin ti, kad s vokai „moterys“ priskiriama ir tam tikr aktyvumo komponent – moterys suvokiamos kaip darbštesn s nei vyrai. Nors darbštumas priskirtinas aktyvumo kategorijai, kažin ar tai leidžia vertinti moters bruožus kaip mažiau tradicinius mokini perteiktose moteriškumo reprezentacijose. Darbštumo priskyrim moterims galima paaiškinti stereotipiniais ly i vaidmenimis: moterys suvokiamos kaip darbštesn s, nes j darbas (namuose, šeimoje, taip pat ugdymo staigose) mokiniams gali b ti labiau matomas nei už nam ir ugdymo srities esan ios veiklos sferos, kuriose didesn aktyvum rodo bei takingesn pozicij užima vyrai. Bendrai galima teigti, kad šio tyrimo rezultatai patvirtina tradicin s ly i sampratos dominavim tarp tirt mokykl dešimt klasi mokini .

Lyginant 4.4 paveiksle pavaizduot s vokos „homoseksualai“ vertinim su s vokomis „vyrai“ ir „moterys“, galima pasteb ti, kad homoseksualiems asmenims visose kategorijose priskiriamos negatyviausios charakteristikos, t. y. s voka „homoseksualai“ tarsi „surenka“ neigiamus tiek vyriškumo, tiek moteriškumo komponentus visose – vert s, j gos ir veiklos kategorijose. Taip pat 4.4 paveiksle matyti, kad bendrai s vokos „homoseksualai“ vertinim kreiv eina lygiagrečiai s vokos „moterys“ vertinimams, tik homoseksual atveju ši kreiv labiau pasislinkusi negatyvi prasmi poliaus link. Vertinim kreivi lygiagretumas rodo, kad „homoseksualai“ ir „moterys“ mokini suvokime gyja labai panaš aptariam savybi santyk . Galima teigti, kad „homoseksualai“, kaip ir „moterys“, suvokiami kaip priešingam savybi santykiui nei „vyrai“ atstovaujanti grup . Tai gali b ti siejama su plaiai literat roje aptariama (vyr) homoseksualumo feminizavimo tendencija (žr., pvz., Connell, 2005). Kaip pastebi R. W. Connell ir daugelis kit autori , patriarchalin je ly i sistemoje feminizavimas naudojamas kaip bendra mažumos grupi subordinacijos strategija.

Toliau buvo lyginamos su etniškumu ir religija susijusios s vokos – susitelkta ties vertinimais lietuvi , kitatau i , bei kitatiki atžvilgiu. Tolerancijos matavimai parod , kad ši grupi atžvilgiu vertinimai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp Kauno ir Vilniaus mokini , tad toliau analiz atliekama pagal tyrimo dalyvi atstovaujama vietov . 4.5 ir 4.6 paveiksluose atskirai pavaizduota, kaip tyrime dalyvav mokiniai iš Vilniaus apskrities (etniškai heterogeniškos aplinkos) ir Kauno (etniškai homogeniškos aplinkos) suvokia min tas tris grupes. Lyginant 4.5 ir 4.6 paveikslus galima pasteb ti, kad Vilniaus mokini grup je atstumai tarp trijų vertinam s vok – „lietuviai“, „kitatau iai“ ir „kitatikiai“ – yra mažesni nei Kauno mokini grup je. Iš dalies ši tendencij patvirtina ir statistinis mokini nuostat palyginimas pagal neparametrinį Friedmano kriterij priklausomoms imtims (kai im i daugiau nei dvi). Kauno mokini grup je rasti keturi statistiškai reikšmingi skirtumai vertinant aptariamas grupes: kategorijose silpnas–stiprus ($\chi^2=23,64$, $p<0,001$), malonus–atgrasus ($\chi^2=8,25$, $p<0,05$), nepatikimas–patikimas ($\chi^2=9,15$, $p<0,05$) ir švarus–nešvarus ($\chi^2=15,35$, $p<0,001$). Vilniaus apskrities mokini grup je rasti trys statistiškai reikšmingi skirtumai vertinam grupi atžvilgiu: kategorijose aktyvus–pasyvus ($\chi^2=11,27$, $p<0,01$), darbštus–tingus ($\chi^2=7,25$, $p<0,05$) ir švarus–nešvarus ($\chi^2=9,08$, $p<0,05$). Taigi, Kauno mokini vertinimuose aptikta daugiau statistiškai reikšming skirtum trijų aptariam grupi atžvilgiu lyginant su Vilniaus mokiniiais.

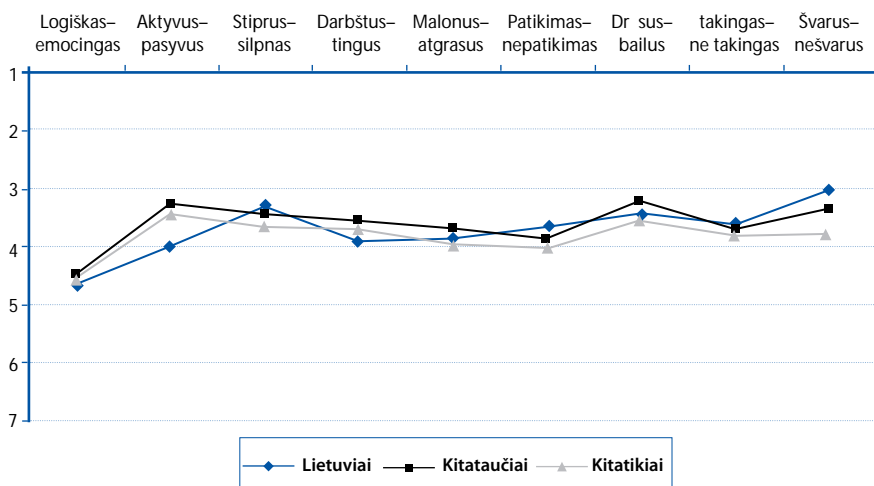
Tendencij , kai skirtumai tarp vidin s grup s (lietuvi) ir išorin s grup s nari (kitatau i , kitatiki) suvokiami kaip ryšk s, galima paaiškinti viena pagrindini socialin je psichologijoje – socialinio kategorizavimo teorija. Jos autoriai teigia, kad, socialinio suvokimo kontekste skirstant žmones grupes, vidin grup (t. y. grup , kuriai save priskiria individas) suvokiama kaip homogeniška, o išorin s grup s skirtumai nuo vidin s padidinami, dramaturizuojami (Dovidio, Gaertner, Saguy, 2009). M s tyrime ši tendencija labiau pasireišk Kauno mokini grup je nei Vilniaus.

Tyrimo duomenys atskleidžia ir kitus socialinio kategorizavimo efektus. Vilniaus mokini grup je s vokos „lietuviai“ vertinimai, palyginti su „kitatau iais“ ir „kitatikiais“, ryškiau pasižymi neigiamomis savyb mis (pasyvumu, tingumu) nei teigiamomis (švara), o Kauno mokini s vokai „lietuviai“

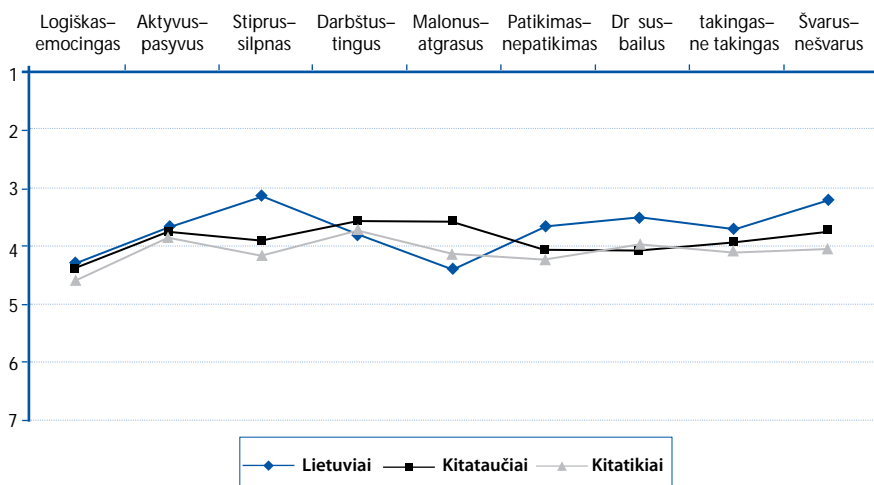
priskiria daugiau pozityvi charakteristik (stiprumo, patikimumo, švaros) nei negatyvi savybi (atgrasumo). Galima pasteb ti, kad šioje situacijoje pasireiškia socialiniam suvokimui b dingas vidinis grup s favoritizmas, kai sava socialin grup vertinama palankiau nei išorin s grup s, su kuriomis individas nesitapatina (Turner, Brown, Tajfel, 1979). Kauno mokykl (etniškai homogeniškos aplinkos) mokiniai lietuviams priskiria daugiau teigiam savybi nei kitatau iams ar kitatikiams.

Toliau galima pasteb ti, kad s vokos „kitatau iai“ ir „kitatikiai“ tiek 4.5, tiek 4.6 gra kuose išsid sto lygiagre iai, tik šiek tiek labiau neigiam vertinim link pasislinkusi s vokos „kitatikiai“ vertinimus atspindinti kreiv . Tai rodo, kad abiejose grup se „kitatau iai“ ir „kitatikiai“ suvokiami kaip artimos gyjamomis prasm mis s vokos, ta iau kitatikius mokiniai link vertinti šiek tiek negatyviau nei kitatau ius.

Apibendrinant semantinio diferencialo metodu surinktus duomenis galima konstatuoti, kad daugiausia pozityvi charakteristik mokiniai priskiria s vokoms „vyrjai“ ir „moterys“. Pastarosios s vokos suprantamos kaip priešingyb s, atitinkan ios tradicinius ly i vaidmenis. Negatyviausias konotacijas gyja s voka „homoseksualai“. Ši grup mokiniai suvokia feminiizuot , jai priskiriamas panašus savybi santykis kaip ir s vokai „moterys“, tik homoseksual atveju vertinimai gyja neigiamesnes prasmes. Stebima tendencija, kad tyrime dalyvav Vilniaus apskrities mokykl mokiniai skirtingas etnines ir religines grupes supranta kaip panašesnes, nei Kauno mokiniai. Pastar j vertinimuose s voka „lietuviai“ suvokiama kaip pozityvesn ir labiau nutolusi nuo „kitatau i “ bei „kitatiki “ nei Vilniuje.

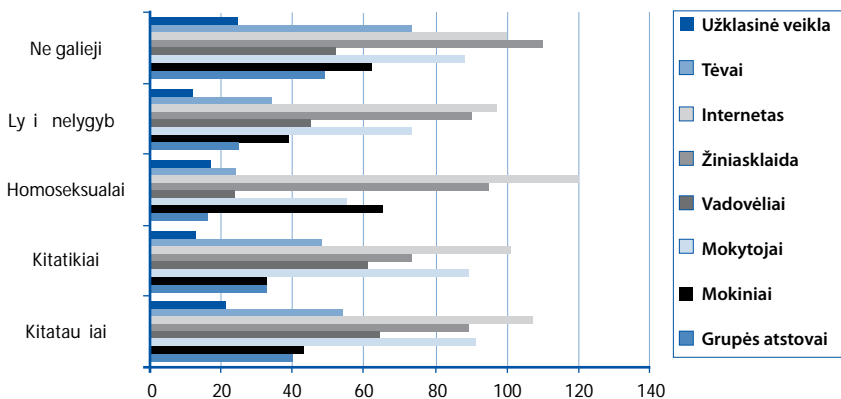
4.5 pav. Vilniaus vidurini mokykl mokini , kurie dalyvavo tyrime, poži ri skirtingas etnines / religines grupes ver i vidurkia. Mažesn s vert s rodo pozityvi tiriamos s vokos konotacij , didesn s – negatyvi .

4.6 pav. Kauno vidurini mokykl mokini , kurie dalyvavo tyrime, poži ri skirtingas etnines / religines grupes ver i vidurkia. Mažesn s vert s rodo pozityvi tiriamos s vokos konotacij , didesn s – negatyvi .

4.3. Informacijos apie įvairias socialines ir kultūrinės grupes šaltiniai

Išsiaiškinus, kaip mokiniai suvokia skirtingas socialines ir kultūrinės grupes, kyla klausimas, kas jų vertinimams turi didžiausi takt, t. y. kokiais informacijos šaltiniais jie remiasi vertindami vien ar kitą mažumos grupę. Toliau pristatomi tyrimo rezultatai, atskleidžiantys svarbiausius informacijos apie socialines atskirties grupes ir lygių galimybes kanalus tarp mokinių.

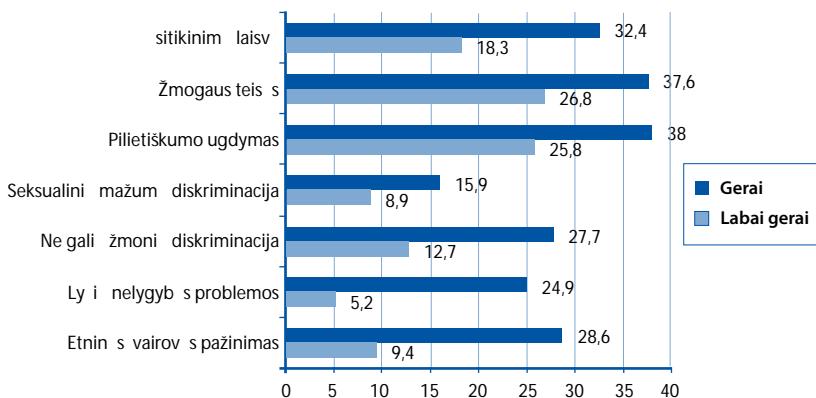

4.7 pav. Informacijos apie įvairias socialines ir kultūrinės grupes bei lygių galimybes šaltiniai tarp mokinių (atsakant apie kiekvieną grupę buvo galima pasirinkti visus svarbius šaltinius).

Kaip matyti 4.7 paveiksle, ryškūs informacijos aptariamais klausimais lyderis tarp mokinių yra internetas (iš viso pažymtas 525 kartus), po jo seka žiniasklaida (457), o trečioje vietoje pagal mokinių vertinimus yra mokytojai (396). Taigi, galima tvirtinti, kad mokytojų pateikiama informacija, pastebėjimai, vertinimai socialinėms atskirties grupėms ir lygių galimybių temomis mokiniams yra vienas dominuojančių informacijos šaltinių. Toliau pagal reikšmingumą seka vadovėliai (246) ir kiti mokiniai (242) – abu šie šaltiniai yra vienodai naudingi mokiniams susipažįstant su lygių galimybių ir socialinėms bei kultūrinėms sričių temomis. Tik šiek tiek nuo šių dviejų šaltinių atsilieka tėvai (233). Mažiausiai informacijos aptariamais klausimais

mokiniai gauna iš pa i socialin s atskirties grupi atstov (163) ir iš užkla-
sin s veiklos (83).

Mokytojai laikomi vienu pagrindini informacijos apie socialin s at-
skirties grupes šaltini , tad svarbu išsiaiškinti, kaip mokiniai vertina peda-
gog žinias susijusiais klausimais.

4.8 pav. Mokini vertinimai, susij su pedagog žiniomis vairi visuomen s grupi ir lygi galimybi srityje, %.

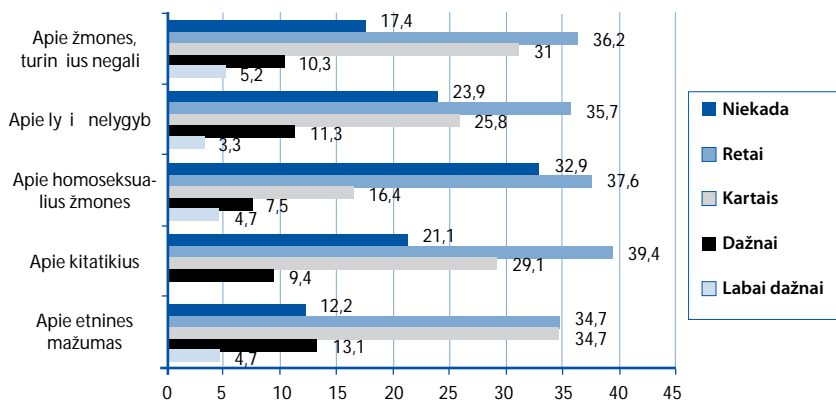
4.8 paveiksle matyti, kad tvir iausiomis pedagog žiniomis mokiniai
laiko tas, kurios susijusios su pilietiškumo ugdymu, žmogaus teis mis ir si-
tikinim laisve. Mažiausiai išmananiais mokiniais pedagogus laiko seksualini
ni mažum diskriminacijos ir ly i nelygyb s srityje. Ne gali žmoni dis-
kriminacijos ir etnin s vairov s pažinimo srityse pedagog žinias mokiniai
vertino kaip vidutines palyginti su kitais susijusiais klausimais.

Apibendrinant galima teigti, kad mokykla yra svarbus informacijos šalti-
nis mokiniams sužinoti apie socialin s atskirties grupes ir susipažinti su lygi
galimybi tematika. Ypa reikšminga yra mokytoj pateikiama informacija, o
kompetentingiausiais mokiniais pedagogus laiko pilietiškumo ugdymo, žmo-
gaus teisi ir sitikinim laisv s srityse. Mažiausiai pedagog žiniomis moki-
niai pasitiki seksualini mažum diskriminacijos ir ly i nelygyb s srityse.

4.4. Multikultūrinė veikla mokykloje

Nustatoma, kad mokykloje pateikiama informacija yra reikšmingas šaltinis mokiniams supratimui apie įvairias socialines ir kultūrinės grupes, svarbu išsiaiškinti su multikultūrinės veiklos temomis susijusios veiklos pobūdį bei dažnumą mokykloje.

Kaip matyti 4.9 paveiksle, absoliuti dauguma mokinių diskusijas socialinėms ir kultūrinėms vairovėms ir nelygyboms temomis mokyklos kontekste laiko nedažnomis. 4.9 paveiksle matyti, kad dauguma mokinių nurodydami, kaip dažnai diskutuoja mokykloje apie įvairias socialines ir kultūrinės grupes bei lygias galimybes, pasirinko atsakymus „Retai“ (nuo 34,7 iki 39,4 %) ir „Kartais“ (nuo 16,4 iki 34,7 %). Svarbus atsakymas yra „Niekada“, nes jis atskleidžia, kas mokykloje nutylima, apie ką iš viso nekalbama. Iš rezultatų matyti, kad dažniausiai nutylimos su homoseksualiais žmonėmis susijusios temos (32,9 % mokinių pasirinko atsakymą „Niekada“), taip pat lyčių nelygybų klausimai nepaliejami dažniau nei likusios tyrime minėtos temos (23,9 % atsakė „Niekada“). Mažiausiai nutylimi klausimai, susiję su etniniu mažumomis (12,2 % atsakė „Niekada“).

4.9 pav. Pedagogų diskusijos su mokiniais per pamokas apie įvairias kultūrinės ir socialines visuomenines grupes, %.

Toliau 4.1 ir 4.2 lentelėse pateikiami mokinių vertinimai, kokias multikultūrinio ugdymo formas dažniausiai taiko jų mokytojai ir kokiose tarpkultūrinio pažinimo veiklose jiems tenka dalyvauti mokykloje.

4.1 lentelė. Pedagogų ir mokinių diskusijų apie varias kultūrines ir socialines visuomenės grupes pobūdį, %.

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Aptariate vadovelyje pateiktą medžiagą apie varias socialines kultūrines grupes	35,4	38,7	21,2	4,7
Naudojate papildoma medžiaga (straipsniais, kasdien patirtimi, vaizdine medžiaga ir kt.)	28,6	37,6	24,4	9,4
Aptariate socialines atskirties grupių istorijas	7,6	36,0	36,5	19,9
Nagrinjate dabartines socialines atskirties grupių problemas	10,9	23,3	20,2	45,6
Kalbate apie stereotipus ir jų ištakas	8,6	26,8	38,3	26,3
Kalbate apie socialinius stereotipus padarinius	10,4	26,1	36,5	27,0
Kalbate apie diskriminaciją ir jos priežastis	23,4	31,1	34,9	10,5
Analizuojate diskriminuojamą grupę patalioje	19,0	34,1	31,3	15,6
Analizuojate diskriminuojamą grupę patalioje kitose šalyse	7,6	24,6	37,9	29,9

4.1 lentelė atskleidžia, kad mokiniai dažniausiai aptaria vadovelyje pateiktą medžiagą apie varias socialines kultūrines grupes, naudojami papildoma medžiaga ir kalba apie diskriminaciją bei jos priežastis. Retiausiai analizuojama diskriminuojamą grupę patalioje kitose šalyse, retai aptariami socialiniai stereotipai ir jų ištakos bei padariniai, retai analizuojama diskriminuojamą grupę istorija. Kalbant apie su mokytojais niekada neaptariamus dalykus, daugiausia (beveik pusė) mokinių nurodo, kad neanalizuoja dabartinių socialines atskirties grupių problemų, taip pat beveik trečdalis nenagrinėja diskriminuojamą grupę patalioje kitose šalyse, daugiau nei penktadalis nekalba apie socialinius stereotipus, jų priežastis ir padarinius.

4.2 lentelė. Veikl , kurios gali t pad ti mokiniams geriau pažinti vairias kult ras, pasiskirstymo dažnumai, %.

	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Kartu su mokytojais kuriate spektaklius multikult riškumo temomis	5,2	16,9	31,0	46,9
Kartu su mokytojais kuriate vaizdin medžiag (žurnal , plakat ir t. t.) tam tikra tema, pvz., apie pasaulio valiutas arba vairi taut nacionalines šventes	6,1	28,3	34,0	31,6
Pildote multikult rin kalendori , kuriame žymite svarbiausias vairi etnini grupi datas	2,4	4,2	17,5	75,9
Mokot s dain skirtingomis kalbomis	19,0	16,1	30,8	34,1
Kuriate žem lap , nurodant skirting etnini grupi kilm s šalis	4,3	6,3	19,3	70,0
Dalyvaujate „gyvuose“ susitikimuose su vaikais ar suaugusiaisiais iš skirting etnini grupi	6,6	13,7	23,6	54,7
Kartu su mokytojais dalyvaujate tarpkult rin se main programose	4,3	10,9	22,7	62,1
Dalyvaujate ekskursijose užsienio šalis	5,7	22,9	26,6	44,8

Apib dindami mokykloje atliekamas veiklas, kurios gali paskatinti tarpkult rin pažinim , mokiniai dažniausiai min jo, kad mokosi dain užsienio kalbomis, kuria vaizdin medžiag , dalyvauja „gyvuose“ susitikimuose su skirting etnini grupi atstovais ir kartu su mokytojais rengia ekskursijas užsienio šalis. Kitos veiklos, kaip antai multikult rinio kalendoriaus, žem - lapai , spektakli k rimas, tarpkult rin s main programos, mokini buvo minimos labai retai. Bendrai su 4.2 lentel je išvardytomis multikult rinio pažinimo veiklomis nesusiduria nuo tre dalio iki dviej tre dali mokini . domu tai, kad daugumai retai atliekam veickl nereikia nei dideli ištekliai ,

nei brangi darbo priemoni, nei išskirtini veiklos vadovo žini. Taigi, tai, kad su išvardytomis multikult rinio pažinimo formomis visai nesusiduria nuo tre dalio (pvz., dain mokymasis užsienio kalbomis) iki dviej tre dali mokini (pvz., multikult rinio kalendoriaus ar žem lapio k rimas), sunku būtų paaiškinti iš , ištekli ar specialią žini tr kumu mokyklose.

Galima pastebėti, kad tarp dažnesni multikult rini veikl mokykloje minimos tiesiogin kontakt su kit šali ir etnini grupi atstovais skatinan ios veiklos (ekskursijos, susitikimai). Remiantis kontakto modeliu, ši veikla ypa svarbi tarpkult riniam pažinimui skatinti. Vis dėlto maždaug pus tyrime dalyvavusi mokini pažym jo, kad niekada nedalyvauja tokiose veiklose mokykloje. Svarbu būtų tiksliau išsiaiškinti, kaip organizuojamos šios veiklos, kurie mokiniai jose dalyvauja, o kurie – niekada nesusiduria. Gali būti, kad tokiose veiklose dalyvaujantys mokiniai ir taip yra atviriausi ir labiausiai motyvuoti, o tie, kam labiausiai reikėtų multikult rinio pažinimo, jas ne traukiami.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad kult rini s daugumos pažinimas užsienio šalyse (pvz., per ekskursijas, keliones) nėra tapatus socialini kult rini mažum grupi, susidurian i su vairiais socialin s atskirties aspektais, pažinimui. Atsid r socialin s ir kult rini s mažumos situacijoje grup s ir individai susiduria su ypatingais, speciniais sunkumais, kurie turi būti atskirai aptariami ir mokykloje. Taigi, tai, kad šiandien nemaža dalis mokini turi galimybę lankytis užsienio šalyse, vykti keliones su šeima ar mokykla, dar neužtikrina visapusiško multikult rinio pažinimo, skatinan io jautrum ir tolerancij kult rinei bei socialinei vairovei.

Apibendrinant galima teigti, kad didel dalis mokini (nuo tre dalio iki dviej tre dali) mokykloje nesusiduria su multikult rini pažinim skatinan iomis veiklomis. Mokymosi aplinkoje nepakankamai dėmesio skiriama žmoni socialin s ir kult rini s vairov s bei pagarbos žmogaus teis ms klausimams (taip mano 40 % apklausoje dalyvavusi mokini), ypa ši klausim pristatymui k rybiškais, mokiniams patraukliais būdais.

4.5. Mokyklos klimatas

Buvo tikrinama, kaip konkretūs mokyklos klimato veiksniai ir bendras jos klimatas susiję su socialine tolerancija. Šis sąjoms nustatyti naudotas Pearsono koreliacijos koeficientas. Rezultatai pateikiami 4.3 lentelėje.

4.3 lentelė. Mokyklos klimato veiksniai ir sąjoms su tolerancija vairioms socialinėms kultūrinėms grupėms.

Tolerancija	Bendras klimatas	Socialinis veiksmas (eksp.)	Socialinis veiksmas (instr.)	Socialinė tvarka (eksp.)	Socialinė tvarka (instr.)
Homoseksualams	0,12	0,17*	0,90	0,07	0,07
Kitatautiems	0,17*	0,22**	0,15*	0,14*	0,09
Kitatikiams	0,21**	0,25**	0,19**	0,18**	0,10
Rasin	0,13	0,20**	0,11	0,13	0,04
Ne galiesiems	0,20**	0,20**	0,16*	0,21**	0,12
Bendra	0,20**	0,25**	0,17*	0,17*	0,10

* - koreliacija reikšminga, kai $r \geq 0,05$; ** - koreliacija reikšminga, kai $r \geq 0,01$.

Koreliacinis analizės rezultatai atskleidė, kad yra statistiškai reikšmingas sąjys tarp mokyklos klimato veiksniai ir tolerancijos tarp mokinių. Ryškiausiai iš visų mokyklos klimato aspektų su tolerancija susijęs socialinis veiksmas (ekspresyvus). Pagal klausimyno autorių koncepciją (Grieth, 1995), šis aspektas nurodo klasės atmosferos pozityvumą, mokiniams emociškai palankų klasės kontekstą. Taigi, kuo palankesnis psichologinis klasės klimatas, tuo tolerantiškesni visų tirtų socialinių grupių atžvilgiu yra mokiniai. Taip pat su tolerancija konkrečioms grupėms (kitatautiams, kitatikiams bei ne galiesiems) susijusi ir tvarka klasėje (socialinis veiksmas (instrumentinis) bei psichologinis klimatas mokyklos lygiu (socialinė tvarka (ekspresyvioji)). Kuo palankesni mokiniams klasės tvarka, ir kuo jos geriau laikomasi, tuo tolerantiškesni mokiniai jaučiasi kitatauti, kitatikiai bei negaliojantys atžvilgiu. Taip pat kuo pozityvesnė bendra atmosfera mokykloje, tuo mokiniai tolerantiškesni šių trijų grupių atstovams.

Šie rezultatai reikšmingi, nes jais remiantis galima pagrįsti prielaidas, kad ne vien tiesioginis, t. y. formalusis, ugdymo turinys yra reikšmingas multikultūriniam ugdymui bei tolerancijos paplitimui, bet ir tokie paslėptąjo ugdymo turinio komponentai kaip mokinių sąvija, klasė, mokyklos tvarka, mokinių požiūris mokytojus, mokyklos administracijai bei kitus mokinius yra reikšmingai susiję su tolerantiškais socialiniais nuostatais formavimuisi ir atvirumu kultūriniam skirtumams.

4.6. Išvados

1. Tyrimo rezultatai rodo, kad apklausti mokyklų dešimtokai nevienodai tolerantiški vairioms socialinėms kultūrinėms grupėms. Iš penkių vertintų grupių (kitatauriams, kitatikiams, kiturams, atstovams, ne galieji ir homoseksualai) tyrime dalyvavę mokiniai tolerantiškiausi kitatauriams, kitatikiams bei kiturams atstovams. Šiek tiek mažiau tolerancijos mokiniai išreiškia žmonių, turinčių negalią, atžvilgiu. Netolerantiškiausiai mokiniai vertina homoseksualius asmenis. Tarp mokinių savaime voka „homoseksualai“ yra feminizuojama ir gyja negatyviausias prasmes palyginti su kitomis vertintomis savaime vokomis.

2. Mokiniai iš etniškai mišrios aplinkos (šiuo tyrimu – Vilniaus apskrityje mokyklų) yra tolerantiškesni, ypač kitatauriams, kitatikiams bei kiturams atstovams atžvilgiu, nei mokiniai iš homogeniškos etninės daugumos aplinkos (Kauno mokyklų). Pastebima tendencija, jog tyrime dalyvavę etniškai mišrios aplinkos mokiniai skirtingas etnines ir religines grupes supranta kaip tarpusavyje labiau panašias ir semantiškai artimesnes, nei etniškai vienaip ar kitaip aplinkos mokiniai. Pastarieji savo etninę grupę daugeliu atvejų vertina pozityviau už kitataurius bei kitatikius.

3. Tyrimu dalyvavusių mokinių lyčių samprata grindžiama dualistine, priešingybėmis paremta patriarchaline lyčių sistema. Mokiniai supranta savaime vokus „vyrai“ pasižymint hegemoniniam vyriškumui būdingais vertinimais jėgos ir veiklos kategorijose (logiškas, stiprus, drąsus, takingas), o savaime voka „moteris“ minėtose kategorijose gyja priešingas reikšmes (emocingas, silpnas, bailus, ne takingas) ir išsiskiria pozityviomis prasmėmis vertinamos kategorijoje (malonus, patikimas, švarus).

4. Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad mokytojų ir vadovų li pateikiam informacij socialin s bei kult rin s vairov s ir lygi galimybi temomis mokiniai laiko vienu svarbiausi informacijos šaltini . Mokytojai ir vadov liai nusileidžia tik internetui bei žiniasklaidai, kuriuos mokiniai vardija kaip pagrindinius informacijos šaltinius aptariamais klausimais. Mažiausiai informacijos socialin s kult rin s vairov s ir lygi galimybi temomis mokiniai gauna iš pa i socialini kult rini mažumos grupi atstov bei užklasini s veiklos.

5. Absoliuti dauguma mokini diskusijas socialin s ir kult rin s vairov s bei nelygyb s temomis laiko nedažnomis mokyklos kontekste. Dažniausiai nutylimos su homoseksualiais žmon mis ir j diskriminacija susijusios temos – tre dalis apklaust mokini niekada neaptaria ši tem su mokytojais. Ketvirtadalis mokini su mokytojais niekada neaptaria ly i nelygyb s klausim . Seksualini mažum diskriminacijos ir ly i nelygyb s klausimais mokiniai pedagogus laiko mažiausiai išmananiais palyginti su kitomis tyrime aptartomis socialin mis temomis.

6. Didel dalis mokini (nuo tre dalio iki dviej tre dali) mokykloje nesusiduria su multikult rin pažinim skatinan iomis veiklomis. Mokymosi aplinkoje skiriama nepakankamai d mesio žmoni socialin s ir kult rin s vairov s bei pagarbos žmogaus teis ms klausim pristatymui k rybiškais, mokiniams patraukliais b dais. Mokiniai dažniausiai aptaria vadov lyje pateikt medžiag apie varias socialines kult rines grupes, ta iau beveik pus neanalizuoja dabartini socialin s atskirties grupi problem , taip pat beveik tre dalis nenagrinja diskriminuojam grupi pad ties kitose šalyse, daugiau nei penktadalis nekalba apie socialinius stereotipus, j priežastis ir padarinius.

7. Mokini apklausa parod , kad ne vien tiesioginis, t. y. formalusis, ugdymo turinys yra reikšmingas multikult riniam ugdymui bei tolerancijos paplitimui, bet ir tokie pasl ptojo ugdymo turinio komponentai kaip mokini savijauta klas je, mokyklos tvarka, mokini poži ris mokytojus, mokyklos administracij bei kitus mokinius yra reikšmingai susij su tolerantišk socialini nuostat formavimusi ir atvirumu kult riniam skirtumams. Kuo palankesnis klas s psichologinis klimatas, tuo tolerantiškesni vis tirt so-

cialini grupi atžvilgiu yra mokiniai. Taip pat kuo palankesn mokiniams klas s tvarka, ir kuo jos geriau laikomasi, tuo tolerantiškesni mokiniai jau-iasi kitatau i , kitatiki bei ne gali j atžvilgiu. Kuo pozityvesn bendra mokyklos atmosfera, tuo mokiniai tolerantiškesni kitatau i , kitatiki bei ne gali j atstovams.

V. MOKYMO PRIEMONIŲ (VADOVĖLIŲ) TURINIO ANALIZĖ

5.1. Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas mokymo priemonėse

Etika. S moninga, tiesiogiai išreikšta nuostata vesti mokinius multikultūrinėje terpėje peržiūrėti mokymo priemonių kontekste išsiskiria Leonardos Jekentaitės ir Reginos Sabaliauskaitės etikos vadovėlis *Žmogus tarp žmonių* (2003). Programiniais teiginiais autorės pabrėžtinai tiek vade, tiek daugelyje skyrių deklaruoja siekį išvengti etno- ir eurocentrizmo (nors pastarjį s vokiečiai nevertuoja). Tipiška citata: „XX a. Vakarų šios savaime buvo priversta pripažinti kiekvienos teorijos nepajėgumą vien logika paaiškinti žmogaus padėtį pasaulyje. Todėl pagarbiai buvo atsigręžta kitoms kultūroms: arabų, žydų, indų, indonėzų, kinų, japonų ir kt. etinio ugdymo tradicijas“ (2003, p. 43). Autorės deda pastangas šį siekį gyvendinti, kaip mokymo medžiagą pasitelkdamas daugybę labai skirtingoms kultūrinėms, intelektinėms, religinėms, etninėms tradicijoms priklausančių šaltinių: islamišką arabų folklorą, kinų mitus, indų „Panatantrą“, Talmudą, „Hagadą“, Konfucijaus aforizmus, Bažnyčios Tėvų pasisakymus, citatas iš Naujojo Testamento, antikos ir šiuolaikinių filosofų tekstus, rašytojų, politikų, aktorių, psichoanalitikų ir psichologų (S. Freudas, E. Frommas, C. G. Jungas) teiginius, mistiką C. Castaneda, indonėzų išminčius, lietuvių patarles, A. Maceiną, Vydūną, A. Šliogerį, Jon Pauli II, parapsichologus siūlymus medituoti, I. Kanto imperatyvus, J. Marcinkevičiaus poeziją ir t. t.

Kiekvienam kokiai nors etinei s vokiečiai ar idėjai aptarti skirti skyreliai sudaro pačios heterogeniškiausios kilmės ir pobūdžio pasakojimai, citatos ir parafrazės. Pvz., skyrelis *Autoritetas* (p. 61–64) pradedamas autoriteto sampratos Romos imperijoje aptarimu, paskui be jokio žangų cituojamas XX a. psichologas E. Frommas, o d stomoji skyrelio dalis baigiama ištrauka iš krikščionių aktyvisto, tarptautinio bendruomenių tinklo padėtinio žmonių,

turintiems protinai negali, kurio (šie faktai apie jį vadov lyje neminimi) Jeano Vanier traktato „Apie autoriteto dovaną“ (skirto bendruomenės nariams – tai irgi vadov lyje nepasakyta). Skyrelis *Garbė ir orumas* sudaro XIX a. krikščionių rašytojo G. K. Chestertono, Renesanso filosofo Giovanio Pico della Mirandolos, Aristotelio, XX a. filosofo Ortega y Gasseto bei jausminio E. Frommo teiginiai; o skyrelio *Etinių problemų sprendimas* pagrindas – penkios Rytų pasakos (viena apie Muhamedą). Liaudiški pasakojimai ir profesionali kuriama „aukštoji kultūra“ pateikiami vengiant atitinkamo suskirstymo, o islamas ir judaizmas, atrodyt, nelaikomi vertais mažiau dmesio už krikščionybą. Sektiniais etiniais pavyzdžiais, greta kitų, keliama Mahatma Gandis ir Martinus Lutheris Kingas (p. 163).

Tokiu būdu jau pati vadovavimo forma, net jei autorius nebūtų jos akcentavęs kaip savaraimės pozicijos, suponuoja, kad pažinti kitas tautas, religijas, kultūras, skirtingas gyvenimo ir mąstymo tradicijas bei taisykliai sugyventi yra svarbu. Konkretus skyrelis netgi aptaria antisemitizmo problemą ir Holokausto faktą, pasakoja apie Vilniaus getą ir vilniečius, gelbėjusius jo gyventojus; stengiamasi pabrėžti istorinius žydų tautybės žmonių ryšius su Lietuva ir indėlių kultūra.

Tačiau, nepaisant autorių dėdamų pastangų, pagrindinis vadovavimo „pranešimas“ anaipatolnra tas, kur norima perteikti eksplicitiškai. Tarkime, antisemitizmas vadov lyje apibrėžiamas kaip „niekuo nepagrįstas nusiteikimas žydų atžvilgiu“, bet skyrius prasideda (istoriškai klaidingu) teiginiu: „Antisemitizmo istorija sena kaip ir pati žydų tautos istorija“, taip sudarant sąlygas formuotis sprendžiui, kad antisemitizmas, nors blogas ir nepagrįstas reiškinys, yra tarsi natūralus, normalus bei neišvengiamas ir juo nereikia pernelyg stebėtis. Antisemitizmo pradininkais (klaidingai) laikomi egiptiečiai, graikai ir romėnai, viduramžiais Europoje tik „per mus estafetė“ – krikščioniškos antisemitizmo prielaidos ir jų ryšys su moderniu europietišku nacionalizmu lieka nutylėti: Holokaustas, galima suprasti, nutiko tiesiog staiga, jį tušioje vietoje (vieno *blogų žmogaus* valia, pasiremdamas nebent keistai stabilia bendra antipatija „atklydėliams“) vykdo fašistinis režimas.

Minimas skyrelis *Autoritetas* tiek autoritetą apskritai, tiek polinką jam paklusti vertina labai teigiamai (su išlyga, kad, pasak E. Frommo, kartais

autoritetas gali būti iracionalus) ir lokalizuoja Krikščionių Bažnyčioje, kaip tiesioginį bei vienintelį geriausią Romos imperijos moralinių tradicijų paveldotoją. Deskriptyviai teisingi teiginiai – „Autoritetui nereikia nei tikinčių jį, nei argumentacijos. Kur naudojami argumentai, ten autoriteto galios nepakanka“ – tekste funkcionuoja kaip normatyviniai, kuriais teigiamas autoriteto *pranašumas* argumentacijos atžvilgiu (argumentuoja, supraskime, tie, kas neturi autoriteto; o neturi todėl, kad nėra jo verti); jai pat priduriama, kad autoritetas, kaip „kertinis akmuo, pasauliui suteikiantis pastovumo ir tvarumo“, o „ryškiausių turinčių autoritetu būdu“ laikomas prievartos nenaudojimas (p. 62). Praktiniai *Klausimai diskusijai* netiesiogiai formuoja požiūrį, kad abejoti senaisiais autoritetais – iš principo blogai; kad Bažnyčios autoritetas – neliečiamas, racionalus ir universalus (jo nepripažinti tokiu atveju būtų iracionalu; atitinkamai nesunku savarankiškai pasidaryti išvadą, kad kitatikiškai – iracionalūs ir kelia grėsmę „pasaulio tvarumui“), kuriam, kaip iracionaliam, autoritetas priešina „sektų vadovų“ autoritetą („sektos“ apibrėžimas, beje, šiuolaikini religijotyriškai vartojamas labai atsargiai, vadovų lygį nepateikiamas ir todėl galima tik spėti, kokie konkrečiai religiniai judėjimai, struktūros ar grupės laikomi „sektomis“ pavyzdžiais); o klausimas „Kas yra tavo autoritetai?“ numato, kad kiekvienas žmogus juos privalo turėti.

Vadovai siūlo atlikti pratimus ir pamąstyti, *kaip pasidalija autoritetu* Seimas ir Vyriausybė, valstybės vadovas ir miestiečiai, Prezidentas ir Seimas ir t. t. – iš viso dešimt situacijų, kuriose santykiai yra instituciniai, hierarchiniai, turintys aiškiai teisiškai nustatytą subordinaciją, o tarp jų, kaip homogeniškas atvejis, siterpia „tipiškos šeimos“ (sąvoka, vartojama autorių) pavyzdys taip sudarant spūdį, kad, pirma, instituciniai ir politiniai santykiai yra ir turi būti griežti moraliniu (gal net religiniu krikščionišku, nes pirmiau autoritetas buvo apibrėžtas kaip tai, kuo disponuoja Krikščionių Bažnyčia; o prieš tai skyrelyje buvo akcentuota, kad jame aptariamo „autoriteto galia – išimtinai moralinė“) autoritetu, antra, kad tipiška šeima yra ir turi būti autoriteto pagrindu sukonstruota hierarchinė struktūra, kurios narių tarpusavio santykiai analogiški, tarkime, Aukščiausiojo Teismo ir Konstitucijos santykiams. Pirmiau minima J. Vanier citata apie autoriteto svarbą psichin

negali turin i asmen bendruomen je, kurioje autoritetas vadinamas „gyvyb teikian io vandens šaltiniu“, vadov lio autori pristatoma kaip „šiulaikinio žmogaus autoriteto samprata“ (daugiau „šiulaikini poži ri “ autoritet nepateikta).

Atitinkamai kitas skyrelis *Dorovinė tradicija* moral ir dor tapatina su „tvarka, kuri anks iau ar v liau nusistovi kiekvienoje bendruomen je“, be kurios bendruomen es „b t pasmerkta išnykti“ ir kurios beveik negalima keisti (p. 65). Taip daroma prielaida, kad „nusistov jusi tvarka“, papro tin s elgsenos normos, bendruomen je prasti stereotipiniai sitikinimai ir vertinimo kriterijai – kad ir kokie jie b t (skaitant buitini antisemitizm , rasizm , homofobij , religiška motyvuot priešišku tam tikroms gyventoj grup ms, klitoridektomij , patriarchalinius našli susideginimo ritua lus Indijoje ir pan.⁴) – visada yra remtinas ir skatintinas g ris *per se* vien tod l, kad jie jau „nusistov jo bendruomen je“ ir es sudaro tos bendruomen s buvimo pagrind bei yra jos moralumo išraiška. M ginimas kai kuriuos vietas papro ius keisti, remiantis tokiomis prielaidomis, reikšt k sinim si bendruomen s egzistencij ir tod l b t vienareikšmiškai moraliai smerktinas, netgi beveik žiškai ne manomas: papro iai vadov lyje lyginami su stipria up srove, kuriai priešintis yra ne tik amoralu, bet ir neprotinga, beprasmiška, nes viskas, k dar ir man „prot viai“, yra teisinga ir gera. Nuolat pabr žiama, k tuo ar kitu aptariamam klausimui tariamai man „senov s lietuviai“, ir apibendrintas j „manymas“ (akcentuojant bes lygišk pagarb bendruomen s autoritetui ir moralin ištikimyb s „savoms tradicijoms“ vert) pateikiamas kaip privalomas „m s “, dabartini Lietuvos gyventoj , nuostat pagrindas.

Skyrelio pabaigoje pateikti klausimai – „6) Kod l žmogui, ieškan iam tapatumo, reikalingas autoritetas? 7) Kod l papro iai, tradicijos, nusistov jusios normos yra susij su autoritetu?“ – dar labiau išryškina s vok „autoritetas“, „moral “, „lokalini s tradicijos“, „bendruomen s normos“, „asmens tapatumas“ tapatinimo vadov lyje fakt , sudarant sp d , kad tiek visi sky-

⁴ Žinoma, šie dalykai vadov lyje neteisinami, ta iau j pateisinimas tiesiogiai seka iš nekritiško bendruomen s „moralin s tvarkos“ adoravimo.

relyje pacituoti klasikai (Markas Aurelijus, G. K. Chestertonas, „nacionalinio autoriteto svarbą sugrąžinti“ M. Valančius), tiek folkloro tradicijos („mūsų protaviai“) apie moralę, autoritetą, nusistovėjusią bendruomeniniuose normose, viešosios nuomonės ir besiformuojančio etinio subjekto ryšius manoma, visi jaut pagarbą *tai pačiai tradicijai*, visi laikosi *tos pačios moralės*, o kitaip manoma, joms apskritai nebuvo ir nėra (p. 68). Laisvės savaime (suprasta kaip galimybė savarankiškai pasirinkti profesiją, veiklą, gyvenimo būdą, socialinį padėtį) vadovelyje atitinkamai apibrėžiama kaip nemotyvuota, infantili individo savivalda, nepripažinti jokie socialiniai bendravimo taisyklės ir kelianti pastarajam grėsmę (p. 83).

Nors tolerancijos temai skirtas specialus skyrelis, eksplicitiškai stengiantis pabrėžti jos svarbą, faktiškai perteikiamas radikaliai etnocentris, uždaras, tradicionalistinis, potencialiai ksenofobiškas, autoritarinis pasaulio suvokimo būdas: kiekviena tauta, religija, kultūra, socialinė grupė turi „savo vietą“, t. y. savo „tradicinę bendruomenę“, determinuotą „savitą“ nekintamą neliejamą gyvenimo ir mąstymo prozą, kurioje jos nariams derėtų ir pasilikti. Pažinties su kitomis kultūromis funkcija – ne skatinti empatiją, padėti individui geriau suprasti „kitą“ veikiant savo socialinio kultūrinio akiraivio ribas, o tenkinti paviršutinišką smalsumą ir tvirtinti neperžengiamo / neperžengtiną determinizmo tezę. „Kiti“ vadovelyje pasirodo kaip toli ar seniai gyvenę „tie patys“: gausybė labai varieams autoriams ir skirtingoms tradicijoms priklausančių citatų sukuriama „bendražmogiškos išminties aruodo“ efektas – esant visi, visur, visada, visomis formomis (nuo patarlių ir religinių doktrinų iki psichoanalitinių žvalgų, nuo Konfucijaus iki antikos filosofų, persų poetų, Bažnyčios Tėvų ir Jono Basanavičiaus) manoma ir sakoma maždaug taip (nediskutavo, nesiginėjo, neneigė vieni kitus, be abejojimo, iš principo būtų galėję nesunkiai susikalbėti), o sukviesti vadovelyje tam, kad vieni kitus draugiškai papildytų, pailiustruotų, autoritetingai paremtų vieni kitus tezes. Kitoniškumui, kultūriniam skirtumams ir jų suvratimui ne tik neskiriama dėmesio – skirtumų, vadovėlio autorių požiūriu, apskritai nėra arba jie labai nereikšmingi.

Atviru tekstu mokiniai skatinami diskutuoti, atpažinti netolerancijos pavidalus, gana išsamiai vardijamos netolerancijos, nepakantumo, diskri-

minacijos formos (skaitant stereotipikrim ar sistemin socialin s atskirties grupi „nepasteb jim “ viešame diskurse), bet priežas i aiškintis nebandoma ir nepastebima, kad toki elgsen reprodukuoja pats vietos papro i ir norm suabsoliutinimas ir individo subordinavimas visada autoritetingai bendruomenei. Išsamiau kalbama tik apie abstrakt religin s etnin s tolerancijos poreik , nors, skaitant vadov l , lieka visiškai neaišku, kaip apskritai tokio tipo netolerancija gali kilti (juk *visi mano tą patį*), nei kod l, jeigu ji vis d lto kyla, reik t jai priešintis (jeigu „kit “ moral , religija, papro iai yra kitokie, o „m s “ papro iai, „m s “ religija privalo likti „m s “ bes lygišku autoritetu ir gyvenimo pagrindu, tai kaip galime ir kod l tur tume „kitus“ sileisti tarp „m s “?). Kita vertus, vadov lyje kartu br žiama ir nuolatos ryškinama labai aiški, iš principo ne veikiama etnin kult rin religin riba tarp „mes“ (lietuviai, krikš ionys) ir „jie“ (visi „likusieji“): vis akcentuojama „m s prot vi “ etnin „išmintis“, „m s bendruomen s“ tradicijos, „m s savitumas“, „mes, krikš ionys“ tapatyb (taip ir ne vardijant, kuo „m s išmintis“, „m s tradicijos“, „m s papro iai“, „m s moral s normos“, „m s tik jimas“ skiriasi nuo „kit “, tik netiesiogiai, pa iu vardžiu „mes“, „m s “ leidžiant suprasti, kad skirtum esama, kad jie svarb s ir kad privalu likti jiems ištikimiems).

Tolerancijos ir diskriminacijos temos su seksizmo, rasizmo, ksenofobijos, homofobijos, nepakantumo ne galiesiems apraiškomis nesiejamos. Tiesa, *Užduotyse* netolerancijos pavidalams vienu sakiniu priskiriami niekinantys atsiliepimai „apie tam tikras kult rines, rasines, nacionalines arba seksualines grupes“ (p. 168). Ta iau bendrame vadov lio kontekste šios *Užduotys* atrodo kaip netik tas, mechaniskai inkorporuotas inkluzas, kurio prasm taip ir liko nesuvokta, nes kitos vadov lio vietos tokio s moningumo anaip tol nerodo, o „kitoks gyvenimo b das“ ankstesniame skyrelyje apie laisv buvo vertintas kaip iš esm s destruktivi veikla.

Skyrelyje *Meilė* galima aptikti atvirai niekinant poži r homoseksualum – kaip autoritetingas šaltinis, atspindintis ir vadov lio autori nuomon (kitokios, atskiros pozicijos jos neišsako ir diskriminacijos šaltinyje ne žvelgia), pateikiami didaktiniai J. Pik no samprotavimai apie „normalius paaugli heteroseksualius santykius“, paremti išankstine „savaimė supran-

tama“ prielaida, kad homoseksualūs santykiai normalūs ir kad tas pat pasakytina apie homoseksualius mokinius (p. 121–122). Skyrelio pabaigoje, kaip paprastai, pridedami svarbiausi šios vokalo apibrėžimai, tarp jų ir toks: „Heteroseksualumas – normalus lytinis potraukis priešingos lyties individui“ (p. 124). Tai, beje, vienintelis atvejis, kai – bent *per negationem*, išvengiant tiesioginio vardijimo, – minima neheteroseksuali orientacija. Visose kitose vadovėlio vietose heteroseksualumas laikomas universaliu ir visuotiniu.

Dar daugiau, heteroseksualumas traktuojamas žvelgiant iš perspektyvos, kuri galima pavadinti nuosaikiai seksistine: kaip „mokslinai tiesiai“ perpasakojamos C. G. Jungo spekuliacijos apie *anima–animus* trauką, „priešingus“ vyro bei moters „pradus“ ir atitinkamai „natūraliai priešingą“ socialinį elgesį. Seksizmas ir patriarchalinis lyčių vaidmenų suvokimas kaip norma sustiprina „gudrumo ir išminties santykio“ kontekste parinkta pasaka apie žemės dalybas: žemės galvą pasakos protagonistas atiduoda tavei kaip „namo galvai“, gėžė – motinai („Tamstai reikia visada namie sėdėti ir vaikus prižiūrėti“), kojas – sūnums („Jūs turite vaikščioti savo tėvo pėdomis, tai jums kojos“), o sparnus – dukroms („Jūs neilgai būsite prie tvėlo, užaugsite ir išlėksite pas savo bernelius“, p. 47). Jokios kritinės tokio siužetų reikšmės ar istorijų, komentarų, pasvarstymų apie nestereotipinius lyčių santykius vadovėlyje nėra – pasaka pateikiama taip, tarsi jos „savo mojis“ vienodai gerai skambėtų ir dabartinėje visuomenėje, tarsi jis atitiktų šiuolaikinės „tipiškos šeimos“ sanklodą.

Vadovėlyje nėra ir žmonių, turinčių negalią. Nėra rasės aspekto (išskyrus trumpą teigiamą užuominą apie M. L. King'ą, visiškai išvengiant pačios rasizmo temos). Nėra kitų etninių grupių ar kitatikių, kurie būtų matomi kaip žmonės, gyvenantys *kitaip*, besilaikantys *kitokių* socialinių ir moralinių normų, ar kurių religiniai tikėjimai yra nekatalikiški ar nekrikščioniški – yra tik kažkoks „abstraktiai bendražmogiška“ teigiamas Konfucijus ar Muhamedas, abstraktūs tikinuosius mokslas „stipriai risti kupranugarą“, t. y. nepamiršti pasirūpinti ir „žemiškais dalykais“. Tačiau, kaip minima, yra didžiuliu moraliniu autoritetu bei konkurencijos visuotinai disponuojanti Krikščionių Bažnyčia (netiesiogiai, kaip Autoritetas, laikoma tiek Lietuvos valstybės, tiek etninių lietuvių bendruomenės, tiek apskritai žmonių visuomenės faktiniu pama-

tu ir „išlikimo garantu“), yra daugybė cituojamų krikščionių stygojų, kuri perspektyva tokiu būdu netiesiogiai pateikiama kaip privilegijuota ar „universaliai bendražmogiška“ (todėl niekas negali jai nepritari) ir kartu kiekvienam Lietuvos Respublikos mokiniui išskirtinai „sava“, o ne kaip tam tikra konkreti, apibrėžta istorinė tradicija, koegzistuojanti greta kitų, kuri pirmiausia dar reikia pažinti (o to padaryti ne manoma laikantis tradicionalistinio kultūrinio religinio izoliacionizmo „politikos“).

Vadovelyje gausu loginių prieštaravimų, intencijų ir faktinio turinio neatitikimų. Multikultūriškumas yra faktiškai virsta savo karikatūra – „multikultūrinis etnocentrizmas“, kuris paprasčiausiai paviršutiniškai suplaša ir per siauro vietinio tradicionalizmo prizmą perleidžia labai skirtingus šaltinius kaip kažką iš principo homogeniška, o deklaratyvias kultūrinio atvirumo ir tolerancijos nuostatas mechanškai sujungia su anaipatoljomis nepagrįstu turiniu. Užduotį lavinus kritinį mąstymą, atvirumą, taip skatinamas kognityvinis paprastumas, polinkis stereotipus, nepagrįstus apibendrinimus, naivias schemas, aklas pasiklojimas „liaudies išmintimi“, Katalikų Bažnyčia ir „tradiciniais autoritetais“. Daugelis praktinių užduočių sudaro primityvų, metodologiškai nepagrįstų „psichologiniai testai“, pvz., G. Navaičio testas-žaidimas siūlo pratimą elementarioje grafinėje pavidalo – apskritimui, kvadratui, vingiuotai linijai ir t. t. – ir pagal pratimo pobūdį „nustato“ asmenybės požymius: „Apskritimas, pavirtęs saule, liudija norą ir gebėjimą lyderiauti, pavirtęs geležimi – dmes savo išvaizdai, o tapęs sakimi reikštų tarum“ (p. 71–72).

Pilietinis ugdymas. Irenos Zaleskienės vadovėlis *Mes: Pilietinės visuomenės pagrindai* (1999) Lietuvos Respublikos ir pilietinės visuomenės subjektu laiko „Tautą“ (dažniausiai rašoma didžiąja raide). Šis voka tiksliau apibrėžiama tik vadovėlio viduryje (nors vartojama nuo pirmo puslapi): „**Tautą** sudaro žmonės, kuriuos sieja bendra praeitis ir dvasiniai ryšiai (kilmingumas, kalba, papročiai, tradicijos, kultūra). Tauta turi ir politinę prasmę: tautą sudaro visi vienos valstybės gyventojai, nors jie ir skiriasi visais anksčiau išvardytais požymiais“ (1999, p. 55). Nepaisant citatoje pastebimos pastangos skirti etninę ir politinę „tautos“ prasmes, kitose vadovėlio vietose skirtumo suvokimo nėra, dar daugiau – antrąją prasmę užkloja pirmoji: sprendžiant iš konteksto, „Tauta“ pirmiausia suprantama *etnine* ir tik paskui politine

prasmė; jau priešlapyje teigiama, kad „LIETUVI TAUTA, prieš daugel amžių sukūrusi Lietuvos valstybę“, egzistavo dar *prieš* atsirandant politinei bendrijai, nuo neatmenam laikų, ir yra tai, kas – kaip politinis subjektas – pasireiškia per gimtąjį kalbą, raštą, papročius ir savo „dvasi“ (p. 4). (Etninė) tauta, valstybė ir visuomenė faktiškai tapatinamos, užuot atkreipus dėmesį, kad kuriant valstybę istoriškai dalyvavo ir dalyvauja vairios etninės grupės.

Atviru tekstu, tiesa, kartais mąginama laikytis multikultūrinės, multietninės visuomenės koncepcijos, teigiama, kad „Beveik visos šiuolaikinės visuomenės yra sudėtinės, t. y. jas sudaro daug kultūrų, egzistuojančių viena greta kitos. Lietuvoje šiuo metu gyvena daug tautų, turinčių ryškius papročius, tradicijas. Jas priimta vadinti **tautinėmis mažumomis**“, užsimenama ir apie subkultūras kiekvienos kultūros viduje (p. 47). Spėjama, kad „Dažnai visuomenės kyla **etnocentrizmo** pavojus, kai kurios nors tautos atstovai ima tvirtinti, kad jų kultūra yra vertingesnė už kitas. Vienas iš demokratinės visuomenės uždavinių yra sudaryti sąlygas ugdytis pagarbą kiekvienai kultūrai“ (p. 43). Trumpai, nekonkretinant kalbama apie kultūriškai determinuotą skirtingą (kartais net priešingą) simbolių reikšmių, moralės, papročius, elgesio normų supratimą ir poreikį jį paisyti. Tačiau daugelis kitų teksto formuluočių (ypač praktinės užduotys ir klausimai) rodo, kad Lietuvos visuomenė vis tiek suvokiama kaip vientisa, turinti vieningas vertybes, vieningai smerkianti ar palaikanti tam tikrą elgesį (p. 39, 40, 45). Tautinės mažumos minimos ne kaip integrabilios daugialypės Lietuvos visuomenės dalys, o greičiau kaip domus inkliuzas, nedidelis papildomas priedas, kurį derėtų gerbti, jei nenorima sulaukti socialinių politinių nemalonumų. Individas (kaip ir pirmiau nagrinėjame etikos vadovyje) apskritai nėra savarankiškas moralinis ar politinis agentas. Jis aiškiai subordinuotas „Tautos dvasiai“, gyvena dėl jos – tam, kad „vykdyt pareigą“: vade vadovyliui žada išmokyti mokinius pasirinkti „Tautos išlikimui“, o piliečio pagrindiniu tikslu laiko pareigą „išlaikyti valstybę“ (tapatinamą su Tauta) ir „jį tobulinti“ (p. 11). Tokiam ideologiniam pranešimui nuteikia ir vadovylio kompozicija: ją sudaro trys pagrindinės dalys – *Žmogus, Politika, Demokratija* – kuri pirmoji individui aptaria kaip „plyt sienoje“, per šeimą vairiais ugdymo procesais rengiamą „mąstymui“, „pritaikymui“ kuo geriau pasitarnauti Tautos ir valstybės tikslams.

Ras s dimensija ir rasizmas tiesiogiai neaptariami, tačiau kelet kart netiesiogiai traukiami kitai tematikai skirtose iliustracijose. Skirsnyje 1.2. *Istoriškumas* be jokio aiškinamojo komentaro pridodama nežinia k iliustruojanti fotografa, vaizduojanti penkis senovinius akmeninius kin (vyr) biustus (p. 17). Skirsnyje 3.5. *Inkultūrizacija* pasirodo nuoga, išdažytu veidu „egzotiška“ afrikiet su vaiku (p. 42); skirsnyje 3.6.4. *Institucijos* išsekusi treiojo pasaulio moteris ruošia valg trims nepatenkintiems vaikams (p. 64), o skirsn 3.3. *Socialinės teisės* (apie sunkias darbo sąlygas ir bedarbius) iliustruoja basi, etniniais drabužiais apsireng afrikiečiai (matyti tik kojos ir rankos, ne veidai), laikantys tušius indus ir eilėje laukiantys maisto; beje, sidm tina, kad taip socialinės teisės prilyginamos labdarai ar išmaldos prašymui (p. 149). Tai vienintelės nebaltuosius vaizduojanios fotografijos, todėl jos kuria ir palaiko „rasų“ sąjau su skurdu, beįgiškumu, „pirmykšte“ gyvensena, šypsen ar keliautojo smalsum keliania „egzotika“.

Religinei problematikai artikuluoti s moning pastang nededama, religin Lietuvos pillei vairov beveik neminima (išskyrus vieno sakinio užuomin, kad Lietuvoje esama protestant mažumos), taip pat, aptariant šiuolaikinės demokratijos principus, demokratinius sprendim priimimo procesus ir politini institucij veikim, visiškai neminima konstitucin sekuliarumo norma. Tačiau kelet kart, kaip universalus politinis socialinis Autoritetas, cituojamas popiežius Jonas Paulius II ir, kaip viena pagrindini socialinės politinės erdvės žaidėj, minima Katalik Bažnyčia, kurios aktyv politin vaidmen remiantiems krikščionims demokratams, Tvy n s Sjungos ir Lietuvos konservatori frakcijai bei apskritai konservatizmui kaip ideologijai vadovilio autor rodo išskirtin simpatij (p. 85, 92–93).

Lyties aspektu vadovilis ypa informatyvus. Skirsnyje 3.6.3. *Vaidmenys ir tapatybė* paradigminiu socialinio vaidmens pavyzdžiu laikomi tradiciniai lytiškiei vaidmenys, kuri autor kritiškai nekomentuoja ir išesmės pristato kaip normalios kmingos socializacijos rezultat, labai palengvinant socialin komunikacij. Tiesa, leidžiama suprasti, kad – kaip vaidmenys – jie yra ne „gamta“, o „kultūra“, socialinis konstruktas, bet kitos alternatyvios lytiškiei vaidmen galimybės neminimos. Pridodama *Palyginamoji berniuko ir mergaitės tikėtinų vaidmenų lentelė*, kurioje berniukas gali būti ugniagesiu, beisbolo žaidėju

(„kuris visada laimi“), autobuso vairuotoju, policininku, kaubojumi („kuris gena galvij band“), gydytoju, j rininku („kuris gali plaukti bet kur“), lak nu, klounu, tigru („kuris vadovauja zoologijos sodui“), fermeriu („kuris vairuoja didel raudon traktori“), aktoriumi, kosmonautu arba valstyb s prezidentu („ypa pabr žiama“); o mergait – sesele, stiuardese, balerina („kuri šoka ir sukasi aplink partner“), saldaini parduotuv s savininke, manekene, superžvaigžde, sekretore, dailininke, pradini klasi mokytoja, dainininke, naujaušios mados drabuži modeliutoja, nuotaka, nam šeimininke arba motina, turin ia kelet vaik („ypa pabr žiama“). Paskui, nekomentuojant ir nesvarstant alternatyv , neminint pa ios j galimyb s, mokiniams si lomos užduoty s: „1. Išvardykite teigiamas ir neigiamas tokio ankstyvaus skatinimo atlikti tik tam tikrus vaidmenis pasekmes vaiko atei iai. 2. Surenkite klas je diskusij šiuo klausimu“ (p. 58). Taip sudaromas sp dis, kad teigiam padarini toks aukl jimas turi ne k mažiau negu neigiam , o pastarieji atsiranda tikriausiai vien d l to, kad toks skatinimas yra „pernelyg ankstyvas“.

Kituose kontekstuose ly i stereotipai reprodukuojami dar nekritiškiau. Aptardama politinius žmoni idealus ir interesus, kaip j pavyzdžius autor mini mergin , kuri „nori dirbti tarptautin je organizacijoje, remian ioje skurstan ius vaikus“, vaikin , kuris „nori aktyviai dalyvauti Žali j jud jime ir pats organizuoti vairius renginius“, kiemo draug , kurio „vienintelis noras kuo greiau praturt ti“, ir draug , kuri „visas pastangas d s tapti gražiausia Lietuvos mergina“ (p. 70). Mergin interesai ia aiškiai kitokie nei vaikin ir atitinkantys patriarchalinius l kes ius: vaikinams r pi uždirbti pinigus bei imtis aktyvios organizacin s veiklos, merginoms – išvaizda, vaik globa, o j „darbas organizacijoje“ neakcentuoja aktyvaus sitraukimo, inovacij ar iniciatyvumo ir grei iau suprantamas kaip „priklausymas strukt rai“, pasyvus siliejimas kolektyv .

Kult r skirtumams iliustruoti pasirinktas komiškas trinaris paveiksl lis vaizduoja moter , prašan i vyro pad ti pernešti sunk lagamin (p. 50). Trijuose skirtinguose kult riniuose kontekstuose skiriasi tik „padedanti“ vyr elgsena, noro „pad ti“ intensyvumas ir „pagalbos“ b dai, bet neabejojama vyro geb jimu „pad ti“ ir tuo, kad moteriai tokios „pagalbos“ reikia (faktinis „transkult rinis pranešimas“: moteris visada „prašo pagalbos“, o vyras visada vienaip ar kitaip „padedą“). Diskusijai si loma pasvarstyti, kokiam tipui priskirtinas „lietuvis vy-

ras“, užsimeriant ir apie „dabartinius lyčių vaidmenų pakitimus“, nors pastarieji aiškiai nevardijami (nei kokie jie buvo, nei kaip ir kodėl pasikeitė).

Supažindinant mokinius su politine Lietuvos Respublikos sankloda, vienoje iš užduočių klausiama: „Ar manote, kad visos grupės Lietuvoje (moterys, tautinės mažumos, nuteisti asmenys, imigrantai ir kt.) turi vienodas galimybes dalyvauti ne tik politinėje veikloje, bet ir visuomenės gyvenime?“ (p. 117). Taip pat šiuo klausimu moterys pristatomos kaip „netikra visuomenė“, nevisiškai piliečiai, kaip mažas problemiškas segmentas ar „atskiras atvejis“, politiniai ir socialiniai teisi atžvilgiu lygintinas su nuteistaisiais ir imigrantais. Kitame puslapyje pridėtoje lentelėje teiginiai – „Moterys visur turi turėti tokias pat teises, kaip ir vyrai“, „Moterys neturėtų domėtis politika“, „Kai trūksta darbo vietų, vyrai turi turėti daugiau teisių gauti darbą negu moterys“, „Vyrams ir moterims, dirbantiems tą patį darbą, turi būti vienodai atlyginama“, „Vyrai yra labiau kvalifikuoti nei politiniais lyderiais negu moterys“ – pateikiami kaip lygiavertiniai, diskusiniai, su kuriais vienodai galima sutikti arba nesutikti ir iš kurių mokiniams siūloma pasirinkti „atitinkamus jū nuomonę“ (p. 118). O aptariant demokratijos istoriją tarsi iš dabarties perspektyvos klausiama: „Ar moterys ir vergai nenusipelnė balsuoti? Kodėl? Argumentuokite remdamiesi nagrinėjama medžiaga apie Atėnų demokratiją“ (p. 139). Nors vadovėlyje pateiktoje medžiagoje atnešiami moterų negalėjimas balsuoti ar prilyginimas vergams visai neminimas.

Galios ir kompetencijos pozicijos – komandos kapitonas, treneris, mokyklos direktorius, seniūnas, miesto meras, ministras, prezidentas, valstybės vadovas, verslininkas – visada minimos vartojant vyrišką žeminimą (tik „klasės auklėtoja“ visada moteris); valdininkai ir abstraktūs ar realūs politiniai veikėjai iliustracijose (išskyrus Kazimirą Prunskienę) – vien vyrai. Tais atvejais, kai piešiniuose ir fotografijose vaizduojami moteriškos lyties individai, jie pateikiami kaip: mažos mergaitės (p. 21, 23, 37, 51, 54, 124), žindanti motina (p. 29), nuoga afrikietė su vaiku (p. 42), išsekusi trečiojo pasaulio moteris su trimis vaikais, ruošianti jiems valgį (p. 64), ore kybanti šokėja permatomu tinkliniu triko (p. 34), tautiniais drabužiais vilkinė dvi „nesusipratusios“ mergelės greta didžiulio oro baliono su „Pepsi“ reklaminio užrašo (p. 46), moteris, prašanti vyro padėti panešti lagaminą (p. 50),

daugiavaikė mama ir žmona (p. 54). Yra ir dvi iliustracijos, kuriose moteris vaizduojama nestereotipiškai: skyrelyje apie subkultūras matome moterį, remontuojančią visureigį (p. 47), ir tris rėkiančias pankes (pastaroji nuotrauka daktarė po pastraipos, aptariančios deviantines subkultūras; paskutinis jos sakinytis teigia: „Šiai kultūrai priklauso narkomanai, prostitutės, nusikaltėlių grupuotės ir kt.“; p. 48), tad kontekstas nestereotipinius vaizdžius pristato akivaizdžiai nepalankiai. Vadovėlio viršelio nuotraukoje matyti Gedimino pilies fone rankomis susikibę vaikai: šešios mergaitės ir šeši berniukai, kurių apranga pabrėžtinai nurodo tradicinius vaidmenis. Berniukai vilki džemperiais, marškinius, džinsinius švarkelius, kelnėmis ar džinsais; mergaitės – dvi „folklorinės“ vaidilutės, kitos dvi – „seksualios“ prasegtomis palaidinėmis, viena segi masyvius karolius ir tik vienos drabužiai sportiški ir neutralūs (angl. *unisex*; ji vienintelė iš mergaitėms vi kelnes).

Heteroseksuali šeima vadovėlyje minima labai dažnai, kaip universali, pirmą „pagrindinė ir nepakartojama institucija: joje užaugama, tuokiamasi, auginami vaikai, išlaikoma sėkminga gyvybė. Joje tenkinami šeimos narių žiniai, priklausomybės, saviraiškos, socializacijos ir kt. poreikiai: esate mylimi, su Jumis bendraujama, Jus rengia, maitina, Jums suteikia būstą ir t. t.“ (p. 63). Vizualinė iliustracija: ant suolelio susėdę laimingi tėvis, mama ir trys vaikai (visi baltieji). Vyras (stambus, sportiškas, gerokai aukštesnis už žmoną) kompozicijoje aiškiai dominuoja, žvelgia kažkur už šeimos ribų, tuo tarpu vizualiai labai „moteriška“ (trapi, švelni, balta suknele, kukliu kolj) žmona – jį ir vaikus (p. 54). „Tradicinė šeima“ pristatoma kaip visokeriopo (žinio, emocinio, moralinio, socialinio, politinio) gėrio *per se* šaltinis, kuriame tiesiog *negali* nutikti nieko blogo – žinio ir psichologinio smurto, nesuskalbėjimo, autoritarizmo, asmenybės slopinimo, poreikių ignoravimo, manipuliacijos (apie tai nepamirškite kartą neužsimenama); kaip vieta, kurioje vaikai netiesiogiai supažindinami su *būsimais* tėvo ir mamos vaidmenimis (daroma prielaida, kad visi vaikai – heteroseksualūs, p. 64).

Tiesa, čia pat priduriama, kad „Sociologai šeimai apibrėžia **kaip grupę žmonių, vienas su kitu susijusių iš prigimties arba adaptacijos keliu.** <...> Šeimos būna įvairios sudėties: kartais šeimoje yra tėvis ir vaikas, mama ir vaikas ir t. t. Jeigu gyvenate su seneliais, tetomis ir dėdėmis, galima kalbėti apie išplėstinę šeimą. Vykstant visuomeniniams pokyčiams keičiasi ir šios

institucijos padėtis. Daugelyje visuomenių išlieka pagrindinis, bet gerokai pakitęs. Prisiminkite iš istorijos pamokas, kaip kito šeima ir su kokiomis problemomis dabar susiduria šiuolaikinė šeima (šeimos sudėtis, vaidmenų persiskirstymas, skyrybos, jaunų žmonių požiūris šeimyninius santykius). Jie ypač stipriai veikia visuomenę egzistuojančios problemos (dorovinė vertybių krizė, skurdas, alkoholizmas, narkomanija)“ (p. 64). Tačiau vis tiek išlieka heteroseksualumo prezumpcija (nei homoseksuali šeima, nei homoseksuali individai, nei diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos problemos skyriuose apie žmogaus teises ir tolerancijų vadovelyje nėra), o tradicinė sanklodarantys pokyčiai (vaidmenų persiskirstymas, skyrybos, pakitęs jaunų žmonių požiūris šeimyninius santykius) pristatomi kaip problema, blogybė, kildintina iš šiuolaikinės visuomenės neva charakterizuojančios „dorovinė vertybių krizė“ ir lygintina su skurdu, alkoholizmu, narkomanija. Dar daugiau, šiuolaikinės švietimo institucijos tiesiogiai kildinamos iš pirmąkart bendruomenės šeimose tariamai praktikuoto mokymo atlikti tradicinius lyčių vaidmenis (kurie jau tada, be abejo, visur buvo patriarchaliniai), tad patriarchalinė lyčių socializacija galiausiai laikoma bet kokios „vėlesnės“ (lo- ir ontogenetinės prasme) edukacijos ir politinio dalyvavimo pagrindu (p. 65). „Tradicinė šeima gretinama su politine valdžia kaip homogeniški dariniai – valdžia iš šeimos perima paaugus pilietinį ir patriotinį ugdymo darbą“ (p. 63–68).

Žmogaus teisėms skirta keliolika puslapių (p. 143–158) iš vadovėlio sudarantį dvių šimtų (pabaigoje kaip priedas dar pridėta *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*), tačiau seksualinė orientacija ir galimas neminimi. Negalios kategorija jokia forma ne traukiama nei kituose vadovėlio kontekstuose.

Psichologija. Danutė Gailienė, Laimos Bulotaitės ir Nijolės Sturlienės parengtoje *Asmenybės ir bendravimo psichologijoje* (2006) multikultūrinio ugdymo, tolerancijos, diskriminacijos, socialinės atskirties temą vengžiama: abstrakti programiniu pareiškimu ar eksplicitiniu apibendrintu pasakyti apie vyrus, moteris, homoseksualus, etnines, rasines, religines grupes ar ne galios asmenis nėra, taip pat beveik nėra galimybių rekonstruoti reikšmingas implicitiškai perteiktas nuostatas. Išskyrus ksuotin faktą, kad absoliuti dauguma iliustracijų, kurių tikslas – perteikti abstraktias, su lytimi nesusijusias situacijas, psichologinius asmenybės tipus, emocines reakcijas,

neverbalin bendravim , žmogaus amžiaus tarpsnius ir pan., vaizduoja vyrus, vyr k nus ir vyr veidus. Taip t siama sena vadov lin nelygiaverio ly i reprezentavimo tradicija, kai vyras ne tik vaizduojamas daug dažniau, bet ir atstovauja „žmogui apskritai“, o moteris – „tik moteriai“ ir vaizduojama tik tada, kai svarbi yra b tent jos lytis. Be to, visi paveiksl li veik jai (skaitant kelet veik j moter) yra baltieji ir neturintys (pastebimos) negalios. Tod l galima teigti, kad vadov lyje esama tam tikro implicitinio (tikriausiai ne sis moninto) seksizmo bei netiesiogin s diskriminacijos rasiu s priklausomyb s ir negalios atžvilgiu požymi – jei diskriminacij suprantame kaip „išst mim “ iš viešos erdv s, „ignoravim “, laikym „nenorminiu“. Kit šiame tyrime nagrin jam veiksniai – etnini , religini ir seksualin s orientacijos – vadov lio autor s niekaip nekommentuoja.

Istorija. Šiame skirsnyje aptarsime du vadov lius. Pirm j , *Naujausiųjų laikų istoriją* (2005), sudaro atskiri aštuoni autori (Algio Kasperavi iaus, Rimanto Jokimai io, Algio Sinderavi iaus, Jono Laurinai io, Juozo Brazausko, Audron s ižauskien s, Beatri s Stukien s, Bij no Pauliaus) individualiai parengti skyriai. Peržvelg vadov lio strukt r galime pasteb ti tipisk , daugumai tokio pob džio mokymo priemoni ir pa iai istorijos d stymo tradicijai vis dar b - ding eurocentrin nuostat „pasaulio istorij “ ar, kaip šiuo atveju, „naujausi j laik istorij “ suprasti kaip išimtinai ar pirmiausia Europos ir JAV istorij , o „likusius“ pasaulio regionus traktuoti kaip nereikšming pried , marginalij „pasaul “ ir „istorij “ reprezentuojan ios Europos parašt se. Pastarajame vadov lyje „likusiems“ kraštams skiriama apie 60 puslapi iš vis knyg sudaran i 335 puslapi ir visuose juose Tolimieji bei Artimieji Rytai ir tre iojo pasaulio šalys aprašomi išimtinai j santyki su Vakarais (tiksliau, Vakar santyki su jais) perspektyvoje, taip netiesiogiai teigiant, kad „ten“ vykstantys dalykai gali b ti ir yra dom s, verti pamin ti tik tiek, kiek juose dalyvaujame „mes“, „vakarie iai“, kad „Vakarai“ yra privilegijuotas pasaulio centras, diktuojantis „kit “ suvokimo ir matymo taisykles. Pvz., dalyje *Komunistinis pasaulis* tik vienas, paskutinis, poskyris iš aštuoni aptaria „Komunizm už Europos rib “, o dal *Trečiojo pasaulio šalys* tesudaro 15 puslapi (2005, p. 243–257).

Kita vertus, eurocentrizmo šiame vadov lyje nelydi etnocentrizmas: tarpukario Lietuvos istorij nagrin jan iuose puslapiuose daug d mesio skiria-

maia gyvenusioms gausioms ir takingoms lenkų, žydų, rusų ir kt. etninėms bei religinėms mažumoms, aptariamąsį kultūrinis gyvenimas akcentuojant santykinai geresnę nei daugumos lietuvių žinią išsilavinimą, lojalumą Lietuvos valstybei ir variapus dalyvavimą kuriant. Konkretus poskyris pateikia nemažai informacijos apie Lietuvos žydų bendruomenės sunaikinimą karo metais, neslepiant gana aktyvaus pačių lietuvių sitraukimo fakto.

Tačiau paskutinysis 59 poskyris *XX a. kultūros bruožai* (aut. A. Kasperavičius) nemaloniai nustebina. Jame autorius dosto atvirai antiamerikietiškas, JAV visuomenės ir gyvenimo būdą demonizuojančias nuostatas, nepagrįstai ir neargumentuotai konstatuodamas, kad JAV kultūros politika kėsiasi sugriauti Europos, Artimųjų bei Toliųjų Rytų kultūrinius pasiekimus, o „Holivudo“ konkurencija sužlugdė vietos kinematografo net Rusijoje ir Lenkijoje, nors šie šalys kino menas buvo garsus pasaulyje. Didįjį amerikiečių komercinį, masinį kultūros antplūdį kelia didžiulį grėsmę pasaulio kultūrinei vairovei“ (p. 306). Savo teiginius A. Kasperavičius „pastiprina“ šaltiniu, pavadintu *Apie JAV švietimo sistemos veiklos rezultatus*, kurį sudaro ištrauka iš publicisto J. Ziolkowskio satyrinio straipsnelio *Homo Americanus*, paskelbto populiariame lenkiškame žurnale *Fronda*⁵. Ištraukoje (kurią A. Kasperavičius cituoja visiškai rimtai) kaip neįgintinas „moksliniai tyrimų rezultatai“ skelbiami teiginiai apie tariamą masinį amerikiečių analfabetizmą palyginti su europiečiais ir laipsnišką JAV mokymo lygio smukimą XX a. antroje pusėje, nepaisant milžiniškam kelti skirti išmok iš valstybės biudžeto. Išvada tokiu šaltiniu patikėjusiam mokiniui peršasi viena – kalta ypatinga amerikiečių „prigimtis“ (numatoma naujadaro *homo americanus*), „prigimtinis bukumas“, kurio nebe manoma „pataisyti“ jokiais priemonėmis.

Apibendrinant galima teigti, kad „paslaptos“ ar netgi (kitaip aptartame skyriuje) atviros ksenofobijos ir eurocentrizmo numatomieji etniniai, kultūriniai, rasiniai, religiniai tarpvadovelyje esama, bet esama ir pastangų ją išvengti. Lyties, seksualinės orientacijos ir negalios aspektais analizuotinos medžiagos vadovėlis nepateikia.

⁵ <<http://wydawnictwo.fronda.pl/arch/04-05/046-047.htm>>

Kitaip nei *Naujausiujų laikų istorija*, antrasis istorijos vadovėlis – Evaldo Bakonio *Lietuva pasaulyje* (2004) – demonstruoja kraštutinai nacionalistines nuostatas. Pvz., 11 skyrelyje (tarpukario) *Lietuvos ūkio raida ir visuomenės kaita* autorius teigia: „didžiuosius miestus, kur pokariu vyravo lenkų ir rusų kalbos, patraukė lietuviškas kaimo jaunimas. Išnyko rusiški ir lenkiški miestų bei gatvių pavadinimai. Miestuose gausėjo lietuvių buržuazijos sluoksnis. Jis steigtos ir valstybės remiamos kooperacijos ir akcinės bendrovės turėjo palaužti svetimtautių viešpatavimą pramonėje ir prekyboje“ (2004, p. 47). Mišri to meto Lietuvos gyventojų etninis sudėtis vertinama kaip problema, kuri reikėjo kuo skubiau „spręsti“ ir kuri buvo sukinigai beveik „išspręsta“. Frazės „palaužti svetimtautių viešpatavimą“, „pramonė veržėsi žydais“, cituojamas, bet kritiškai nekomentuojamas šaltinis (p. 44), pasakojantis, kad to meto namų savininkai, pirkliai, pramonininkai, miesto tarybos nariai daugiausia buvo žydai ir lenkai, kurie (visi? kodėl? tiesiog iš piktavališkumo ir nacionalinio pranašumo jausmo?) neišnuomodavo lietuviams, bet ir buvo nelinkę atsakinėti lietuviškai, nuolat dmesingai lentelės lituojama „Lietuvos gyventojų tautinis sudėtis“, stebint, kaip jį kito vairiais laikotarpiais vairiuose miestuose ar regionuose, kokia ji buvo šalyje bendrai ir kokia palyginti su kaimynėmis Latvija bei Estija – visa tai sudaro spėdį, kad, autoriaus požiūriu, „mūsų tautai“ trūkų „gyvybinis erdvė“ (nors autorius šios frazės ir nevarvoja), kuri kitatautių buvo iš jos atimta, gal net specialiai susimokę „išstumti“ lietuvių iš tik „jiems priklausanti“ miestų ir aukštesnių socialinių pozicijų. Socialinis to meto tampos pateikiamos kaip etninės, o faktai apie mišrių miestų etninį sudėtį, lietuvių kalbos nemokėjimą ir pan. – kaip grėsmė ir tautinį priespauda (p. 44, 47). Tokiu būdu modernios Lietuvos valstybės istorija konstruojama kaip etninio „išsigryninimo“ naratyvas, pasakojantis apie kovą su „svetimtautių“ (autoriaus s voka, aiškiai turinti negatyvą krivę), kuri skaiči ir tak valstybės gyvenimui pageidautina sumažinti iki minimumo.

Tarptautiniame kontekste irgi operuojama nekritiškai suvoktais etniniais rasiniais stereotipais. Japonas, pvz., pasak vienintelio skyrelyje naudojamo „autoritetingo šaltinio“ (V. Ovnikovas. Sakuros šakelė. V., 1986), yra „pratęsimi styti ir veikti kartu su kitais, išmokytas paklusti grupės valiai ir

elgtis pagal joje užimamą padėtį, jis lengvai valdomas, dresuojamas, manipuliuojamas ir nesuvokia esminių principų, kuriais grindžiama Vakarų Europos moralė (p. 169). Kinų emigracija kritiškai nevertinamame šaltinyje aiškinama remiantis ksenofobiška „sąmokslo teorija“: „Priežastis daugiau negu paprasta – didelis kinų diasporos užsienio valstybėse atsiranda proga siskverbtį šioje šalyje valstybinį aparatą, žiniasklaidą, vogti naujausias vakarietiškas technologijas. Ne paslaptis, kad kinų lobistai geba paveikti svarbius ekonominius sprendimus netgi JAV“ (p. 164). Tokiu būdu emigrantas kinas visiškai atvirai pristatomas kaip šnipas, kenkėjas, vagis, pavojingas svetimkūnis. Vadovelyje taip pat esama lentelės *Mes – kitų akimis, kiti – mūsų akimis*, kurioje pateikiamos neva reprezentatyvios „nuomonys“ apie tam tikrą šalį gyventojus ir mokiniui prašoma paaiškinti, iš kur (reikia manyti, *pagrįstai*) jos atsirado: JAV gyventojų akimis lietuviai esantys matomi kaip „Potencialūs teroristai ar nusikaltėliai, nebaudžiamieji „žydšaudžiai“ tauta“, o mums JAV gyventojai atrodo „Nuo kaubojaus languotais marškiniais iki juodaodžio su muzikiniu centru ant sprando bei paausuota „lenci go“ kalibro grandine, gyvenantys krepšinio šalyje“ (p. 172).

Palyginti su pirmiau nagrinetu istorijos vadovu, skirtumai akivaizdūs. E. Bakonio *Lietuva pasaulyje* mągaujasi etniniais rasiniais stereotipais, etninius lietuvius atvirai laiko vieninteliais „teisingais“ Lietuvos Respublikos gyventojais, apie žydų getus kalba tik keliose pastraipose ir tik keliais sakiniais užsimena apie „vokiečių nurodymą“ vykusias žudynes, ne vardydamas jų masto ir net išvengdamas žodžio „Holokaustas“. Religijai priklausomybės vadovelyje atskirai neaptariama. Taip pat neminima seksualinė orientacija, negalia, o lytis – tik keliose pastraipose apie XX a. prasidėjusią moterų emancipaciją (kaip apskritai keistokai reiškinį).

Biologija. Verstinis Garetho Williamso vadovėlis *Biologija Tau* (2006) vienintelis iš nagrinėtų išsiskiria jautrumu seksizmui. Pvz., kitaip nei aptartoje *Asmenybės ir bendravimo psichologijoje*, daugeliui iliustracijų, vaizduojančių „žmogų apskritai“ ar „žmogų lyginant su gyvūnais“, renkamasi moterų ar mergaitė. Kartu iliustracijose vengiama stereotipinių „lyčių vaidmenų“ situacijų arba jos su moningai apvertiamos. Kalba lyties atžvilgiu neutrali – nevartojama seksistiniai epitetai ar tradicinius lyčių vaidmenis

numatan ir apibendrinim . Homoseksualumas neminimas, tačiau niekur nekalbama apie heteroseksualumą kaip universal , išskirtinai „normal “, „natūral “ ar „moral “ – heteroseksualumas minimas tik skyriuose apie gyvenimą (skaitant žmones) dauginimąsi, kuris aprašomas vertybiškai neutralia „technine“ kalba, ir apie apsisaugojimo nuo nėštumo priemones (viena iš tokių priemonių laikoma vyrų sterilizacija). „Ras “ irgi niekur neminima, bet visi žmonės nuotraukose ir paveikslėliuose – baltieji. Etninis ir religinis priklausomybės bei negalia irgi neapartamos.

Matematika. Peržvelgtas *Matematika 10. Uždavinynas* (2006) šiam tyrimui svarbi tema ir socialiniai grupės atžvilgiu yra visiškai sterilūs. Kartais paminimos mergaitės ir berniukai, bet neutraliuose kontekstuose, nieko neteigiant apie juos, kaip mergaites ir berniukus, numanomas savybes, gebėjimus, interesus ar veiklą. Diskriminuojami stereotipiški reproduktiviniai rasiniai. Suvokos, tiesiogiai ar netiesiogiai nurodantios etninę, rasinę, religinę priklausomybę, seksualinę orientaciją ar negalią, nevertojamos.

5.2. Išvados

1. Visose nagrinėtose mokymo priemonėse (išskyrus matematikos uždavinyną) daugiau ar mažiau, tiesiogiai ar netiesiogiai reprodukuojami diskriminuojantys stereotipai bent vieno iš šešių multikultūriškumo aspektų atžvilgiu. Daugiausia pasitaiko atviro seksizmo, etninės ir religinės diskriminacijos atvejai, kiek mažiau – rasizmo. Homoseksualumas „nematomas“, išskyrus vienintelį atvejį (etikos vadovėlyje), kai apie jį kalbama netiesiogiai, bet nedviprasmiškai homofobiškai. Negalios „nematoma“ visiškai.

2. Multikultūriškumas, tolerancija, diskriminacija visais atvejais suprantami labai abstrakčiai ir siaurai, vien etniniu (dažniausiai) ar vien religiniu aspektu, ne traukiant (arba tik deklaratyviai) rasę, lyties, seksualinės orientacijos ir galumo aspektus. Visas šias kategorijas apimančios multikultūriškumo ir tolerancijos sampratos nepavyko aptikti nė viename iš nagrinėtų vadovėlių.

3. Etikos, pilietinio ugdymo, istorijos (*Naujausųjų laikų istorija*) ir biologijos vadovėliuose pastebimos autorių pastangos lavinti mokinių multikultūrinį požiūrį, ugdyti toleranciją bei jautrumą tam tikroms socialinėms at-

skirties grupės, tačiau – išskyrus vadovą I *Biologija Tau* (lyties atžvilgiu) ir *Naujausiųjų laikų istoriją* (etniškumo atžvilgiu) – atvirai deklaruojama multikultūriškumo ir tolerancijos svarba tūrai mechaniškas „privalomas priedas“ prieš dūstomas visai kitomis, priešingomis nuostatomis grūstos medžiagos ir / ar jos pateikimo būdas, kurie arba aiškiai privilegijuoja vieną tautą (lietuvių), religiją (Romos katalikų), rasę, lytį (vyriškumą) ir seksualinę orientaciją (heteroseksualumą), arba šie temų vengia.

4. Multikultūriškumui ir tolerancijai ugdyti tiesiogiai skirti dalykai (etikos ir pilietinio ugdymo) vadoveliams palyginti su kitais būdingas itin ryškus deklaruojamas tikslines supratimas ir paslėptą ugdymo turinį (angl. *hidden curriculum*) būdu perteikiama greičiau priešinga „žinia“: etniniu, religiniu, rasės, lyties, seksualinės orientacijos ir galumo atžvilgiais homogeniškos Lietuvos visuomenės vaizdinys, kuriame „kitoniškumas“ beveik nepasirodo arba pasirodo tik kaip nelygiavertis, nereikšmingas ar „egzotiška“ marginalija; taip pat reprodukuojami rasės bei lyties stereotipai, kartais nevengiant atviro seksizmo ir homofobijos bei netiesioginio rasizmo; užuot skatinus kritinį mąstymą ir atvirumą, skatinamas paklusnumas autoritetui ir lokaliai tradicionalistinei bendruomenės tvarkai.

5. Multikultūriškumui ir tolerancijai ugdyti tiesiogiai neskirti dalykai (istorijos, biologijos, matematikos, psichologijos) vadovėliuose situacija vairi: nuo sūmoningų pastangų vengti seksizmo (*Biologija Tau*) ir etnocentrizmo (*Naujausiųjų laikų istorija*) ar visiškai neutralumo / vengimo paūi rasę, etniškumą, religiją, lytį, seksualinę orientaciją, galumo kategorijas (matematikos uždavinynas) iki paslėptą ugdymo turinį (angl. *hidden curriculum*) būdu perteikiamam tam tikrą seksistiniū nuostatą (*Asmenybės ir bendravimo psichologija*), atviro kraštutinio nacionalizmo, ksenofobijos ir rasistinių stereotipų (*Lietuva pasaulyje*; vienas aptartas skyrelis iš *Naujausiųjų laikų istorijos*).

6. Vadovėliuose *Žmogus tarp žmonių*, *Mes: pilietinės visuomenės pagrindai* ir *Lietuva pasaulyje* pastebima su multikultūrinio ugdymo programa ir demokratiniiais principais nederanti tendencija *de facto* tapatinti etninį (etninius lietuvius), politinį (Lietuvos valstybę) ir religinį (katalikų) bendruomenes.

VI. REKOMENDACIJOS

Rekomendacijos remiantis mokytojų apklausa

Remiantis **pedagogų apklausos rezultatais ir išvadomis** galima pateikti šias rekomendacijas multikultūriniam ugdymui mokykloje tobulinti:

1. Pagrindinis multikultūrinio ugdymo mokykloje idėja yra ugdyti kultūrinį pliuralumą, o ne separatizmą; griauti stereotipinį požiūrį, kad multikultūriškumas kelia grėsmę lietuviškajam tapatumui; skatinti suprasti kultūrą, kuri sudaro skirtingos socialinės kultūrinės grupės, kad mokiniai galėtų rinktis joms asmeninei savirealizacijai artimiausias vertybes. Skirtingoms socialinėms grupėms pažinti reikia išmokti kritiškai vertinti „daugumai“ atstovaujančių socialinių grupių privilegijas, analizuoti išankstinius nusišaltimus ir stereotipus „mažumos“ grupių atžvilgiu, stereotipikilmę, taikyti vairius pažinimo „iš vidaus“ metodus.

2. Viešojoje erdvėje kuriamas neigiamas „mažumos“ pozicijoms atstovaujančių grupių (etninių ir religinių mažumų, homoseksuali žmonės, pagyvenusi žmonės, moterys) reikšmiškas laukas. Visuomenės nepakantumas šiems grupėms atžvilgiu – vienas didžiausių Europoje. Nekyla abejonė, kad mūsų kultūroje vyraujant „kitoki“ žmonių menkinimo ir nuvertinimo diskursas reikia keisti naujomis prasmėmis ir permąstyti naujo prasminio lauko kūrimo strategijas. Multikultūrinis ugdymas iš atveria daug galimybių. Besiformuojančio vaiko ir paauglio socialinio psichologinio pasaulio ribas reikia plėsti pozityviais vairiais socialiniais kultūrinėmis grupėmis vaizdžiais per socialines veiklas ir tiesioginiais grupėmis gyvosios patirties pažinimą, į istorijos, pasiekimų ir juos engiančių struktūrų pripažinimą bei vairių vaidmenų modelių skatinimą.

3. Multikultūrinis ugdymas turėtų padėti mokytojams ir mokiniams kritiškai vertinti santykius tarp vairių „mes“ ir „jie“ grupių ir tapatumų. Mokiniai mokykloje išmoksta dominuojančių kultūrų ir grupių („mes“) normas lai-

kyti vienintelis teisngomis, normaliomis ir nekintanomis – atskaitos tašku, pagal kur (nu)vertinami visi kiti („jie“). Ši probleminė situacija reikalauja keisti dekonstruojant pozityvistinę normos sampratę, atskleidžiant jos reliatyvumą, subjektyvumą ir sąsajas su galios struktūromis (rasizmu, seksizmu, eidžizmu, ksenofobija, homofobija ir pan.) esmėmis. Aktyvaus vaidmens šiame procese turi imtis visi mokymo(si) proceso dalyviai.

4. Lietuvos švietimo sistemoje nusistovėjusi tradicija, kai, remiantis dvasinimo kalba, mokykla tapatinama su atskira etnine bendruomene, pvz., „lietuvių“ arba „tautini mažumų“ mokykla, nors šiose mokyklose besimokantys tautininkai tapatybą yra skirtingos (Kasatkina, Leonikas, 2003). Natūralu, kad tokioje sistemoje nėra vietos etninei virovei, greičiau daromas spaudimas renkantys tapatybę. Pedagogai irgi nėra pasirengę etninei virovei. Šie saviti etnokultūriniai suvaržymai sudaro palankias prielaidas „mažumos“ grupių marginalizacijai ir socialinei atskirumui.

5. Multikultūrinio ugdymo procese svarbu ne tik tai, kas pasakyta, bet ir tai, kas nutylėta (angl. *null curriculum*). Mokyklose labiausiai akcentuojami skirtumai, susiję su negalia ir etnine ar religine situacija virove. Mažiausiai dėmesio skiriama lyties ir seksualinės orientacijos nulemtiems savitumams aptarti. Anot M. Jankauskaitės (2004), su negalia, amžiumi, rase, klase susijusias stereotipines nuostatas žmonės lengviau suvokia kaip socialinius reiškinius, kuriuos galima ir reikia keisti, o lytis ir seksualinė orientacija dažniausiai vertinami kaip prigimties nulemti savitumai – dichotomiški, istoriškai ir nekintantys. Net ir tuomet, kai nevienodas vyrų ir moterų galimybes bandoma apmąstyti kaip socialiai nulemti reiškiniai, „natūralios“ heteroseksualumo prigimties mitas išlieka nepajudinamas. Heteroseksualumo norma paverčiama lytiškumu (angl. *gender*) ir homoseksualumui mokyklose nematomais ir nepažintais reiškiniais. Nutylėta realybė tokiu būdu puikiai aptarnauja tradicinės vertybės ir galios sistemą, pamaitina stereotipus ir provokuoja baimę bei neapykantą nutylėtam grupių atžvilgiu.

Pradedant nuo praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio, lyties ir seksualumo skirtumų pažinimas vairose Vakarų šalyse tapo lytiškumo ugdymo programų dalis. Lyties ir seksualumo nulemti skirtumai aptariami mokyklose vairois teoriniais bei empiriniais pavykais ir padeda mokiniams geriau suvok-

ti ne tik biologin šiai skirtumais, bet ir socialin s aplinkos veikiamus t skirtum vertinimus. Lietuvoje lytiškumo ugdymas vis dar priskiriamas išimtinai biologijos sričiai, praktiškai neskiriant dmesio lyti santyki ir seksualumo istoriogra jos ir multikult riškumo pažinimui, tad rekomenduojama lytiškumo diskurs mokykloje prapl sti multikult rinio pažinimo dimensija.

6. Multikult rin , skaitant lytiškumo, ugdym reikt suprasti ne kaip atskir dalyk , pedagog , program ar projekt . Tai bendrojo pažinimo sritis ir metodas, kuris turi b ti horizontaliai integruotas bendrojo lavinimo program ir tapti kasdien s s veikos mokykloje dalimi. Antra, pedagogus reikia rengti šiai kompetencijai gyti. Tai ne tik teorinis diskursas apie skirtumus, sisen jusius stereotipus ar diskriminacij , bet ir geb jimas *veikti* – pripažinti, priimti ir gerbti.

7. Tyrimo duomenys rodo, kad pedagog multikult rin kompetencija yra menka. Pedagogai dažniausiai tik aptaria vadov lyje pateikt medžiag apie varias socialines kult rines grupes, retai analizuoja diskriminuojam grupi pad t Lietuvoje ir kitose šalyse, stereotip ištakas ir padarinius, socialin s atskirties grupi istorij . Dar re iau taikomos k rybin s priemon s, kuriomis pedagogai siekt sudominti mokinius vairiomis kult romis ir drauge jas pažinti. Pedagog multikult rinio diskurso samprata siaura, vyrauja lokali perspektyva apie multikult riškum , tr ksta konceptuali ištekl i kritinei re eksijai. Pedagogai tur t b ti aktyviau skatinami dalyvauti vairiuose multikult rin s kompetencijos tobulinimo renginiuose. Poky liai tur t vykti ir pedagogus rengianiose institucijose, kad b simi pedagogai ir juos rengiantys specialistai tur t galimyb gyti reikiam multikult rinio ugdymo kvali kacij .

8. Multikult rinis ugdymas apima ne tik mokymo turin , mokymo programas ir mokymosi aplink , bet ir mokykl valdymo strukt r . Tod l ne tik pedagogai, mokiniai ar j t vai, bet ir mokykl administracija bei švietimo politikos formuotojai tur t dalyvauti sisteminiame s moningumo ugdymo procese. Ne tik turinys, bet ir mokymosi procesas bei aplinka turi skatinti kurti multikult rin erdv .

9. Multikult riniam ugdymui ir vairi socialini grupi poreikiams patenkinti mokykloje reikia nuoseklios nacionalinio lygmens paramos sistemos: politin s valios, nansini ištekl i , pedagog ir pilietin s visuomen s

traukties sprendim pri mimo proces ir sprendim gyvendinimo ste-
b senos. Bet pirmiausia švietimo politikos formuotojai tur t aiškiai apsi-
spr sti, kuriuo keliu eiti: t sti atsiribojimo nuo „mažum “ ir marginalizacijos
ugdymo tradicij mokyklose ar vis d lto pasukti multikult rin s laisv s ir
pagarbos vairovei ugdymo keliu.

Rekomendacijos remiantis mokinių apklausa

Remiantis **mokinių apklausos išvadamis** galima b t pateikti šias re-
komendacijas multikult riniam ugdymui mokykloje tobulinti:

1. Remiantis multikult rinio pažinimo kontakto modeliu, rekomen-
duotina edukacin je aplinkoje kurti kult riškai heterogenišk aplink .
Mokykloje reik t ne ignoruoti ar maskuoti kult rini ir socialini grupi
skirtumus, o pad ti atskleisti mokymosi staigoje ir visuomen je egzistuo-
jan i socialin kult rin vairov , traukti mokyklos gyvenim vairias so-
cialines kult rines grupes, pad ti mokiniams pažinti j pa i vairov .

Socialin s psichologijos tyrimai rodo, kad grup s, kuriai individas save
priskiria, vairov s pažinimo skatinimas prisideda prie tolerancijos ugdymo
(Dovidio, Gaertner, Saguy, 2009). Taip pat tolerantiškai aplinkai formuotis
naudingi vadinamieji „aukštesniojo lygmens tapatumai“ (angl. *superordina-
te identity*), kai sukuriamas platesnis tapatumas, su kuriuo gali identi kuotis
vairi socialini kult rini grupi atstovai (APA, 2002). Rekomenduojama
aktyviai ieškoti b d , kaip pritaikyti šias ir kitas empiriškai pagr stas žinias
edukacin je aplinkoje stiprinant mokini multikult rin ugdym .

2. Tyrimas atskleid itin stereotipin mokini socialin lyties samprat ,
kai vyrai ir moterys suvokiami kaip priešingyb s, priskiriant šioms lytims
patriarchalinei kult rai b dingus bruožus. Toks stereotipizuotas socialinis
lyties suvokimas n ra palankus nei tolerancijai ir multikult riškumui lavin-
ti, nei mokini raidai platesne prasme. Pagal ly i schem teorij (Bem,
1993), stereotipin socialin lyties samprata riboja tiek mergai i , tiek ber-
niuk raid , j pasirinkimus, l kes ius ir pasiekimus. Atskleistos socialinio
ly i suvokimo tendencijos tarp mokini rodo ypating poreik mokyklos
aplinkoje stiprinti pastangas formuojant nestereotipin , patriarchalin mis

sampratomis nesusaistyt socialin ly i suvokim , kuris leist mokiniams visiškai atskleisti savo individualum , geb jimus, talentus nepriklausomai nuo lyties ir suvokti aplinkinius remiantis ne supaprastintu dualistiniu ly i suvokimo modeliu, o asmens individualum orientuotais principais.

3. Tyrimo rezultatai atspindi seksizmo ir heteronormatyvumo s sajas, kurioms vardyti literat roje dažnai naudojamas heteroseksizmo terminas (Epstein, 1997). Juo akcentuojama, kad ly i patriarchalinis konstravimas grindžiamas privalomo heteroseksualumo (angl. *compulsory heterosexuality*) prielaida, kuri kaip hegemoninius tvirtina heteroseksualaus vyro ir heteroseksualios moters tapatumus. Nenuostabu, kad apklausti mokiniai ne tik laikosi itin tradicin s, androcentriškos ly i sampratos, bet kartu ir stigmatizuoja homoseksualios orientacijos žmones – atsiskleidžia šios grup s feminizavimo tendencijos, jai taikomi itin neigiami stereotipiniai vertinimai. Atsižvelgiant tai, svarbu akcentuoti, kad seksualin s orientacijos vairov s ir ly i sampratos klausimai yra susij : homofobija neatsiejama nuo dualistinio patriarchalinio ly i modelio taikymo. Remiantis šio tyrimo rezultatais rekomenduotina mokyklos aplinkoje ypa stiprinti švietim ly i lygyb s ir seksualin s orientacijos vairov s bei nediskriminavimo srityje, šiuos klausimus aptariant bendrai ir sistemingai, o ne kaip atskiras temas. B tina ugdyti mokini geb jim atpažinti heteroseksizm ir jo poveik skirtingoms socialin ms grup ms, taip pat pristatyti alternatyvias lyties bei seksualumo sampratas.

4. Siekiant stiprinti multikult rinio ugdymo turin svarbu atkreipti d - mes ne vien tai, apie k kalbama mokykloje, bet ir apie k nekalbama. Kaip parod tyrimas, dažniausiai pedagog nutylimos temos yra susijusios su homoseksualumu ir ly i nelygybe. Tuo pat metu homoseksualai – labiausiai netoleruojama grup , o ly i samprata tarp mokini yra itin stereotipin . Galima teigti, kad mokykloje nutylimos pa ios problemišiausios temos, kurioms kaip tik reik t skirti daugiausia d mesio.

5. Tai, kad mokiniai vadov lius ir ypa mokytojus laiko svarbiais informacijos šaltiniais tyrime aptariamais klausimais, leidžia manyti, jog tolerancijos ir multikult rinio pažinimo lavinimas mokykloje gali b ti veiksmingas, mokytoj bei mokymo priemoni pateikiama informacija gali daryti pozityv poveik tolerantiškesniam ir atviresniam poži riui tarp mokini

formuotis. Todėl rekomenduotina skirti daugiau dėmesio multikultūrinio pažinimo lavinimo sričiai mokymuose, ypač ryškioms, mokiniams patrauklioms ugdymo formoms.

Taip pat būtina kelti pedagogų, mokyklų administracijos bei švietimo sistemos planuotojų kompetencijas multikultūrinio ugdymo srityje. Socialiniuose ir humanitariniuose moksluose atskleista nemažai dėsningumų ir mechanizmų, kaip veikia ir kaip gali būti keičiamos diskriminuojančios nuostatos, stigmatizuojantys socialiniai stereotipai. Perteikiant šias žinias švietimo srityje darbuotojams stiprinant jų taikymą Lietuvos mokyklose.

6. Remiantis tuo, kad ne vien tiesioginis, t. y. formalusis, ugdymo turinys yra reikšmingas multikultūriniam ugdymui bei tolerancijai, bet ir tokie paslėptieji ugdymo turinio komponentai kaip mokinių savijauta klasėje, mokyklos tvarka, mokinių požiūris mokytojus, rekomenduojama kurti mokiniams palankų, palaikantį, o ne gresmingą ar priešišką klasės bei mokyklos psichologinį klimatą, palankias visiems mokiniams ir socialinei kultūrinei vairovei klasės ir mokyklos taisyklės. Svarbu suderinti tai, ko mokoma, su realiu mokytojų, administracijos bei kitų darbuotojų elgesiu ir tvarka mokykloje, kad mokymo turinys ir mokymosi aplinka remtųsi tomis pačiomis multikultūriškumui skatinančiomis vertybėmis, o ne prieštaraujančiomis normomis ir reikalavimais mokiniams.

Rekomendacijos remiantis vadovėlių turinio analize

Remiantis **vadovėlių turinio analizės išvadamis** galima pateikti šias rekomendacijas multikultūriniam ugdymui mokykloje tobulinti:

1. Analizės duomenys rodo, kad multikultūriškumas, tolerancija, diskriminacija vadovėliuose suprantama labai abstrakčiai ir siaurai. Dažniausiai apsiribojama etniniu (kartais traukiant religinį) aspektu, beveik ne traukiant rasės, lyties, seksualinės orientacijos ir galumo aspektus. Todėl rekomenduotina mokymo procese akcentuoti platią multikultūriškumo, tolerancijos, diskriminacijos sampratą, apimančią visas tyrime išskirtas multikultūriškumo kategorijas, ypatingą dėmesį skiriant tomis, kurias šiuo metu diskriminacijos kontekste kultūriškai mažiausiai linkstama „pastebėti“ (lyties, seksualinės orientacijos ir galumo).

2. Nagrinėti multikultūrinis mokymui ir tolerancijai ugdyti tiesiogiai skirti dalyk vadovai atskleidė itin ryškiai deklaruojamą tikslą ir faktinį siekimą bei paslėptą ugdymo turinio (angl. *hidden curriculum*) priemonėmis kur kas stipriau perduodamas „žinios“ apie ugdytinas vertybes ir prioritetus neatitinkimą, kylant iš jų rengiamų nekompetencijos šioje srityje. Ugdymo procese svarbu išmokyti pastebėti šitą neatitikimą ir neapsiriboti abstrakčiais deklaratyviais pareiškimais apie tolerancijos bei atvirumo kitoms kultūroms svarbą, bet lavinti gebėjimą praktiškai atpažinti rasizmą, seksizmą, ksenofobiją, homofobiją, etnocentrizmą, nepakantumą nei galiesiems ir kitokiems religiniams tikėjimams žmonėms. Ypač svarbu pabrėžti vairius netiesioginius diskriminacijos, netolerancijos pavidalus, kurie mokymo procese dažniausiai lieka nepastebėti. Pvz., reikėtų vengti tapatinti etninę (etninius lietuvius), politinę (Lietuvos valstybę) ir religinę (kataliką) bendruomenes, o konkrečius (katalikiškus, krikščioniškus) religinius tikėjimus pateikti kaip charakteringus „tikram“ Lietuvos Respublikos piliečiui ar universaliai bendražmogiškumui.

3. Vadovėliavos analizė atskleidė ugdymo staigose naudojamas mokymo priemones neadekvatumą multikultūrinis mokymui, tolerantiškos visuomenės ugdymo procese. Kartais vairios ksenofobinės nuostatos, diskriminuojantys stereotipai jose dūstomi netgi atvirai. Atsižvelgiant tai, rekomenduotina skatinti mokinių kritinį požiūrį pačias mokymo priemones: atkreipti dėmesį problemines vietas, vardyti naudojamus stereotipus ir nepatikimus šaltinius, kviesti prieštaračius, provokuoti diskusijas apie perskaitytą medžiagą. Todėl tolerancijos ir multikultūrinio ugdymo procese ypač didelė atsakomybė tenka mokytojams: nuo jų gebėjimo kritiškai rinktis mokymo priemones, komentuoti ir vertinti jose tiesiogiai ir netiesiogiai pateikiamą informaciją labai priklauso multikultūrinio ugdymo veiksmingumas.

Literatūra

Ahwee, S., Chiappone, L., Cuevas, P., Galloway, F., Hart, J., Tate, B., Lones, J., Medina, A. L., Menendez, R., Pilonieta, P., Provenzo, E. F., Shook, A. C., Stephens, P. J., Syrquin, A. (2004) The Hidden and Null Curriculums: An Experiment in Collective Educational Biography, *Educational Studies*, 35, 1, p. 25–43.

Ali, S., Benjamin, S., Mauthner, M. L. (2004) *The Politics of Gender and Education. Critical Perspectives*. Great Britain: Palgrave Macmillan.

American Psychological Association (APA) (2002) *Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists*. APA. <<http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multicultural-guideline.pdf>> [ži r ta 2010 01 05].

Bem, S. L. (1993) *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven, CT: Yale University Press.

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., Dasen, P. R. (2002) *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Binder, J., Zagefka, H., Brown, R., Funke, F., Kessler, Th., Mummendey, A., Maquil, A., Demoulin, S., Leyens, J.-Ph. (2009) Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96 (4), p. 843–856.

Connell, R. W. (2005) *Masculinities*. 2nd edition. Cambridge: Polity Press.

Denson, N. (2009) Do curricular and cocurricular diversity activities influence racial bias: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 79 (2), p. 805–838.

Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Saguy, T. (2009) Commonality and the complexity of „we“: Social attitudes and social change. *Personality & Social Psychology Review*, 13 (1), p. 3–20.

Epstein, D. (1997) Boyz' own stories: Masculinities and sexualities in schools. *Gender & Education*, 9 (1), p. 105-115.

Gniewosz, B., Noack, P. (2008) Classroom climate indicators and attitudes towards foreigners. *Journal of Adolescence*, 31, p. 609–624.

Gri th, J. (1995) An Empirical Examination of a Model of Social Climate in Elementary Schools. *Basic and Applied Social Psychology*, 77 (1 & 2), p. 97–117.

Hylton, V. W., & Dumett, L. (1986) *Multiethnic / multicultural materials*. Richmond: Virginia State Department of Education, Division of Technical Assistance for Equity in Education.

hooks, b. (1989) *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. US: South End Press.

Jankauskait , M. (2004) Moter (ne)reprezentacija masin s kult ros vaizdiniuose, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 3, p. 52–64.

Johnson, B., Stevens, J., Zvoch, K. (2007) Teachers' Perceptions of School Climate A Validity Study of Scores From the Revised School Level Environment Questionnaire. *Educational and Psychological Measurement*, 67 (5), p. 833–844.

Lehtonen, J. (2007) Seksualin ir ly i vairov mokyklose ir darbo aplinkoje, A. Zdanevi ius (sud.) *Heteronormos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Lopez, G. E. (2004) Interethnic contact, curriculum, and attitudes in the first year of college. *Journal of Social Issues*, 60 (1), p. 75–94.

Reingardien , J., Zdanevi ius, A. (2003) Moksleivi vertybin s orientacijos ir pasirengimas karjerai, *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, Nr. 7, p. 98–109.

Segall, W. E., Wilson, A. V. (2004) *Introduction to Education*. Oxford: Rowman & Little eld Publishing Group.

Tereškinas, A. (2004) Kon iktin hegemonija: žiniasklaida ir moterys Lietuvoje bei Europos S jungoje, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 3, p. 65–78.

Turner, J. C., Brown, R. J., Tajfel, H. (1979) Social comparison and group interest ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9 (2), p. 187–204.

Žakaitis, P. (2008) *Socialinės psichologijos laboratoriniai darbai: Metodinis leidinys psichologijos programos studentams*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Re-101 Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose / sudarytojas Vytautas Valentinavičius. – Vilnius, 2010. – 102 p.

ISBN 978-609-95133-1-7

Pabėgę lietuvių socialinė integracija visuomenėje yra vienas jautriausių Lietuvos prieglobsčio prašytojų problemos sudedamųjų elementų. Tiesioginė integravimosi procesas savivaldybės užsienio reikalų susiduria ne tik su užimtumo ir kalbos mokymosi problemomis, bet ir su visuomenės padidėjusia tampa dėl imigrantų skaičiaus augimo, nepakantumo rasiniais, tautiniais ir kitoms mažumoms. Akivaizdi priešprieša kitatikiams, nepalanki visuomenės nuomonė kitatauti, kit etnini grupių atžvilgiu projekto vykdytojus ir tyrėjus skatino pažvelgti nepakantumo ir tolerancijos problemas per ugdymo prizmą. Tyrimu „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“ buvo siekiama pažvelgti į ugdymo procesą, išsiaiškinti, kaip ugdymo turiniu ir mokymo(si) proceso organizavimu skatinamas mokinio tolerancijos suvokimas bei multikultūrinis pažinimas. Leidinyje pateikiamos užkurtos tyrimų žvalgos ir išvados, taip pat rekomendacijos multikultūriniam ugdymui mokykloje tobulinti.

UDK 17:37

Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose

Redaktorė

Lina Stašinskienė

Viršelio nuotrauka

Vytauto Valentinavičiaus

Išleido VŠ „Sorre“

Šis leidinys yra vienas iš projekto „Pab g li integravimas visuomen taikant aktyvius socializacijos metodus“ rezultat .Projekt remia Lietuvos Respublika, iš dalies nansuoja Europos S junga. Projektas nansuojamas gyvendinant Europos pab g li fondo Lietuvoje daugiamet 2008–2013 m. ir metin 2008 m. programas. Projekto „Pab g li integravimas visuomen taikant aktyvius socializacijos metodus“ vykdytojas – Lygi galimybi kontrolieriaus tarnyba, partneris – Tolerantiško jaunimo asociacija. Pagrindinis projekto tikslas – didinti pab g li integracijos galimybes ir mažinti socialin j atskirt . Projektu siekiama stiprinti abipus pab g li ir visuomen s pažinim , skatinti objektyv poži r pab g lius, analizuoti pagrindines j problemas ir didinti atsaking asmen (insti-tucij) kompetencij sprendžiant min tus klausimus. Taip pat siekiama didinti visuomen s supratim apie prieglobs io prašytojus, ugdyti visuomen s supratim ir tolerancij kitokioms visuomen s grup ms.